MIRAŠ MARTINOVIĆ

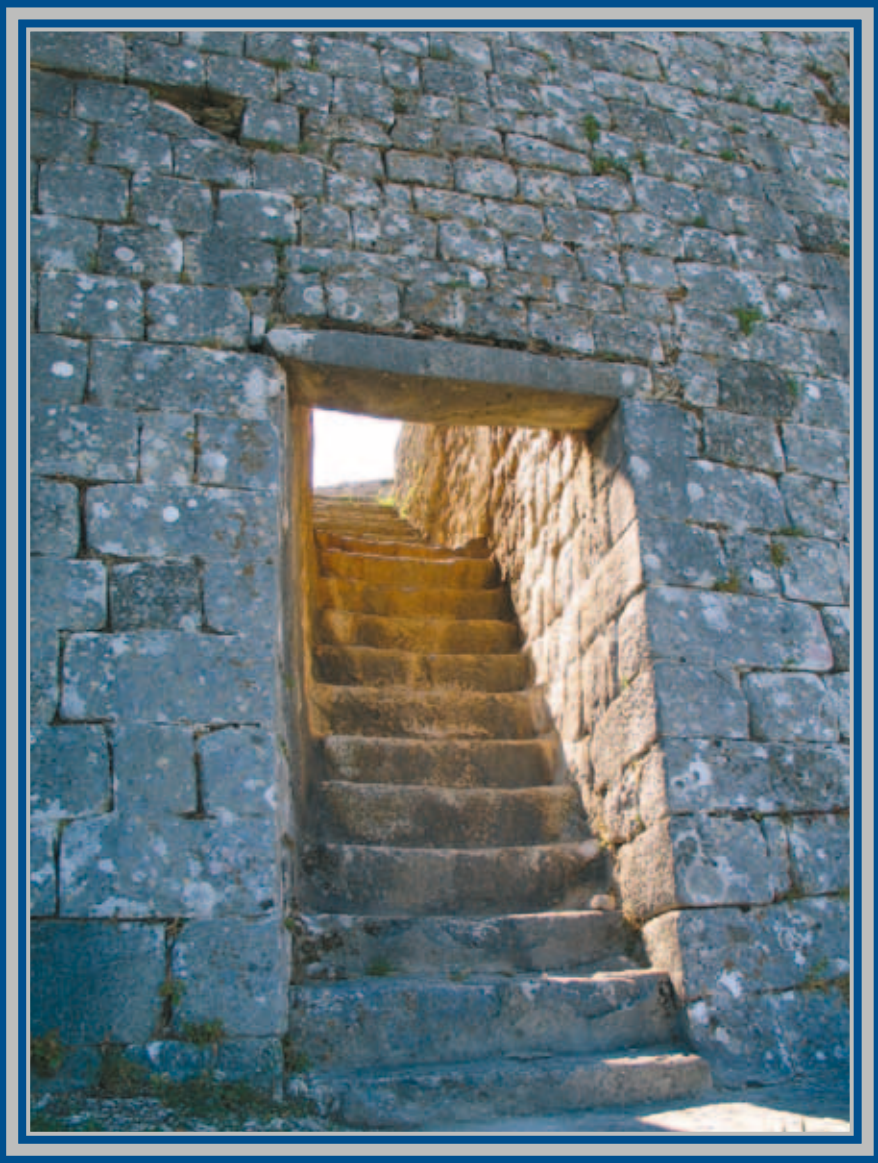

ANTIČKI GRADOVI SNOVI I SUDBINE

RIJEČI ZAHVALNOSTI

Drevni gradovi su moja dugogodišnja opsesija. Želja da ih ponovo oživim, vremenom je prerastala u duboku potrebu. Na tom ni malo lakom, ali veoma izazovnom putu, dozivali su me gradovi koji su u davnjim vremenim bili na zemlji na kojoj mi danas živimo. Prvo su mi se nametali svojim imenima, kasnije i svojim ostacima, kamenim bedemima, zidinama, kapijama, stepeništima, trgovima... Konačno i svojom metafizikom, snovima i sudbinama. Krenuo sam u njihovo oživljavanje, s malo rijetkog materjala, ali sa nadom i sigurnošću da ću ih oživjeti. Koristio sam istorijska fakta, arheološke artefakte, rjetke citate iz drevnih knjiga u kojima se oni pominju, stihove starih pjesnika, znakove kamenorezaca koji su ih ovjekovječili u škrtim zapisima na kamenu... Neposrednim dodirima na terenu. Zarasli u travu i zaborav, osmjehivali su mi se iz sopstvenih ruševina, nudeći svoje nekadašnje živote i tiha i dugotrajna umiranja.

U njihovom oživljavanju nesebično su mi pomagali: Mirko Kovač, Predrag Matevjević, Dimitrije Popović, Jovan Martinović, Danilo Ivezić, Savo Marković, Miško Đukić, Vlado Duletić, Mile Baković, Srđa Babić, Nenad Nino Gvozidć, Miro Raguž, Sandra Kapetanović, Olja Mijanović, Branislav Borozan, Čedo Marković, Dragan Radović i Goran Hinić... Veliko hvala Slavici i Ognjenu za razumijevanje koje su imali i podršku koju su mi davali.

Korisnim sugestijama, neophodnom literaturom, fotografijama i faktografijom, dobrim mislima i lijepim željama, oni su unijeli, a na neki način i uzidali sebe u ove gradove, dajući im, zajedno sa mnom, nove živote.

Prilika je da im, na kraju, uputim riječi zahvalnosti za sve ono čime su me darivali dok sam pisao ovu knjigu.

Autor

MIRAŠ MARTINOVIĆ

ANTIČKI GRADOVI
SNOVI I SUDBINE

MIRAŠ MARTINOVIĆ

ANTIČKI GRADOVI SNOVI I SUDBINE

Cetinje / Zagreb, 2012.

Mirku Kovaču

Ova knjiga je lavirint sudbina koje su ispleli slučajevi i Istorija.
Gradovi u u njoj nijesu poređani ni po starini, ni po abecednom ili nekom drugom redosljedu, već onako kako su mi se javljali, i uz pomoć stvarnih fakata, oblikovali u mojoj imaginaciji.
Građena je po sistemu s p o l i a, u neimarstvu to znači uziđivanje ostataka starih gradova u nove, odbačenog kamenja u nove temelje.

GOVOR GRADOVA

...Svaki nalaz ima svoj jezik, svoj govor... Konačno, svoj ključ koji nam otvara svoju unutrašnjost, nevidljivu običnom oku. Treba te ključeve naći i vidjeti kako ulaze u brave historije... otvoriti one nevidljive kapije koje privlače svojom metafizikom. A onda svaki taj grad od kojeg je nešto ostalo, ima pred sobom neki nevidljivi grad, koji doziva naša mašta, a na neki način i uskrsava.

Onda bezbroj slika koje naša mašta stvara u ruševinama; kako je taj grad mogao biti povezan s okolinom? Da li ga je rušila okolina i ugrožavala njena surovost? Bezbroj pitanja se postavlja pred jednim gradom, koji se pretvorio u gomilu kamenja, nakon što je odživio svoje beskrajne živote. Ostajući kao simbol istrajnosti i želje za vječnošću.

A onda one nevidljive niti koje spajaju gradove.

I kada gradovi nestanu – ostanu te niti. Arheolog nije često onaj koji ih vidi. Te niti nalazi intuicija, ona ih identifikuje i artikuliše. I gradovi ponovo oživljavaju kada se te niti identifikuju i kada njima prostruji mašta onog koji ih oživljava, koji se odvažio poduzeti ulogu njihovog novog neimara. Bezbroj je pitanja pred gradovima od kojih je

ostao koji zid, dio trga, dio agore, žrtvenika, natpisa koji je nemoguće rekonstruisati, pošto je kamen na kome su slova urezana razbijen, a njegovi djelovi pogubljeni, osim jednog sa nekoliko slova. Otkuda ovdje ovaj potok? Da li je tekao baš ovuda u vrijeme kada je grad živio svoje srećne trenutke, te da li je promijenio tok, nakon što je postao ruševina. S rušenjima se obavezno mijenja priroda, predio. Da li je ovdje bio most? A ako nije, zašto nije, kako su ljudi prolazili? Mora da je rijeka bila premoštena. Ljudi su od pamtivijeka gradili mostove.
Dakle, mnogo intrigirajućih pitanja.
Konačno, svaki od gradova je čekao i dočekao svoje varvare.

Mirašu Martinoviću je uspjelo da iz ruševina i sivila erudicije izvuče dragocjeni materijal, zlatne niti koje nije dotaklo vrijeme. Svojom imaginacijom, faktima i stvaralačkim umijećem, pronašao je i uspostavio komunikacije, pa su drevni gradovi u ovoj knjizi ponovo oživjeli. Za svaki grad, pišući autentičnu priču, Martinović je pronašao orginalni ključ, otvorio ga, tako da svi ovi gradovi sada, raskriljenih kapija, čekaju da se u njih ponovo uđe.

Ovaj je tekst nastao spontano, usmeno, dok sam slušao u Zagrebu Miraševu zanosnu priču o gradovima.

Predrag Matvejević

UNIVERZALNE METAFORE

Pisac i pjesnik Miraš Martinović prepun je drevnih glasova, iznenađujućih likova i subjekata, koji toliko prenose život u besmrtnost, postojanje u san i san u postojanje, da nam se čini kao da se duša nekog drevnog pjesnika inkarnirala sada u nama, da bi na moderan način svjedočila o onome što je vječno i bezvremeno.
Martinović pripovijeda i pjeva s tajnošću koju samo on zna, da bi poruke išle do budućnosti, ne kao neko ponavljanje, već kao vijest vječnosti. Kod njega se miješa istorija sa fantazijom, hronika sa poezijom, biblijske metafore sa ljudskom svakidašnjicom, stvarajući zdravo sjećanje, ono što umjetnost doseže kao žrtvovanje i mučeništvo.
Ovo se vidi podjednako i u samo jednom stihu ili u jednom čitavom romanu kao, na primjer, onom o ilirskoj kraljici Teuti. Martinović uspijeva da zadivi i jednom jedinom pričom kao ona o vojsci frulaša ilirskog kralja Gentia u njegovoj knjizi o antičkim gradovima.
Vojska frulaša je vojska budućnosti, njihovi grobovi sa frulama su žrtvovanje koje čini umjetnost za život i koji se često nagrađuje smrću. Ali je piščevo sjećanje ono koje ispunjava vazduh nad

grobovima životnim melodijama. Jedna rijetka metafora, sugestivna, prepuna nade i ja, kao Albanac, zahvaljujem se autoru za univerzalnu divotu sažetu u jednoj priči kao poklon našoj savjesti (u međuvremenu obuzela me radoznalost koliko istine ima u priči, osim sugestivne fantazije).*
Strijele i frule, vazduh Martinovićevih pisanja rđa bez milosti strijele, a zadivljujuće obasjava frule. Čudna sudbina balkanska, gdje pravi kralj ostaje ljepota, koja se iako namučena i oskrnavljena, pretvara u rezervu za budućnost, besmrtno iskustvo. U ovoj knjizi pisac puni grobove zaborava životnom melodijom i beharima zelenog granja prepunog zvjezdanih plodova.
Zahvalan sam Mirašu Martinoviću što je oživio davno nestale gradove i domamio do nas glasove drevnih frula, darujući nas njihovom besmrtnom melodijom.

Visar Zhiti

* Skodra
Frule u grobovima (priča iz ove knjige).

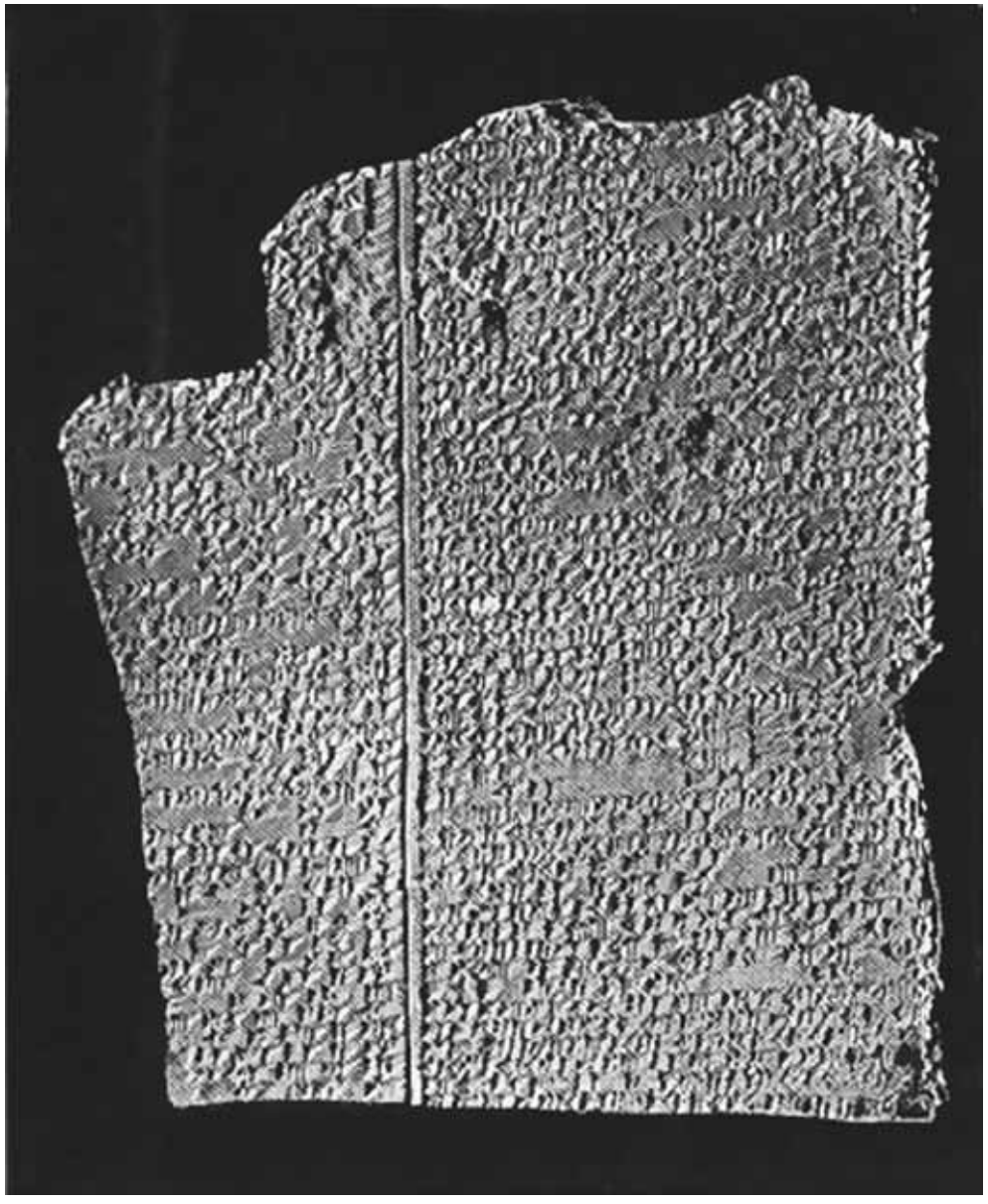

Ploča epa na akadskom jeziku

PRIČA O GLINENOJ PLOČI I RIJEČIMA UTISNUTIM NA NJOJ

Zid bedema okruženog Uruka on je sagradio,
Svetoga Eanna (hram Anua i Ištare) čisto svetilište.
Pogledaj njegov vanjski zid, s vijencem kao od bakara,
Proviri u unutrašnji zid kojemu nema premca!
Prihvati se za prag koji je star.
... Idi i šetaj zidovima Uruka,
Razgledaj donju terasu, ispitaj cigleni zid:
Nije li to zid od paljene cigle?
*Nisu li Sedmorica (Mudraca) položili njegove temelje?**

Ovo su stihovi iz *Epa o Gilgamešu*, najstarijeg epa u istoriji. Pronašao ih je pasionirani ljubitelj starina u ruševinama Doklee. Ko ih je donio ovdje, ili ih je ovdje utisnuo na glinenu pločicu? Na to pitanje nikada neće biti dat ogovor. Pošto je Doklea imala dobro razvijene trgovinske i druge veze sa gradovima sa Istoka, moguće je da je u neki transport zalutala samo ova pločica, a možda je svih sačuvanih dvanaest pjevanja donešeno nekom naručiocu iz ovog grada. Stihovi iz najstarijeg epa na svijetu – svjedoče o nevidljivom kontinuitetu koji spaja ljude i gradove. I duhu koji ne umire.
Nestao je grad URUK, nekada moćna svjetska

* Prevod sa sumerskog M.V. Klas.

nekropola, ali je preživio EP O GILGAMEŠU, grad sačinjen od riječi, tog najpouzdanijeg i najtrajnijeg materijala, o čemu svjedoči njen pronalazak i ono što je pisar utisnuo u glinu.
URUK je bio Gilgamešova prijestonica i jedan od najstarijih gradova Sumera. Po tvrdnjama nekih sumerologa u njemu je nastao ep, a to znači da je u njemu živio i njegov tvorac, koji se nije potpisao, pa je tako ostao bezimen. Uprkos tome, njegovo djelo je nadživjelo vjekove i gradove. I zvuči kao da je danas napisano.

Ispod jednog hrama, koji potiče iz istorijskog doba, pronađene su još tri naslage, a u svakoj po jedan hram, od kojih je onaj iz najnižeg sloja, građen od krečnjaka, i potiče iz veoma starog vremenskog perioda. Njegove ruševine, koje ukazuju da je Uruk bio veliki grad, nalaze se kod Varke. Možda je ova pločica iz Asurbanipalove biblioteke u Ninivi, gdje je pronađen prijepis Epa o Gilgamešu.

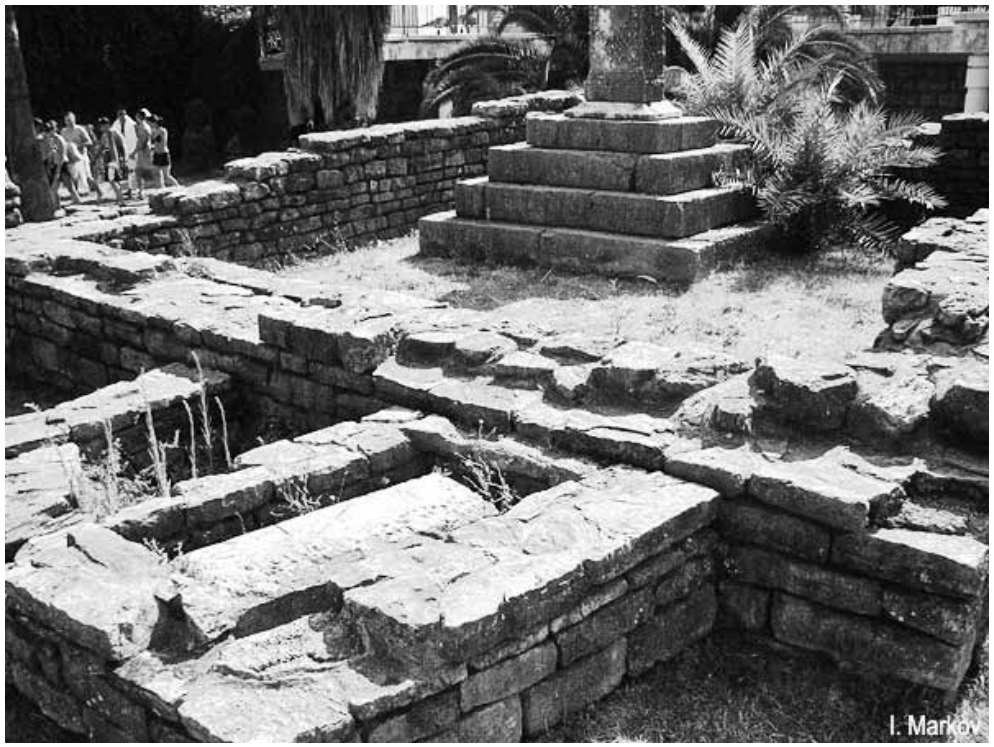

Budvanska nekroplola (detalj)

SOFOKLE U BUTUI

Divan je ovo grad, Butua. Tako se izgovara na jeziku njegovih starosjedilaca. Možda ću ga upotrijebiti u nekoj mojoj budućoj tragediji. Nešto zrači iz njegovog imena. A ove plaže, ah ove plaže. I pijesak, toliko mi prijaju, more i talasi. Kao da se prvi put susrećem sa morem i kao da se ostvarujem kroz njega. Kroz svako zrno pijeska. U svakom sam talasu. Osjećam dolaženje i odlaženje, dok sam, u predvečerje koračam, zadovoljan što mi se stope ocrtavaju žalom.

Trajaću ovdje, kao što trajem u beskonačnom moru. Ova pusta žala su kao ogledala koja umnožavaju moj lik. Stigao sam ovamo na odmor, zvanično je moj dolazak tako objavljen, a u stvari, ja u ove krajeve dolazim zbog drugih razloga. Državna blagajna u Atini, čiji sam glavni rizničar, otanjala je, zato treba aktivirati naše kolonije. Butua je jedna od najvažnijih na ovom dijelu Hronskog mora, treba podsticati trgovinu. Umjesto da mislim o pjesničkim djelima, moram se baviti državnim poslovima. Laskalo mi je to u ranoj mladosti. Danas, na sve gledam drugačije, pa i na to.

Hej, more! Talasu koji se ustremljuješ na mene i donosiš sve u svojim kapljicama, osjećam kako se u njima sav razlivam. Sjutra imam sastanak sa starješinama grada. Moram i na to misliti, prije svega, na to.

Važni državni poslovi su u pitanju.

A onda ću o tebi razmišljati, more, i o tebi, talasu, i o vama, talasi, oblaci koji u predvečerje promičete nad ovim divnim gradom.
Gle, naše lađe, ukotvljene u luci. Svuda smo stigli. Raduje me to.
Moja domovina je mnogo prostranija od one koja je ucrtana u granice Grčke. Moja domovina je beskrajna. Ja osjećam sebe svuda, u mnogim zemljama i narodima. Helen sam i Ilir, Peonac, Tribal i Autarijat. Kelt sam. Pelazgi i Medi jednako su mi bliski, koliko Tračani i Epirci.
U katalogu sam svih naroda. Otkuda ovakva misao u meni, večeras, na ovom divnom žalu? Svakakve misli me opsjedaju. Katalog naroda od početka svijeta. Htio bih da ga sastavim. Da poređam sve narode i imena. One koji su živi i u usponu i one koji su odavno mrtvi, od kojih je ostalo samo ime.

Zašto me opsjedaju narodi? I ovaj pijesak. Tragovi u njemu, tragovi su mnogi koje su licem zemlje ostavili oni koji su njome prošli. A prošlo je nebrojeno mnoštvo i ja bih da se utopim u njihove tragove i da čitam iz njih kao iz knjige vječnosti. Putevima kojima su prolazili narodi, plemena i jezici, da krenem, i da se ne zaustavim, da putujem do kraja mog zemnog života. Da vidim groblja, oslušnem mrtve, napišem veliku tragediju, koju bi činili veličanstveni horovi izumrlih naroda koji se vječno oglašavaju. I, sada, dok hodam ovim žalom i udišem miris mora, čujem mnoge glasove, u talasima dolaze. Čujem veliko more koje nema obala, koje veličanstveno govori i beskrajno se oglašava.

Kako je gorda i stasita ova Ilirka. Hoda graciozno, ovako ne znaju da hodaju žene u Atini. Neprilično je, stranac sam i neznanac, al' moram se osvrnuti.

Da li će neko jednom prepoznati moje stope u ovom pijesku? Da li će znati da sam ovuda prošao ja, Sofokle, tragičar i rizničar? More otkriva i pokriva, more je radnik neumorni. Odnosi i vraća. Sjutra, ako u toku noći nadođe plima, neće biti ovih stopa. Ali, vjerujem da to isto more, koje će ih izbrisati, jednom će ih otkriti.

Tragovi se ne mogu izbrisati. Sve se ponovo ukazuje i obnavlja. Riječ, fakat, osmijeh, dovoljan je da se udvoji i umnoži i ponovo pojavi. Ne vjerujem u kraj. Svaki kraj je početak. Dovoljan razlog za takvo vjerovanje mi je ovo more, talasi i pijesak…

Već je sumrak, uskoro će i noć, moram na počinak, a prije toga na sastanak s povjerljivim ljudima, Helenima, koji su ovdje na službi i sa predstavnicima domaćeg stanovništva, koje radi za nas, uz unosne nagrade.

Sjutra je novi dan. More, doviđenja, Veliko more! Sjutra mojih stopa neće biti. Ali… Nema zaborava. Mrtvi ne mogu biti mrtvi, niti umrijeti dok je jedna misao na njih prisutna među živima. Sve je, dakle, život, u stalnom gibanju i uznošenju, u nadolaženju

Antički zid

i vraćanju. Koliko bih još volio da mogu maštati, ali stvarnost uskraćuje prostor krilima mašte.

Moram se ozbiljno pripremati za sjutrašnji sastanak. Atinska blagajna se polako ali sigurno prazni. Nedolično možda za jednog pjesnika, ali je tako. Zbogom, More!...

*

Na mjestu svakog grada upisana je njegova sudbina. Sat koji otkucava njegovo trajanje.

***

Drevna Budva potiče iz razvijenog bronzanog doba. U antičkom razdoblju zauzimala je južni dio visoke stijene gdje se danas nalazi gradska tvrđava Citadela i okolni prostor do iza postojećih crkava. Taj prostor u obliku nepravilne poligonalne površine prvobitno je bio ostrvce, mali školj. Kasnijim nasipanjem i upornim radom mora i morskih talasa formiran je pješčani sprud, spojen sa kopnom.

Dok sam zapisivao ove riječi čuo sam beskonačni rad mora, simfoniju talasa koji se smjenjuju stoljećima. Vidio Sofokla, trećeg iz velikog tragičnog tria, kako poslije gotovo 2400 godina, šeta butuanskim žalom. U pijesku su se jasno razaznavale njegove stope.

Budva ulazi u dvadeset najstarijih gradova na svijetu: Jerihon u Palestini koji datira devet hiljada godina prije nove ere, Biblos u Libanu pet hiljada godina, Damask u Siriji četiri hiljade i trista godina. Na osamnaestom mjestu nalazi se Teba iz Grčke sa 1450 godina prije nove ere, a odmah iza Tebe, po svom dugom trajanju, stoji Budva.

***

Ovu priču sam preuzeo iz knjige Putevi Prevalise (CID, Podgorica, 1999.g.), smatrajući da ona može biti ključ za otvaranje drevne Budve i ulazak u nju. U njoj opisujem mogući boravak grčkog tragičara Sofokla (497. ili 495.do 405.) u ovom gradu, kojeg on prvi pominje u tragediji Oikles ili Onomaklo, od koje je sačuvan samo fragment u kome se Buthua tretira kao "grad Ilira"…. Prema nekim podacima on je ovaj grad posjetio kao Periklov izaslanik u jednoj važnoj misiji. Priču prenosim u cjelosti, osim naslova koji je u knjizi glasi Sofokle na budvanskoj plaži, ovdje preimenovanog u naslov Sofokle u Butui.

Pored kraćih ispravki, izostavio sam na kraju priče Sofoklovo drugi put ponovljeno opraštanje od mora …

*

Fragment tragedije Onomaklo putuje kroz vjekove i nosi ime grada. Na velikom putu, u borbi sa zaboravom, ovaj fragment nalazi svoje spasenje u Velikoj etimologiji (Etymologicum magnum) nepoznatog autora i nepouzdanog datuma, odakle sam ga preuzeo, dajući mu novi prostor za trajanje.

Svač

SVAČ
VRIJEME KATEDRALA

To je nepovrjedivo utočište proganjanih ljudi i grobnica
Uglednih pokojnika. To je grad u gradu, intelektualno i moralno
Središte, srce javne djelatnosti, apoteoza misli, znanja i umjetnosti.
Sa silnim procvatom njene ornamentacije, po raznolikosti tema
i prizora koji je ukrašavaju, katedrala se javlja kao izuzetno
kompletna i raznovrsna, čas bezazlena, čas otmena, svakad živa
enciklopedija svih srednjevjekovnih saznanja. Te sfinge od
kamena su, tako, vaspitači, prvorazredni poučnici.

Fulkaneli: Misterija katedrala

Nekada grad, biskupsko sjedište, danas veličanstvena ruševina. Posjetilac se ne može oteti utisku da u njegovim razvalinama čuje otkucaje nekog, samo njemu znanog sata koji mjeri vrijeme i dugo trajanje. Liči na sfingu, zagledanu u vode jezera, koja začara svakog ko prođe njegovu kapiju i uđe u prostor katedrale Sv. Jovana. Na povratku kroz istu kapiju posjetilac nosi osjećaj velike zagonetke, koju iznosi iz grada.

Grad zagonetniji od svih gradova na prostoru Crne Gore. Njegovo trajanje je obilježio lanac biskupa, među kojima je i onaj Dominik, koji je krivotvorio papinu bulu, da bi sačuvao biskupsko zvanje, koje mu bijaše oduzeto.

O čemu li je razmišljao pri povratku iz Rima, kada je prekoračio gradsku kapiju sa krivotvorenim dokumentom? Bijahu suviše ovladala njime biskupska zvanja i zemaljske časti. Zaboravivši na Boga, prijevarni biskup, bi optužen od grada i puka za ubistvo, čiji počinilac nikada neće biti otkriven. Zagonetka koju čuvaju ruševine.

Imate osjećaj, dok u njima stojite, da svaki kamen govori, da ima svoj glas. Da su to glasovi njegovih stanovnika, koji su se okamenili, pa tako preživjeli sve pohare i rušenja koja je grad doživio, sada odjednom progovorili.

Sazdan na brijegu, sa dominantnim pogledom na jezero, deltu Bojane i sjevernu ravnicu, bio je izazov za sve rušioce koji su tuda prolazili. Prošle su vođe i vojske. Svako ga je rušio, a on se tajanstveno dizao iz sopstvenih ruševina, nalik bijeloj ptici, na koju se ustremljuju lešinari.

Odavno usnuo, pamti svoje rušitelje, bez nade da će oživjeti. Njegov duh se sjeća rascijanskog pohoda velikog župana. U pohodu Rašana na Zetu od 1183–1190, uz Danj, Sard, Drivast, Skadar, Ulcinj i Bar, srušen je i ovaj grad.

Najviše je stradao u tatarskoj najezdi 1242. Predanje govori da su Tatari porušili trista šezdeset i pet crkava u gradu. Za svaki dan u godini bila je izgrađena po jedna.

Krajem XIII vijeka podiže ga Jelena Kuntrejska, supruga srpskog kralja Uroša II.
Svač je kovao novac od bakra, s natpisom "*Sovacii civitas*", na kome je na jednoj prikazana trospratna tvrđava, a na njegovoj drugoj strani lik Svetog Jovana Krstitelja, patrona grada.

Pod vlast Osmanlija je pao 1571. Potpuno opustošen više se nikada nije digao. Tada počinje njegovo umiranje koje do danas traje. Rušio ga je ko je stigao, prekopavali su ga pirati, u potrazi za skrivenim blagom. Nema podataka da su ga pronašli. A niko nije ni osporio činjenicu da jesu.

Autori *Svetog Ilirika* ističu da nijesu pronašli ni jednog svačkog biskupa iz vremena prije X stoljeća, naglašavajući kako je "zaborav uništio ondašnja imena i podvige predaka".
Dominik je prisustvovao Dukljanskom koncilu 1199. godine, kada su ga mnogi iz klera i naroda grada Svača optužili za ubistvo.

Ova priča želi da ga probudi, podigne iz vjekovnog sna. On je uistinu mrtav grad, koji kod svakog ko uđe u njegove razvaline, budi osjećaj da je živ.

– Optužili su me na pravdi Boga! – čuje se Dominikov glas koji bi da do kraja izvede na čistac svoj slučaj. Ni poslije toliko vjekova, glas nije umro. Čuje se kao da ga toga trena izgovaraju usne svačkog biskupa.
– To je plod duša koje nijesu prezali ni od čega.

Htjeli su da me udalje od svačke biskupske stolice i da stvore prostor za svoje napredovanje u crkvenoj hijerarhiji. Tada su mi na dušu stavili ubistvo jednog rođaka, ali preko drugog lica koje je bilo izvršilac tog gnusnog djela. Tako svoje duše oprljaše zlotvori, kojima nijesam htio popustiti, pa sam se drznuo da iskrivotvorim papsku bulu, samo da bih napakostio njima i njihovim opakim namjerama uzvratio isto tako zlim djelom.
Bog da je pravedan, raspršio bi njihove namjere. Nije pogledao na mene, a vjerno sam mu do tada služio.
Ako neko jednom bude otvorio kriptu grobnice prije ulaza u katedralu Sv. Marije, vidjeće zemne ostatke onog koji je bio žrtva biskupskih intriga, pretendenata na biskupsku stolicu. Možda mrtva usta ipak progovore i kažu istinu, te me tako opravdaju pred Bogom i naraštajima koji su nastanjivali grad. Pred mrtvima.
To ubistvo i danas, nakon mnogo vjekova, stoji kao zagonetka. Ako neko pronađe ključ, i iznese na vidjelo pozadinu mog slučaja, opravdaće me. A ja samo to tražim. Da istina izađe na vidjelo i pravda dobije krila i mjesto koje joj pripada. Pravda je daleka, ali dostupna! – viče Dominik iz razvalina koje su se otkotrljale prema obalama Šaskog jezera.
Svaki kamen govori u moju korist, a kada kamenje progovori onda je istina progovorila. Kamen progovori kada sve ućuti, kada svi dokazi padnu u vodu.
Moj slučaj je ostao nerazjašnjen. Pobjegao sam u Ugarsku. Tamo sam skončao zemaljske dane, na način koji će ostaviti zagonetka. Neka ništa ne bude razjašnjeno. Kao zagonetka ću najduže živjeti.
Priča da me je usmrtio tupim predmetom prosjak kome nijesam udijelio milostinju, netačna je. I nju su izmislile zle duše. Na mom putu bilo je mnogo zlih ljudi, urota i intriga, koje su plele nebeske sile i zemaljske vlasti.
Imalo je u mojoj jovovske sudbine. Kao da mi je on dvojnik. Moja druga polovina. Sve što sam više u Boga vjerovao od mene se okretao. Trebalo je nositi breme teško za čovjeka. Izbor je pao na mene. Svakom čovjeku je dodijeljena sudbina, htio on ili ne, mora je nositi.
Isus je rekao učenicima jednom prilikom: *Ako mi zaćutimo, kamenje će progovoriti.* I ovoga puta, progovorilo je kamenje, a zaćutao Bog. Pravda ustuknula. Zla djela su uzeta kao dobra. Pravedanik je optužen, niko nije stao na njegovu stranu.
Djela nepravedna, pravednom su podmetnuta.
Ispod praga Katedrale Sv. Jovana, zakopana je presuda koju mi je izrekao na brzu ruku sazvani sud i razulareni puk. Treba ispod praga podići srednju od tri jednake ploče, u kamenom kovčegu, spakovana je presuda koju su mi izrekli. Uklesana je na isto tako dvije jednake kamene ploče. Kamen je najpouzdanije svjedočanstvo.
– Nije, biskupe! – rekoh mu. – I kamen prebrišu i sa kamena izbrišu. Na samom ulazu katedrale gradskog patrona, nečija ruka je izbrisala slova u kamen urezana. Isto je i sa katedralom Sv. Mari-

Svač - kameni ostaci

je. Slova su i tamo brisana. Svi zavjetni natpisi izbrisani su po ko zna čijoj naredbi, u čiju korist, i za čiji račun. Kome je korist ako se slova brišu? Slova su za to da svjedoče. I imena sa grobnica je prebrisala ista ruka. Ili neka druga, ali su je vodile iste namjere.

Krivotvorio si, biskupe! Zato ti je duša nesmirena, u tuđini. Traži da se vrati, a ne može. Nešto joj ne da!

– Duša se ne može staviti u okove!, čuje se glas.

– Tvoja je okovana!, uzvraća drugi.

– Pročitajte to sa ploča što je urezao čovjek koga sam poslao iz Ugarske da moju sudbinu ukleše u kamen, ostavi kao zavještenje budućima.

Nakon što je podignut prag katedrale, nije nađen nikakav kovčeg sa pločama, niti Dominikovom sudbinom ispod njih!

Ko zna da li je čovjek koga je Dominik poslao izvršio zavještanje koje mu je dao. Ili su ljubitelji starina, u potrazi za blagom, našli i ponijeli taj zavjetni natpis.

Slova DO..... nađeno na jednom kamenom ulomku možda su dio natpisa koji je neznanac uklesao, po nagovoru samog biskupa, a za novac koji mu je dao.

Niko to neće utvrditi. Možda nikada. Ključ je davno izgubljen. Ako ga neko i nađe, ili sakupi rasute djelove kamene ploče na kojoj su zapisane Dominikove riječi kojima se branio ispred puka grada Svača, pronaći će ključ, ući će u grad.

“U ime Gospoda Boga, Dominik se osuđuje najstrožijom kaznom – nasilnom smrću. A od svih nasilnih smrti njemu su dosudili najtežu – kamenovanje,” napisano je u presudi.

****

LEGENDA O 365 CRKAVA

Legenda o trista šezdeset i pet crkava, na neobičan a siguran način, produžava trajanje Svača, spasavajući ga od zaborava. Ona je rječitija od kamenja koje viče, koje svjedoči i odbija smrt i rušitelje od njega.

Kada je bugarski car Samuilo, u velikom vojnom pohodu razorio Duklju i popalio Dalmaciju, ostavio je surove tragove rušilaštva. Vojska je ubijala i pljačkala. Sve su dali maču, a što mač nije mogao da usmrti, gurnuli su u čeljusti ognju. Vidjevši šta će da doživi njegovo kraljevstvo, iako je bio podigao vojsku i na brdu Oblik pružio otpor, knez Vladimir odluči, kako bi sačuvao zemlju i narod, da se preda caru. Prema žitiju iz *Kraljevstva Slovena*, koje je napisano znatno kasnije, bio je izdat od mjesnog župana. Ponovila se sudbina Jude. Jedan Juda nikada ne može biti, kao ni jedna izdaja. Otišao je u Prespu, Samuilovu prijestonicu, gdje je zatočen.

U carsku tamnicu siđe carska kći Teodora – Kosara, da donese vode zarobljenima. Tu se odmah zaljubi u dukljanskog kneza, te izmoli kod cara da se uda za njega, što joj on dozvoli.

No, njen otac ne carevaše dugo, presvisnu kada mu na planini Belasici, poslije velikog poraza sa vizantijskom vojskom, pogubiše četrnaest hiljada vojnika, preostalima izvadiše oči, a svakom stotom ostaviše po jedno, kako bi vidio dok vodi ostalih stotinu, bez oba oka.

Otišao je na poziv Vladislava, Aronovog sina, koji prije bijaše pogubio zakonitog nasljednika prijestola, Samuilovog sina Radomira, a uzurpirao prijesto i svu vlast za sebe prigrabio. On posla zlatni krst i dva episkopa, Davida i Jovana, kao zalogu da mu ništa neće biti. Nakon što je tražio i dobio drveni krst, na kakvom je Gospod razapet (jer šta je zlato!) krenuo je za Prespu, gdje po drugi put bi zatočen, ovoga puta i oslijepljen.

Prema jednoj verziji i pogubljen, ispred crkve svetog Ahileja.

Priča o gradnji trista šezdeset i pet crkava u Svaču je po svemu sudeći izmišljena u glavi nekog od pisaca apokrifa, najvjerovatnije patarena koji su bili progonjeni u Bugarskoj, a našli zaštitu i utočište u Duklji, kasnije u Humu i Bosni. Teodora – Kosara je držala njihovu stranu u vrijeme kada ih je crkva progonila, a navodno da je i Vladimir bio Vladislavljeva žrtva, zbog naklonosti koju je imao za heretike, koje u ono vrijeme kanonska crkva progonjaše bespoštedno.

Prema toj priči, Kosara je, nakon što joj je suprug oslijepljen, krenula u gradnju crkava. Gdje bi god došla i vidjela pogodno mjesto, dizala je hram, upućujući molitve Gospodu da vrati vid Vladimiru. Tada je sva Duklja krenula u gradnju. Svako je učestvovao kako je i koliko mogao, zapostavljajući sve druge poslove, a zidajući hramove božije. Godine su prolazile, Vladimir je stario, a venula je i njena ljepota, predata građevinama i nebu. Za trideset i šest godina je sazidano trista šezdeset i pet crkava. Kad je posljednja, trista šezdeset i peta crkva sazidana, i iz nje molitve upućene Bogu, Vladimir je progledao.
Kosara je osjećala toliku ljubav prema svom suprugu, da ju je željela pretočiti u građevine. Htjela je da poslije njenog odlaska sa zemaljskih staza hramovi budu svjedoci ljubavi.

Od trista šezdeset i pet hramova danas su vidljivi ostaci osam, među kojima su dvije katedralne crkve: svetog Jovana Krstitelja i crkva svete Marije.

Oni što su noću dolazili na razvaline grada, pričali su da su vidjeli kako svijetli kamenje, isijavajući ljubav koja i danas traje.

BRISAČI NATPISA

Obilazeći Svač sa Savom Markovićem u proljeće 2011, kada sam se i prvi put susreo sa tim gradom, on mi je pokazao kako je nečija ruka izbrisala latinske natpise na kriptama i ostacima katedrala. Ostao sam skamenjen pred tom, za mene, zastrašujućom slikom i ništa manje zastrašujućim činom. Tada sam došao na ideju da napišem priču o brisačima natpisa, poruka naših prethodnika, nama ostavljenih. O brisanju našeg kontinuiteta i naše svijesti. Priča je još uvijek zatočena u ideji. Ova fusnota je opomena budućim birsačima čije ruke vidim, iako ih vješto skrivaju, kako se pružaju ka preostalim natpisima.

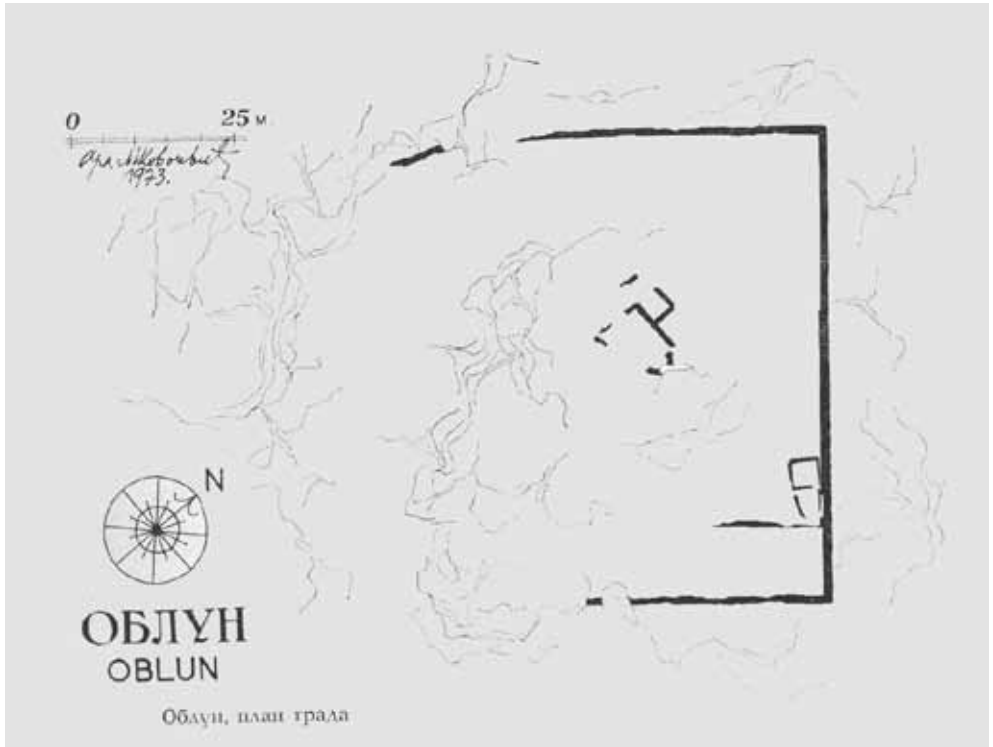

Obolon

OBOLON (OBLUN)

„Intravit in castellum qui Obolon dictur“. Prvi pomen grada nalazimo u *Ljetopisu popa Dukljanina,* sar. XLV. Ali to nije i vrijeme odakle njegov život kreće. Iako je, zahvaljujući *Ljetopisu* njegovo ime sačuvano. Ako vrijeme i varvari nastave sa rušenjem i raznošenjem posljednjih ostataka, ostaće da živi kao OBOLON Popa Dukljanina.

Nakon unutrašnjih krvavih borbi u Duklji, oko prijestola i krune, Bodinovi i nasljednici Branislavljeva roda, nijesu stali u međusobnim obračunima. Bježeći kroz planine ispred Vizantinaca i Rašana, Bodinov sin Đorđe se utvrdio *„u kastelu koji se zvao Obolon“*.
Aleksije Kontostefan se u međuvremenu vratio iz Drača u Skadar, tako da su sada svi komandanti učestvovali u opsadi Obluna. Uslijed pobune vojnika iz neposredne okoline kralja Đorđa, tvrđava Oblun je zauzeta, a kralj Đorđe je zarobljen.

Ljetopis dalje bilježi: *“A Gradihna sa svojima zauzimaše zemlju i gonjaše kralja, koga s druge strane tjerahu Rašani. Bježeći, kralj se sa svojima skrivao po gorama i šumama, čas ovdje, čas ondje. Ali vidjevši da ga progone sa svih strana kralj, ne znajući što da radi, uđe u tvrđavu koja se zove* “OBOLON”.

Tada je Gradihna zadobio teritoriju do Kotora osim tvrđave, u kojoj se kraljeva posada održavala. Međutim, vojskovođa dođe u Skadar, a Gradihna mu poruči da što prije stigne kako bi zauzeli tvrđavu i uhvatili kralja. Kada je vojskovođa došao s vojskom, opsjednuše tvrđavu. Tada oni koji su se smatrali prijateljima i veoma bliskim kralju, i koji su jeli njegov hljeb, podigoše protiv njega svoje potčinjeno ljudstvo, tako jedni spolja a drugi iznutra predadoše tvrđavu i kralja vojskovođi, gospodinu Aleksiju, koji uzevši kralja, povede ga sa sobom u Drač, a odatle ga, okovanog u pratnji stražara, pošalje u Carigrad, gdje je preminuo u zatvoru".

Dok je bio u tvrđavi, kralj je razmišljao o sudbini Dukljanske kraljevine koja u vrijeme njegovog oca doživje zvjezdane trenutke, pa mu je ličila na tvrđavu iz koje je sada pružao posljednji otpor. U ishod bitke i njene negativne posljedice je vjerovao od početka. Previše stranaka se urotilo protiv njega, a *„zla raška struja"* je jedva čekala da se domogne Duklje i da je potčini pod svoje.
Njegove riječi i obraćanje vojnicima suviše su zvučale otrcano i izgledale kao dugo upotrebljavani novac, čije je lice izlizalo mnogo ruku, pa su izgledale bez vrijednosti. No, nije odustajao u pružanju otpora. Nada da je Bog ipak negdje na strani slabih, nemoćnih i malobrojnih, nije ga ostavljala. Vojnici, primamljivani od neprijatelja i potkupljivani novcem i vrijednim darovima, odricali su ga se masovno, pa se kralj osjećao sve usamljenijim i napuštenijim.

Takvo će biti moje kraljevstvo, mislio je. Usamljeno i ostavljeno, pašće u ruke moćnika koji će ga bespoštedno krčmiti.

Ove riječi je izgovorio, vjerujući da će one nastaviti da žive u tvrđavi, odjekujući između njenih zidova, do vremena kada će ih neko čuti i zapisati.

I pored sudbine Bodinovog sina koji se poistovjetio sa utvrđenim gradom što mu je dopustio utočište, u kojem će on organizovati odbranu i posljednje dane svog kraljevstva, grad je ostao da živi sa svojim imenom.

U *Imeniku geografskih naziva srednjovjekovne Zete* G. Škrivanića pod nazivom *Obod* spominje se njegov stariji oblik Obolon iz *Ljetopisa Popa Dukljanina.* Obolon se locira na mjestu današnjeg Riječkog grada. I sami današnji nazivi u odnosu prema starom Obolon – Obod i Obolon – Oblun – idu u prilog Oboluna.

Slično nazivu *Oblun* i obližnji *Medun* svoj današnji naziv je dobio od straog Meteon.

Obolun se nalazio pored istočne obale Malog blata Skadarskog jezera. Krševiti predio obrastao kržljavim zelenilom, sa vrhom nešto razvučenim, podijeljenim na dva dijela manjim ulegnućem.
Na samom vrhu nalaze se ostaci arhitekture jedne crkve i zidovi utvrđenja. Baš ovaj vrh, a ne susjedni viši, izabran je za utvrđenje, jer je relativno

Dukljaninov *Obolon* je veoma važan naziv, jer su ga naši preci donijeli iz Polablja. Tamo je, na prostoru plemenskog saveza Moračana, široka, plitka rijeka Obola, okolo koje su živjeli Obolonjani, skraćeno i Wobljane, od staroevropske osnove *bolon*, što ukazuje na močvaru. Ova je osnova dala veliki broj hidronima u Rusiji u trouglu: Novgorod-Tambov-Gorkij i obrađena je i u Daljevome rječniku ruskoga jezika i u studijama S.D.Denisenka, Filina i N. Tolstoja, na primjerima: *Obolonje, Obolon, Bolonje…* Iz te staroevropske osnove je i lat. *oboleo = zaudarati.* Prema tome Obolon nije naziv za vis nego za Malo blato, močvaru pri nižem vodostaju, a Oblun je posljedica našega pretvaranja *o>u*: Doclea =Duklja, rosa = ruža.

R. Rotković, Odakle su došli preci Crnogoraca, 1995, 151/152.)

ravan odozgo i sa jugozapadne strane ima skoro vertiklne stijene koje su kao prirodna prepreka mogle da zamijene zidove.
Utvrđenje je imalo prilično pravilan kvadratni ili pravougaoni oblik iako konfiguracija terena nije baš podesna za takav oblik građevine.

Ostaci keramičkih posuda su svuda rasuti. Grad je, sudeći po njima, imao jednu ili više keramičkih radionica.
Možda su iz tih posuda, koje su kasnije polomljene u borbama, vojnici kralja Đorđa ispijali vodu, gaseći žeđ pred odlučujuću bitku. I sam kralj ispio posljednju čašu, prije nego će ga odvesti u Carigrad, odakle se nikada neće vratiti. Sjećaće se Obluna i dugih tamničkih dana i noći, misliće na njega. Poslije njega će ostati knjiga snova koje je zapisivao u carigradskoj tamnici.

Ostaci crkve i danas su prepoznatljivi i oni leže u centru ostataka utvrđenja. Tvrđava je svakako napravljena poslije kraljevog poraza, možda na mjestu odakle je uputio posljednju molitvu nebu, za spas grada i svoju. Bog ga nije uslišio, a nebo se oglušilo.

Sudeći po načinu zidanja i veličini kvadera ostaci zidina pripadaju ilirsko – grčkom periodu i slični su onima na *Samoboru* i *Medunu.*

Korz njih se i danas čuje neobični šum. Govori se da je to kraljeva duša, pobjegla iz carigradske tamnice i domogla se slobode i predjela gdje je nekada boravila.
Nešto noću pomjera kamenje rasutoga grada. To je ona. Oni koji vjeruju u besmrtnost duše, neće da vjeruju da je to možda učinila ruka nekog tragača za izgubljenim blagom.
Nijedna do sada poznata tvorevina ove vrste na teritoriji Crne Gore nema takav oblik osnove, a Obolun ili sličan naziv ne pominje se nigdje. Tako da je ovaj grad jedinstven i po nazivu. Niko tačno ne zna značenje njegovog imena. Njegova tajna je sakrivena u imenu. Svaki put kad se izgovori Obolon ili Oblun, grad se stvori. Po jednoj priči, a dosta priča se bavi njegovim zidanjem, Bog ga je odavno preslikao na nebu. Tamo postoji kao arhetip, koji će biti ponovo vraćen na zemlju. Ko zna za ovu priču vjeruje bez ostatka da će se to jednom i desiti.

Obolun je besumnje Obolon Popa Dukljanina, koji mu je dao mjesto u svom djelu pa tako zaustavio njegovo prolaženje i onemogućio njegovo rušenje.

*
Na brdu Oblun, na jednoj glavici planinskog grebena koji se pruža duž čitavog Malog (Gornjeg) blata, na čijoj se sjevernoj strani turska tvrđava Divan-grad, a na južnoj Bašin-grad i desna obala rijeke Morače, pronađeno je utvrđenje s ostacima "kiklopskih" kvadera u temeljima i jednom srušenom srednjovjekovnom crkvicom. Utvrđenje je identifikovano kao Obolon, pod kojim imenom se i pominje u Ljetopisu popa Dukljanina (gl. XLV). Zajedno sa Samoborom, na sjeveroistoku, gradina Oblun kontroliše, sa sjeverozapada, prilaz ilirsko – helenističkom naselju, čija je nekropola nađena na lokalitetu Vele ledine u selu Donji Gostilj, u blizini obale Jezera. On dominira nad velikim prostranstvom sjevrne obale Labeatskog (skadarskog) jezera i zaleđa – Vukovačka polja, Zete i Lješkopolja. Osim toga, on je na istom pravcu pružanja kao Samobor i Medun, zbog čega, zajedno sa njima čini dio odbrane sjeverne linije basena Skadarskog jezera u vrijeme III ilirsko –rimskog rata. Po toj ulozi, po tom što se na jednoj zaravni, dvadesetak metara nižoj od vrha, nalaze ostaci keramike oko temelja gradine, a u neposrednoj blizini i nekoliko monumentalnih ilirskih mogila – može se tvrditi da je Obolon sagrađen kad i Samobor, s tim što se mora imati na umu da su sad vidljive pravougaone osnove utvrđenja, s pravilno otesanim kvaderima u temeljima, što se smatra kao kasnija, druga faza Obolona.

KLJUČ OBOLUNA JE PONIO ĐORĐE

I tada za dvanaeste godine kraljevanja kralja Vladimira, Jakvinta po savjetu nekih bezdušnih ljudi, koji bijahu neprijatelji županu Belkanu, dade im otrovno piće, koje je pripremila u Kotoru, gdje je živjela. Ovi, pak kada su došli u Skadar, davali su kralju piti iz ruku njegovih slugu, pa ovaj bi od njih prevaren. Tada pade (kralj) u postelju. Kraljica, pak Jakvinta, znajući da će umrijeti, dođe sa svojim sinom Gorgijem u Skadar, da posjeti kralja; čim ju je kralj vidio, odstrani je od sebe i naredi da ona izađe napolje. Kad je izašla, reče ona prisutnima:'Zašto kralj tako postupa? Kakvo mu zlo učinih? Ako želi da zna gospodin kralj, sam stric Dobroslav, koji je u okovima, on je udesio da umre gospodin kralj'. Ovo pak reče da bi upropastila Dobroslava, jer se bojala, da bi on naslijedio kraljevstvo. I odmah ode odande i pođe do Garize (Gorice), da sačeka kraljevu smrt. Zatim odavde poruči tajno kraljevim ljudima, obećavajući im vrlo mnogo, da po smrti kraljevoj pogube Dobroslava, što je i učinjeno. Kralj je, naime, umro i bio sahranjen u manastiru svetih mučenika Sergija i Vakha. A kraljevi ljudi kada im se pružila prlika, prema savjetu Jakvintinom, slože se protiv kralja Dobroslava, izvuku ga iz tamnice, oslijepe i uškope, pa pošalju u manastir svetog Sergija i Vakha, gdje je dugo živio s monasima i kasnije umro. (Mošin, 100. Ljetopis, 366–367.)

Odlazeći u Carigrad, kralj se sjećao dolaska u Skadar i riječi svoje majke.

– Nikad ovu zemlju nije voljela! – izrekao je riječi, koje su ostale upamćene i koje su Skilica i ostali vizantijski hroničari i ljetopisci na različite načine interpretirali, ali im je smisao ostao isti i jedan. Sudbina im je odredila isti put – carigradsku tamnicu i njemu i majci. U razvalinama Obolona žive njegove riječi, ali i natpis, za koji se vjeruje da ga je pisala njegova ruka. Znajući da slijedi neminovni poraz i odlazak u zatočeništvo, a sluteći ono najgore, htio je ostaviti trag o sebi... GEORGIO... sačuvan je naziv njegovog imena. Ostali dio natpisa je izbrisala nečija ruka, pa se ne zna ni njegov smisao. Da li je on sebi napisao epitaf? Ili je ostavio poruku onima što će doći, šifru koja će otvoriti njegovo vrijeme, Ključ kojim će otvoriti OBULON.

Ostaci zidina Obolona

Svjedno, šta je htio, šta je napisao i šta mu je bila namjera, ime je ostalo. Kao pečat njegove sudbine koja se obnavlja u ruševinama Obolona. Sve što se jednom desilo ima beskrajne trenutke dešavanja, koje niko ne može zaustaviti, pa ni sami Bog. Tako je i sa Đorđevim imenom, njegovom sudbinom i sudbinom grada Obulona. Te dvije sudbine su se poistovjetile i nikada se nisu razdvojile.

Čovjek je kao i grad. A kralj je kao čovjek! – viče neko iz ostataka Tvrđave. Taj opominjući glas je glas Bodinovog sina kralja Đorđa. Onaj koji umre utamničen, vječito sanja slobodu i zemlju za koju se žrtvovao.

Obolon i Duklja i danas sanjaju Đorđa.

Taj san nije raspršila stvarnost. Samo mu je dala na značaju i trajanju.
Sanjao sam ga i ja, prije nego ću napisati priču o Obolonu. Došao iz tamnice, prebirao je po ruševinama grada. Nešto je tražio. San je bio ključ za ulazak u njega poslije toliko stoljeća. San može da otvori grad, kao što grad može da bude podignut u snovima, i da, zahvaljujući snu, odoli varvarima.

Takav slučaj je sa Obolunom!

*

Danas su tragovi kuća i crkve gotovo neprepoznatljivi. Oko nekdašnje tvrđave Oblun seljaci iz okolnih sela su nalazili novac sa slikom krave (boginje Ide) i teleta (Epafa), koji je bio četvorougaon, izrađen od srebra. Tvrđava Oblun na južnoj strani nije imala zid, jer je ta strana nepristupačna, pa se nije morao graditi.
Zagovornici teorije da se trojanski rat vodio u zetskoj ravnici, u selu Vukovicama, pored mosta na Morači, na brežuljku koji stoji isturen i nadnesen nad rijekom Moračom, ubiciraju mikro lokaciju na kojoj je bila podignuta Piramida najvećem junaku ahajske vojske Ahileju. Piramida je od naslaganog kamena čiji je vrh zarušio zub vremena a i zbog odvoženja kamena od strane seljaka radi podizanja kuća i podziđivanja obale rijeke Morače, danas je jedva prepoznatljiva.
Zapadno od te tačke, na udaljenosti od 2-3 kilometra vide se ostaci garad Oboluna na jednom uzvišenju.

Ostaci Meduna

METEON

(Meton Labeatidis terrae)
T. Livije, XXXIV,23,3; XXXII,3

U Meton je najbolje ući sa Livijem i njegovom rečenicom da je to grad labeatske zemlje. Ovaj citat, izdvojen iz Livijeve *Istorije* nudi se kao svojevrstan ključ, za kojim treba krenuti, silazeći kroz stoljeća, do prapočetaka koji su po svemu sudeći bili ilirski, što svjedoče kameni kvaderi, danas vidljivi na mjestu gdje je nekada bio grad.

Slovi kao najpoznatiji ilirski grad u unutrašnjosti Crne Gore za kojeg se veže sudbina posljednjeg ilirskog kralja Gencija.

Prema opisu koji su dali u knjizi *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori* Pavle Mijović i Mirko Kovačević stoji: "Smješten je na jednom grebenu jugozapadnog pravca koji leži usred prevoja između dva veća brda, Medenjaka i Ilijinog vrha, na najvažnijoj prirodnoj saobraćajnici između zetsko–skadarske kotline i kosovsko-metohijske oblasti (oblasti Dardanije!). Zbog takvog položaja smatran je u srednjem vijeku *„ključem obije Zete"* (*amborum Xentarum clavem*). Zato je razumljivo što je u vrijeme prvobitne urbanizacije i docnije, kada se ona izvodila u okviru velike helenističke i helenske kulture, kojom je teritorija Crne Gore bila obuhvaćena od VI vijeka prije nove ere, takav

ključni položaj Meduna imao prvoklasni fortifikacioni značaj.

To je imalo sigurno i odlučujući uticaj da posljednji ilirski kralj Gencije u vrijeme trećeg ilirsko –rimskog rata 167. godine smjesti u gradu brata Karavantija, suprugu Skerdilaidu i sina Pleurasa. Dok je on s Lucijem Anicijem vodio odlučujuću bitku na prostoru oko Skadra i Labeatskog jezera, često je pogledivao prema Meteonu, kao posljednjoj luci i sigurnom skloništu. Vjerovao je da će, zatvoren sa svojim najhrabrijim ratnicima, moći da pruži častan otpor rimskoj vojsci. Mislio je na sudbinu sina, supruge i brata. Lucije Anicije je zatražio predaju i dao mu tri dana za razmišljanje. Šta je u toku ta tri dana Gencije mislio (vjerovatno je osjećao da nosi breme i sudbinu posljednjeg kralja), nije poznato. Nema pouzdanih svjedoka, zapisa na koje bi se mogli osloniti. Vjerovatno je bio je razapet između dvije neizvjesnosti, šta učiniti, predati se i spasiti svoj i živote svojih bližnjih, ili časno poginuti. Znao je da je njegova žrtva zaludna, a borba unaprijed osuđena na poraz, pošto je rimska vojska bila daleko brojnija, pa samim tim i nadmoćnija. Poznavanje terena i vođenje rata na svojoj zemlji nijesu ovog puta garantovali povoljan ishod po Ilire. Daleko bolje opremljene rimske legije, željne pljačke, osvajanja i ratovanja, napredovale su, bez zadrške.
Gencije je iz lemba sa Labeatskog jezera uputio molitve svojim bogovima, ali ga oni nijesu čuli. Nebo mu ih nije primalo, što je bio znak da je kraj blizu. Da su ilirski bogovi mrtvi. I da njihova mjesta zauzimaju neki drugi, ovog puta rimski bogovi. Pomišljao je da krene prema Metonu i zatvori se u njega. Svojim ratnicima je to iznio kao mogućnost, dok su čekali da istekne vrijeme koje je Lucije Anicije dao. Nijesu pokazali želju da ga prate na tom posljednjem i pogubnom putu, putu smrti, pa je odustao.

I čekao.

A vrijeme je curilo neumitno. Nevidljivi pješčanik je otkucavao sudnje ure jednog kraljevstva i njegovog kralja. Kako mnogo treba čovjeku da se uspne, tako i jednom kraljevstvu, a tako malo da padne i nestane. Taj trenutak između pada i uspona Gencije je odmjerio sobom i svojom sudbinom. Koliko je vremena trebalo do uspona, a koliko malo do pada, misllio je zagledan u talase Labeatskog jezera, koji su udarali o bokove lemba na kojem je kralj čekao svoj kraj. Ta slika ga ja podsjetila na sudbinu čovjeka, kojeg svakodnevno udaraju talasi, i njegovo trošenje u tim sudarima.

Stijena na kojoj je podignut Meteon vidljiva je odasvuda i sa nje se pogledom može obuhvatiti čitava zetska ravnica, okolna brda i visovi prokletih planina, koje nazvaše Prokletije, a da niko nikada nije saznao smisao tog imena. – Zašto su te planine proklete? – pitao se Gencije i njihovo ime doveo u vezu sa svojom sudbinom.

Konfiguracija izdužene stijene sa zupčastim uzvišenjem na kraju, nad jednom velikom provalijom (u koju se bacila Skerdilaida, po jednoj priči, ne čekajući Rimljane i njihov ulazak u grad!) odredila je oblik utvrđenja – na uzvišenju akropolj, a po ivici na jugu i padini prema sjeveru „donji grad“, možda kurija. Kako se uzvišenje s akropoljem ne pruža u istom pravcu s donjim dijelom hridi, tako je postavljen i situacioni plan u dva smjera.
Na akropolju je u srednjem vijeku podignuta tvrđava, dok je zid s južne strane, osobito po ivici stijene, sasvim nestao, a još se samo djelimično drži na padini prema sjeveru.

Nepoznate ga sile potkradaju, možda i ljudska ruka, pa zid stalno gubi svoje obličje, smanjuje se. Neće dugo vremena još trebati da prođe i on će sasvim nestati.

Nije mogao da se bori protiv vremena koje je isticalo, ostavljajući ga na cjedilu. Prostora za odluku je bilo sve manje. Sa tim curenjem curilo je kraljevstvo i skraćivalo se njegovo trajanje.
I grad, prema kome je često pogledivao, nestajao je neumitno.
– Ništa neće ostati, osim ruševine! – odvažio se da kaže pred vojnicima i tjelesnom stražom koja ga je okruživala. Niko se nije usudio da na ove riječi bilo šta odgovori. Vjerovatno su svi imali isto viđenje i mišljenje.

S opisivanjem sadašnjeg ruševnog stanja Meteona prepliće se neminovno i sudbina posljednjeg ilirskog kralja.
– A mogile oko Meteona? – govorio je glasno. – I one će biti raskopane i srušene. U njima počivaju naši preci: mudraci, dostojanstvenici, kneževi, običan puk.

Kraljevo viđenje potvrđivalo je vrijeme koje će doći, vjekovi koji će ostaviti surove tragove licem grada i licem zemlje na kojoj je podignut.
Na uzvišenjima kojima se završavala padina, u malom polju sela Gornji Medun, očuvano je nekoliko velikih kamenih mogila. I u polju sela Donji Medun bilo je nekoliko takvih mogila, ali su one sada razgrađene. Time su se i potvrdile posljednje Gencijeve riječi izgovorene na njegovoj zemlji, koju će zauvijek napustiti.

Medun

Vrijeme u kojem su podignute te mogile svjedoči o najstarijem periodu utvrđivanja ovog ilirsko-helenističkog grada. U doba Rimljana se neće spominjati. Izgubio je svaku važnost.

Osim mogila, u neposrednoj blizini Meteona nađeni su i grobovi, ukopani u zemlju i ograđeni kamenim zidom. U jednom takvm grobu nađen je grčki pehar, a s njim i pitanje: ko je iz njega pio. Ako je uopšte pio?! Mnogi predmeti su izrađeni a da nijesu potvrdili svoju funkciju i doživjeli upotrebu.

Taj skifos mogao bi biti pouzdan svjedok da je ilirska gradina na Medunu, u doba helenizma, poprimila nove oblike. Svako vrijeme daje i dodaje, uzima i oduzima. Ostavlja svoje tragove i briše tragove prošlih stoljeća.

Što su i koliko Lebeati preuzeli od Grka, najbolje pokazuje tehnika onih djelova Meteona koji su danas vidljivi ispod kuće (sada muzeja Marka Miljanova) – na sjeveru, i između akropolja i „donjeg grada“, na jugu.

Gencije je, dok su isticali posljednji sati dati za njegovu odluku o predaji, vidio sebe u maglama koje su zahvatile njegovu zemlju. Počeo je da shvata svu težinu krune i kraljevskih znamenja koja je nosio. To je shvatio kao sudbinu, kao nešto predodređeno i unaprijed dato, kao uostalom i čitav čovjekov život. Ma koliko se borili, upinjali svoje snage i usmjeravali misli, ta sila čini kako joj je drago. I sve na kraju ispadne kao puki izraz njene želje koju ne možemo nikada spoznati, pa samim tim ni usmjeriti.
Priča se da je Marko Miljanov, kao dijete često silazio u podrume svoje kuće, pregledao njene temelje, koji su bili sagrađeni i postavljeni na nekim ranijim temeljima, razgovarao sa nekim koga je samo on čuo i vidio. To je primijetila jednog dana njegova majka i uplašila se. Nikome nije pričala. Jednom ga je i zapitala sa kim razgovara, ali joj nije odgovorio.

I kasnije, kada se vratio sa Cetinja, kao čuveni ratnik i raščinjeni vojvoda, osluškivao je one iz temelja i zapisivao, ono što su govorili. Idući za njihovim glasovima, naučio je slova u pedesetoj da bi zapisao ono što su mu došaptavali.

Kao da je prenosio davno ostavljeno zavještanje koje je tražilo da bude zapisano.
Kasnije će tu knjigu baciti u vatru, i tako je uništiti.

Način na koji su kameni blokovi tesani i slagani u zidnu masu govori o istom vremenu kada su podignuti bedemi Olciniuma i Rizona.

Odzvonila je sudnja ura, Gencije nije ispunio uslove, pa je predaja stizala kao neminovnost. Ali on nije htio da to bude predaja. Niti da njegovi vojnici razviju barjak koji će je označiti. Htio je da bude zarobljen. Smatrao je da je zarobljavanje časniji gest od predaje.

Opkoljen sa svih strana rimskim brodovima, stajao je na sred jezera i čekao ono što su mu bogovi odredili. Niko taj čin nije opisao. Preostaje nam da nagađamo. Svjedoka nema, a Istorija ćuti. Taj čin je umro sa njim i predat zaboravu.

Meteon se i prvi put pominje u vrijeme trećeg ilirsko-rimskog rata, godine Gencijeve propasti, sa kojom je u propast povukao i svoje kraljevstvo. Gencijev kraj neki dovode u vezu sa Meteonom,

dok drugi horničari taj kraj vežu za Skadar.
Prema zvaničnim rimskim istoriografima tada su zarobljeni: Karavantije, Skerdilaida i Pleuras. Svi su odvedeni u Rim. Na čelu tužne kolone u kavezu je bio posljednji ilirski kralj.
Doček u Rimu je bio ponižavajući za zarobljenike. Od slave i kraljevstva do poniženja i kaveza (mislio je Gencije, prema nekim kazivanjima koje je sačuvalo ne baš pouzdano sjećanje, to je rekao i suprugi Skerdilaidi), nema ni korak. Treba to doživjeti, i preživjeti. Čovječije padove i udzignuća može izmjerti samo i jedino čovjek, nikad Bog.
Mjeri onaj što trpi. Kažu da su to njegove riječi, tada izrečene, ostale da putuju i odzvanjaju kroz pamćenje.

Mnogo stoljeća poslije Gencijeve propasti, ali i propasti Meteona, kada je njegova slava potpuno potamnjela, a tama počela da svijetli, otkrivena je nekropola u Gostilju.
Sudeći po procentu vrčeva za vino koji su otkopani u arheološkoj kampanji u gostiljskoj nekropoli (živi uvijek otkopavaju mrtve, prije i kasnije, da bi saznali kako im je bilo!) – dvadeset i tri posto ukupnog keramičkog materjala, navodi na zaključak da je vinogradarstvo bilo način njihovog privređivanja, uz ribarstvo, za šta je dobre uslove pružalo Labeatsko jezero.

Mnogo stoljeća poslije njihove propasti, u četrdeset i pet grobova je nađeno šezdeset i jedno koplje, koja su sigurno nosili Gencijevi vojnici i

novac, na kome je sačuvan njegov lik. Ako je vjerovati umjetniku koji ga je izradio. No, bilo kako bilo, taj lik živi.
I sigurno je Gencijev.

.....
Meteon se poslije toga rata ne spominje. Nema ga među gradovima.

*
U iskopavanjima nekropole u Gostilju u Zeti, nađeno je šest primeraka novca za koje se misli da pripadaju emisijama kralja Gencija, od kojih tri sasvim pouzdano. Jedan primjerak na aversu ima predstavu štita, a na reversu predstavu grčko-ilirskog šlema i natpis sa titulom i imenom kralja – *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΝΤΗΙΟΥ*, kovan odmah nakon 180. godine stare ere, dok druga dva primjerka na aversu imaju predstavu mladića sa kausijom (ilirskim šlemom), a na reversu predstavu ilirske lađe i natpis sa titulom i imenom kralja, kovani oko 168. godine, neposredno pred kraljevu propast.
Do danas se zna samo za petnest primjeraka Gencijevog novca. Na njima živi njegovo ime, a na onima sa kacigom sa štitnicima za lica, pretpostavlja se da je njegov lik.

Ostaci Doklee

D O K L E A
GRAD SJEĆANJA

PRIČA DJEVOKE DIOKLEE KOJA SE PRETVORILA U SJEĆANJE

Grad se najduže sjeća… .

Plinije hvali dokleatski sir a za vunu kaže da je bila veoma gruba.
Moje ime je bilo Dioklia i vezuje za nastanak grada koji je sagrađen prije nego su Rimljan sagradili Dokleu. Oni su razrušili Diokliu i izgradili svoj grad. Postoji vrijeme kada se gradi i vrijeme kada se ruši. Ovu priču priča moje sjećanje koje seže daleko prije rimskog. Od sjećanja podižem grad. Sakupljam rasute krhotine; istoriju, kamenje, mitologiju, legende. Ono što je podigla ruka graditelja, a srušila rušiteljeva ruka.
Dioklia je grad Dokleata, u njemu su živjeli moji preci. Poslije su došli Rimljani, oni su ga porušili. Od njegovih ostataka su izgradili novi grad. Ostaci nečega prošlog uvijek služe za nešto novo. U ovom slučaju kamenje Dioklie poslužilo je za temelje Doklee. Kamenje starog grada postalo je temelj novoga, koji je rađen po pravilima rimskog zidanja. Kada su obilježavali granice bedema, stalno su pominjali nekog *Vitruvija* i njegova pravila građenja, koja su namjeravali i ovdje primijeniti. I primijenili su ih. Sav narod bio je upregnut u

gradnju. Rimski veterani su kao nagradu za ratovanje – dobili imanja oko grada.
Mjesto grada, a i sam grad, nalazio se na idealnom položaju, u blizini puta Narona-Scodra-Lisus, kojim su prolazilia pokoljenja; putnici, vojnici, trgovci, skitnice i filozofi, a koji povezuje i poglavlja ove knjige. Tim putem je u Dokleu stigao rimski pjesnik Horacije, koji je neko vrijeme boravio u njoj. Razlog tog boravka nikada nije otkriven, a ni taj boravak potvrđen opipljivim činjenicama.

Nakon što je sagrađena Doklea je stekla status *res publice*.
Govorili su *res publica Docleatium*. A to znači autonomija koju obuhvata pleme Dokleati, što govori o značaju koji su imali upravljači a ne veličina teritorije.
Polovinom drugog vijeka pominje me geograf Ptolomej.
Oblik *Doclea* javlja se u svim rimskim natpisima, osim u jednom slučaju – spomeniku koji r(es) p(ublica) Docli(atum) posvećuje caru Marku Aureliju.
Konac mog sjećanja proteže se od davnina. Prekida se samo na nekim mjestima.
Pod imenom D i o c l i a pominje se u IV vijeku, u *Epitomi* za koju se smatra da pripada Eureliju Viktoru (poglavlje 39), gdje se prvi put kaže da je *Diclia* rodno mjesto cara Dioklecijana. To je nepouzdan podatak, kao i svako dovođenje tog cara u vezu sa ovim gradom.
I za njegovu majku se govorilo da se zvala Dioklia.

Ime D i o c l i s, poznato je već s kraja i i početko II vijeka (a to je vrijeme osnivanja Duklje), na jednom ravenskom natpisu *Phallaeuas-a Dioclisa-a, prgrina i kormilara.*
Duklja proističi iz indoevropskog korijena – *dhoukl*, sa osnovnim značenjem – *taman, skrovit, crn* …Kasnije će iz toga poteći ime Crna Gora.

Poistovjetila sam se sa gradom, koji me pamti, kao što i ja njega pamtim.
Osnovana sam u doba Flavijevaca, za vremena cara Vespazijana. Doseljenici, veterani, u upravu vlasti su uveli moje *Epikade*, čiji rod seže do prvih početaka života na ovoj zemlji.
Ime *Flavijevaca* se najčešće susreće u ovom gradu. Oni pripdaju *tribusu Qurina,* kako se i zovu pripadnici ovdašnje najuticajnije porodice. Svojim položajem posebno se isticala porodica Marka Flavija Frontona, iz gensa *Kurin.*

Na mjestu grada oblikuje se njegovo sjećanje. Ono traje i kada grad postane ruševina i kad nestane. Tako je i sa mnom.
Iz ruševine govori sjećanje.
Fronton je obavljao značajne funkcije u državničkoj vlasti i svešteničkoj hijerarhiji u Rizonu, Skodri i Doklei. Osim toga bio je rukovodilac značajnog zanatskog esnafa koji se bavio preradom željeza i drveta. Pripadale su mu najveće časti i zvanja. Ali veća čast je učinjena njegovom sinu M. Flaviju Balbinu koji je umro u šesnaestoj godini. Ostao je upamćen kao prvi, a i posljednji stanovnik Do-

Staklene bočice iz Duklje

klee, kome su podignute dvije konjičke statue, od kojih jedna pozlaćena.
Od ostalih istaknutih građana – grad pamti Marka Cezija Epidama, starješinu kastela Salthua.
Pamtim ulice *Via principales i Via triumfales.*
In porta urbis Doclea – natpis je poslije mnogo vjekova nađen kod istočnih vrata Širalije.
Pokušavam da se sjetim grada, trgova i hramova. Budim sjećanje. Po dužini ulice *Via principales* od sjeverozapada ka jugozapadu ređale su se važne građevine. Putnik koji je prvi put ulazio u grad nailazio je najprije na sjeverozapadnu kapiju. Dolazio je prvo hram sa dvorištem i manjom kućom, gdje je stajala carska statua s medaljonom boginje Rome. Tu je Fronoton služio carski kult Rima. Nedalko od ovog bio je hram u koji se ulazilo sa sporedne ulice, posvećen Dijani, boginji lova. Ispred ulaza je imao stepenište.
U produžetku glavne ulice, ako me sjećanje ne vara, sa lijeve strane – ka zapadu, nalazile su se velike terme podijeljene na dva dijela, za muškarce i žene, sa građevinama za gimnastičke igre, bibliotekom i salom za odmaranje. Prostorije bijahu ukrašene lijepim mozaicima. Preko puta terme stajao je forum *Docleae,* s gradskom bazilikom.
U jednoj nedavno otkrivenoj podzemnoj prostoriji bila je porodična grobnica Flavija Balbina.
Bazilika je imala tri broda i bila je osvijetljena odozgo. Istočno od foruma bila su terme s mozaicima i još jedan hram.
Grad se sastojao iz dva dijela, zapadnog, sa velikim javnim građevinama pored *Via principales,* i istočnog dijela sa ranohrišćanskim hramovima. Centar grada se nalazio na forumu.
Nakon procvata, uslijedili su opadajući trenuci.
Stradala sam 401. godine kada su me razorili Zapadni Goti, pa 489. godine, kada su me opustošili Istočni Goti.
Njihovim proganjanjem 536, u vrijeme cara Justinijana, ponovo sam oživjela.
Zemljoters koji se zbio godine 518, napravi od mene ruševine.
Došli su potom Avari 609, pa Sloveni 620 godine.
I potpuno me opustošili.

Rušili su me mnogi neprijatelji, uprkos odbrambenom prstenu kojeg su činili utvrđeni gradovi: OBOLON, SAMOBOR, METEON I LONTODOKLA.
Sjećanje nije baš pouzdano. Ovo su samo krhotine na osnovu kojih je moguće sastaviti sliku nekadašnjeg grada. Ova priča je slika iz vremena srećnih trenutaka.

U grad se može ući kroz epitafe koji su ostali sačuvani i u kojima žive imena nekadašnjih stanovnika. Taj svojevrsni *Katalog mrtvih,* kako ga nazivam u knjizi *Snovi u Doklei,* u kojoj se bavim snovima stanovnika ovog grada.
Slučajno, ili nekim sudbinskim određenjem, uzimam ovaj:

I(ivi).O(ptimo). M(aximo)
EPON(a)E. REGIN(ae)
GENIO.LOCI
P(ublius). BENNIVS.EG
REGIVS. MIL(es).COH(ortis).
VOL(untarium).ADIV(tor)
PRINC(ipis). B(ene) F(iciarisu). CO(n)
S(ularis).V(otum).S(olvit).
.....
Jupiteru najboljem i najvećem,
Eponi kraljici,
Geniju mjesta.
Publije Benije, od –
Lični vojnik
Kohorte dobrovoljaca, pomoć –
... konzularni beneficijar, zavjet učinio

Od brojnih stanovnika koji su u njemu živjeli, uživajući ovozemaljske trenutke, slasti i slavu, preživjela su njihova imena kroz 133 epitafa, koliko je uspjelo arheologu M. Pravilloviću da sakupi čitavih natpisa ili njihovih fragmenata sa kamenih ploča i ostataka kamena na koji su imena uklesana. Sa po nekom godinom i datumom koji su važni u ukupnoj istoriji grada, koji se obnavlja u našem sjećanju.
M. Bolica je Duklju posjetio 1614. godine i zapisao: *"Nad Zlaticom, u podnožju brda, na brežuljku koji kao da predstavlja vrh prelijepe ravnice, nalazi se drevni grad Duklja, koji je izgradio Dioklecijan. To je bila rimska kolonija. Ona je sada razrušena…*

Danas se još mogu uočiti osnove dvoraca i obrisi katedralnog hrama. Tu se nalaze izvanredni mermeri, mnoštvo stubova postavljenih na zemlju i kamenovi, koji su toliko tvrdi da je od njih jedva moguće odvaliti parče. Očuvale su se i neke boje, a na mnogim pločama se može pročitati ime Paula Emilija".

Ko li je bio taj Paulo? Šta je radio i kad je živio? Jeste bio. Potvrđuje ga ime koje je neko upisao i ostaci boja koje su ga prikazivale. Izbrisane su boje, a sa njima i lik. Kiše i vjetrovi su učinili svoje. Ostalo je ime i dok ono traje, trajaće i Paulo.

Obrisi njegovog lika trepere nad ruševinom.

Putujući ovim predjelima u X vijeku vizantijski car Konstantin Porfirogenet je ne pominje, a pominje druge gradove tadašnje Zete. Ne pominje je ni ljetopisac, kasnije nazvan pop Dukljanin u svom djelu, a pominje četrdeset kraljeva u Prvaliji (Duklji) od kraja V do sedme decenije XII stoljeća, što znači da nastanjenog garda tada nije bilo. Ili je bio polunastanjen, bez vlasti i administracije koje podrazumijeva jedan grad, preduslov da ga pomene car kakav je bio Porfirogenet.
Postajući ruševina, grad je postao sjećanje koje u mom imenu nalazi prostor za trajanje.

Šaputao je milozvučni glas djevojke Dioklee, koju sam slušao jedne aprilske noći, kada sam i zapisao njene riječi.
Od kamena iz Duklje zidana je Podgorica.

*
Dokelati (Diocelati) su živjeli sjeverno od grada. Njihova lokacija se određuje prema njihovom plemenskom centru Dokeli (Dioclea ili Dokle)a. U Plinija ih nalazimo kao brojno i jako pleme. U vrijeme carstva su imali 33 dekurije. Ime ovog plemena može da je poteklo od „du-klou", što znači na dvije vode. A Dokela je grad koji se nalazio na dvije vode, pa ovakav zaključak može imati logičnu opravdanost.

*
Kao i svi drugi gradovi od Dikolecijana do Teodosija, Dokleja se pretvorila u vojni logor. Iako nije bila na samoj granici, nju je u takvu situaciju dovela opšta politika posljednjih rimskih i prvih vizantijskih careva. Do 602. godine je trajala a onda je – *umirala tihom smrću.*
To umiranje traje do danas i trajaće još toliko. Umirući, ovaj grad oživljava u našem sjećanju, što je jedinstvena pojava u životu i smrti gradova.

P.S. dopisano 28. maja 2011.

Martinića gradina

MARTINIĆA GRADINA SVETLOPELEKOVE RIJEČI

Pored Gradca i Novogorda, Lontodokla je jedan od tri Porfirogenetova grada Velike Dioklitije. Moguća pretpostavka za mjesto grada uzima se Martinića gradina. Sateltski grad *Nova Duklja*. Gdje je, nakon propasti Duklje i zemljotresa koju je zadesio, preživjelo stanovništvo našlo sklonište. Na brijegu koji ima idealnu preglednost na ravnicu, i idealne prirodne uslove koji omogućavaju dobru zaštićenost, podignuti su bedemi i kružne kule, sa hramom na sjevernoj strani, gdje se nalazila glavna kapija za ulaz u grad, putem koji se blago penje zavijajući oko brda, kojim su nekada dolazili brojni putnici, a moguć je bio i prilaz dvokolicama.
Ime Petra u grčkom natpisu sa bazilike, kao mogućeg ktitora, moglo bi se odnositi na Petra arhonta Duklje, poznatog sa olovnog pečata.

I sam sam u proljeće 2010. hodio tim putem, nakon što sam posjetio Gradinu, obraslu sitnim šibljem u blizini ove, gdje prema nekim tvrdnjama, počivaju zemni ostaci Svetlopeleka, dukljanskoga kralja. Naišli smo na ostatke građevine i praznu grobnicu. U bazilici na vrhu

Martinića gradine, čiji su ostaci i dalje vidljivi, gdje se krunisao kralj Svetlopelek.

Nakon što sam obišao predio gdje je krunisan i umro, u san mi se javio taj kralj. U kraljevskoj odori i sa kraljevskim znamenjiima. Dolazio je sa neke svečanosti, možda baš one na kojoj je ovjenčan kraljevskom krunom, ili iz rata, smrknut u licu, sa žigom neke važne odluke na čelu. Očiju nije imao, pa je sa sijedom bradom i širokim ramenima, ličio na Homera. Govorio je stihove koje su činile veliki poemu, nalik rijeci koja neprestano teče. Poželio sam da ih zapisujem, ali to nije bilo moguće. Bio sam bez pisaljke, pločica, pergamena, bez bilo kakavog meterjala za pisanje. Slušao sam milozvučne riječi, kojima je opisivao bitke i događaje. Slažući ih u heksametere, pravio je grad.
– Kakav je to ep? – pitao sam.
– To je naš ep, za koji se vjeruje da je izgubljen, ali on je sačuvan u mojoj glavi, nosim ga već stoljećima. Čekao sam čas i vrijeme da ga nekome prenesem, da ga zapiše, pa tako i darujem današnjim pokoljenjima, koja su bez svijesti o svom trajanju. Trebalo bi ga njima govoriti, da bi shvatili ko su.
Zamolio sam da sačeka, kako bih pribavio nešto čime bih zapisao ono što je govorio. Nije imao vremena za čekanje.
– Ovo je trenutak kada sam oživio. Ko zna da li ću se ikada više pojaviti.
Shvatio sam značaj trenutka, ali i svoju nemogućnost da se dohvatim pisaljke ili bilo čega drugoga, kako bih zapisao ono što govori. Pokušao sam da za njim ponavljam heksametre koji su činili ep-grad, ličili na bedeme, temelje, utvrde, kule, hramove, palate. Grad se stvarao u mojoj mašti, ali nijesam mogao upamtiti ono što je govorio. Riječi su bile opore i tvrde, nijesu u pamćenju nalazile prostor za dalje trajanje, pa sam odustao. Vidjevši, da neću ispuniti zadatak koji mi se ukazao, rekao je:
– U kamen ukleši ovo što ti govorim!
Nijesam imao alatki kojima bih uklesao kraljeve riječi. Preda mnom je bio razoreni grad. Zamišljao sam kamene ploče i na njima uklesane riječi. Dar koji se smrtnima rijetko nudi. Zadivljujujuća je bila ta slika.
Svetlopelek je otišao iza zida bazilike. Još neko vrijeme su se čule njegove riječi. Onda je utihnuo njegov glas. Pokušao sam naknadno da se prisjetim, kada sam se domogao pisaljke i glinenih pločica, pošto sam vjerovao da je najprikladnije takve riječi utisnuti u glinu, kao onaj ep iz starog grada Uruka, ili uklesati u kamen.
Dobavio sam pribor, došao u ruševine. Pred bazilikom su bile prazne kripte, gdje su bili sahranjeni dukljanski kraljevi, među kojima i on. Neko je ukrao njihove zemne ostatke.

Martinića gradina

Nijedan heksametar nijesam mogao uklesati, jednostavno zato što se nijesam sjetio ni jednog od mnoštva stihova koje je kralj izgovorio.
Uspjelo mi je samo da sačinim ovaj zapis, koji

je dio poeme – Grada u kome smo svi nastanjeni. Nevidljive, možda i nepostojeće, no u našem sjećanju prisutne LONTODOKLE. Koju su naselili stanovnici Doklee, nakon njene propasti, i stanovnici iz romejskih gradova, poslije sukoba sa Vizantijcima.
Kada će se Svetlopelek ponovo pojaviti i da li će prilikom te moguće pojave govoriti uzvišne heksametre, ne zna se, kao ni da li će biti utvrđeno postojanje Lontodokle.
Neke ruševine i danas tamo stoje; ostaci hrama, puta, grada, grobnica. Treba pronaći njeno ime koje je sigurno uklesano na nekom od tih kamenova. Onaj ko pronađe ime, otvoriće grad. Pripravan sam, sa pisaljkom i priborom. Iako se pojavi, ko zna da li će ponoviti heksametre koje je izgovorio u snu poroljeća 2010.

Možda je to bio njegov san koji sam ja sanjao, dok sam tražio Lontdotoklu i krundibnenu crkvu dukljanskih kraljeva. Lontodokla je naša Atlantida. Svaki narod ima Atlantidu za kojom traga.
Tragajući za njom, mi tragamo za sobom.
Lontodokla nam je potrebna, kako ne bi zaboravili ne sebe. Za sada smo narod koji luta i sumnja u svoje ime i svoje postojanje. Drugi su uspjeli da prekinu zlatnu nit našeg dugog trajanja i stvore praznine koje žive u svakom od nas pojedinačno i u nama skupno.

Bio je to Svetlopelekov glas.

***
ET GLORIA BEATO MIX. Ovo je dio natpisa nađen na slomljenom kamenu na lokalitetu Martinića gradine. Ispred ET GLORIA, prema tvrdnjama dr Rotkovića svakako je stajalo HONOR, dakle – "čast i slava" nekome ko je već imao tutulu "blaženoga". Na Martinića gradini bilo je sjedište *Eccelesiae dioclitiane*, na šta upućuju ostaci trobrodne bazilike, koja je morala da ima funkciju zbog koje je ozidana. Pored toga, tamo su ostaci velikih (biskupskih, kraljevskih?) grobova. U praznoj kripti na Šipkovoj glavici, uzvišenju koje se nalazi nedaleko od Gradine, pretpostavlja se da su počivali zemni ostaci kralja Svetlopeleka. Sad je kripta prazna, u šta sam se uvjerio prilikom posjete gradini u proljeće 2010.

SPOLIJE

Prilikom gradnje novih gradova sa prethodnih obližnjih građevina korišteni su krupniji fino obrađeni komadi kamena. To su takozvane antičke spolije koje se lako prepoznaju u Katedrali na Martinića gradini. Neke od spolija su bile upotrijebljene u sličnoj ili približnoj funkciji koju su prvobitno imale, dok je nekima data druga namjena. Kada se jedna oveća arhitravna greda upotrijebi za postolje oltarske pregrade, dvije su jasne poruke koje proizilaze iz te činjenice: prva, da je bilo lakše dovući kamenu gredu sa nekog obližnjeg antičkog lokaliteta nego konstruisati novi stilobat od tesanog kamena, bilo da je riječ o jednom velikom ili većem broju manjih kamenih tesanika, i drugo: da je negdje u blizini postojala neka antička građevina, rimska očigledno, reprezentativnih dimenzija i fine arhitektonske obrade. Zato je moguće pretpostaviti da su duge i teške majstorski obrađene kamene grede kojih na gradini ima u prilčnom broju dovlačene sa antičke Duklje. To znači da je Duklja već bila porušena, pošto su se takve grede mogle izvlačiti iz ruševina i ugrađivati u Lontodoklu, ili novu Duklju, satelit stare Duklje koje su graditelji ugrađivali. U Lontodokli se našla stara Duklja. To nije nepoznat slučaj. Troji, koju je razrušila ahajska vojska, prethodilo je dvanaest

Troja koje su prije ove na površini vidljive, a čije slojeve su arheolozi identifikovali. Pretakanje starog u novi grad, pojava je koja datira od Ura Haldejskog, jednog od najstarijih gradova na svijetu. Postoji više fragmenata antičkih spolija za koje se ne može tačno odrediti kako su bile upotrijebljene u bazilici na Gardini u Martinićima. Treba istaći dijelove vijenca, zatim jednog četvrtastog stupca, jednog prislonjenog polustuba i jedne rimske nadgrobne ploče. Zatim, djelove stabla stuba velikog prečnika. Ima i ravnih ploča bez ornamenata. Za jednu od njih se može pretpostaviti da je ploča oltarske trpeze.

Ulcinj, Žrtvenik boginje Artemide

OLCINIUM – GRAD KOLHIĐANA

Ključ za ulazak u ovaj grad je natpis na antičkom postolju na žrtveniku, na kome piše *TO KOINON TON LATOMON ARTEMI <DI< TI ELAFOLOI*. Što u prevodu znači *ZAJEDNICA KAMENOREZACA ARTEMIDI ELAFAVOLI*.

***

Mi smo Kolhiđani, zapisao je Apolodor, vođa Zajednice kamenorezaca.

Putovali smo morem, a krenuli iz Delfa, proročišta koje nas je ovamo uputilo. Pitija koju smo posjetili rekla je da treba da se ukrcamo na brod, plovimo morem dok naiđemo na kamenu hrid, na kojoj ćemo sagraditi grad. Tako su odlučili bogovi i tu odluku treba poslušati, rekla je Pitija.
Nije nas pratilo mirno more, na putovanju na koje smo ubrzo krenuli. Posejdon je čitavo vrijeme bio uzljućen i uzmučen. Talasi su toliko udarali o bokove broda, ali naš vješti kormilar je savladavao sve prepreke, molitvama stišavao bijes morskog boga. Znao je kretanja zvijezda, po njima se upravljao. Putovali smo, zamišljajuć hrid koja će

biti slična onoj koju je Pitija opisala, nagnuta nad isparenjem koje se dizalo od lovora.
Vodio sam vješte zidare i kamenoresce koji su bili udruženi sa zaštitnim znakom Artemide, čiji smo žrtvenik postavljali u gajevima, gdje god smo radili. Imalo smo jasan i cilj i zadatak.
Napokon smo ugledali kamenu hrid, brzo smo znali da je to ona koju tražimo. Slijedili smo mapu na kojoj je bila naznačena. Nijesmo odmah našli teren pogodan za pristajanje, ali smo nekako pristali u jednoj uvali. Iskrcali se, pronašli mjesto gdje smo odložili pribor i šatore, uredili prebivalište.

Nekoliko dana smo obilazili okolinu, a da nijesmo naišli na čovjeka. U brdima su se čuli glasovi nepoznatog jezika.
More je bilo bogato ribom, pa nam hrane nije nedostajalo. Krenuli smo da obilazimo hridinu. Nije bila povoljna za grad. Glavni majstor je crtao i mjerio. Dosta dana je u tome proteklo. Počela je da nas obuzima dosada. Mnogi su posumnjali u naum za kojim smo krenuli. Kome će ovdje trebati grad? U trenucima kada su sve više počele da nas savladavaju sumnje, krenuli smo na znak našeg predvodnika, koji je poznavao sve vrste kamena. Pošto je ispitao okolinu našao je kamen žućkaste boje, lak za obradu, a otporan na kišu i studen. Počeli smo da vadimo i od tog kamena napravili smo hram boginji Artemidi, našoj zaštitnici i predvoditeljici.

Nepristupačan teren nije nam dao da naš posao odmah bude vidljiv. Trebalo je vaditi kamenje, dovlačiti ga na sprave koje je graditelj dao da se naprave. Suviše smo sićušno izgledali pred prirodom koja je bila nenaklonjena našem naumu. Ali nijesmo posustali. Uvjereni da nam neka viša sila daje snagu. Da će grad biti lijep, prepoznatljiv među gradovima, čuven nadaleko.
Bedemi su se tek nazirali. Borba s kamenom nije bila ni malo jednostavna. Ljudi sa brda su se približavali, s nepovjerenjem gledali na nas. Ponovo se vraćali u svoja neugledna staništa. Želja da nam se pridruže bivala je sve veća. Mislili smo da zajedno sa njima, udruženim snagama, možemo sagraditi ono što smo naumili. Nedovoljna su trideset i tri kamenoresaca, da bi napravili grad na tako nepristupačnom terenu. Trebalo je argata i pomagača.

Ara Artemide Elafobole - Ulcinj Arheološki Muzej

Jednog dana, oni domordoci i mi došljaci, pružili smo ruke jedni drugima. Oni su počeli da dovlače kamenje, upregli su životinje. Sada je to išlo mnogo brže. Grad na hridini je dobijao obličja. A mi smo na svaki kamen, koji bi prethodno obradili, utiskival znak. Protomajstor je sastavio traktat u čast grada. Nama je dao u zadatak da ga uklešemo, pa tako ostavimo kao zavještenje onima koji će na osnovu tih znakova, ukoliko bi grad bio jednom srušen, moći da ga ponovo sastave. Brižljivo smo uklesivali znak po znak, kako nam je govorio Apolodor. Radili smo sve prema njegovim upustvima. Domorocima to nije bilo jasno. Nijesu imali svoje pismo. Ali su imali znakove na osnovu kojih su

ostavljali tragove u trgovini, na kamenim stelama. Mrtve su sahranjivali u mogile, bez natpisa, te se nijednom nije očuvao pomen. Sa završetkom zemnog puta, završavao se svaki njihov trag. Nosili su ih u sjećanju. Sjećanje je nepouzdano, blijedi. A i ko bi toliko mrtvih nosio?
Kako gradnja bude odmicala, upoznaćemo njihove običaje, narav, kultove koji su ih držali na okupu. Bogove koji su se razlikovali od naših, imali su istu svrhu. Da zaplaše i da regulišu život zajednice. Što je, kao i kod nas, bila uloga bogova.
Prema već ustaljenoj i kod Grka dobro oprobanoj formuli, grad je dobijao svoje konture.
Napravili smo akropolj i agoru.
Došle su njihove žene, donijele hranu nama i njima. Izgledale su divlje, ali naočite. Gledale su u nas, bili smo stranci, pa samo zato pobuđivali njihovu radoznalost. Neke su se u nas i zagledale. Pravili smo se kako ih ne primjećujemo, da ne bi izazvali ljubomoru, kod muževa – ratnika.
Na svom jeziku pjevali su pjesme, slušajući ih imali smo utisak da sa njima pjeva svaki kamen, drvo, zemlja. Brda u kojima su bili nastanjeni.

Grad je rastao, na zadovoljstvo nas koji smo gradili i njih koji su nam pomagali. Za sedam godina smo ga završili, uz njihovu pomoć, a kada smo i posljednji kamen uzidali, uklesali smo naziv naše zejdnice. Da ostane za pomen, da su ga podigli Kolhiđani.

*

U VI vijeku prije nove ere Kolhida je bila kraljevina sa većim brojem urbanizovanih naselja, s razvijenom zanatskom proizvodnjom i novčarskom privredom poznatom u čitavom antičkom svijetu. Kovala je svoj novac, ali on nije dovoljno proučen.
Upravo u to vrijeme, VI-V p.n.e. vijek, može se staviti osnivanje *Colchiniuma – Olcinium-a*, po Pliniju na mjestu današnjeg Ulcinja. Sjevreni bedem Ulcinja nalazi se na dijelu grada prema kopnu – isti je i kao bedem Troje VI.
Olcinium je prirodno zaštićen na prilazima s mora, najviše ispružen prema Otrantu i Magna Greciji na Apeninskom poluostrvu, kao da mu je, s njenim gradovima i kolonijama, bilo stavljeno u zadatak da zatvara Otranska vrata. S njegove se citadele mogao dati znak dimom na rt Dodonu, južnije od Lissus-a, a s njega na citadelu koju su dorski Grci s ostrava Korkire podigli na jednom brdašcu, iznad Epidmanosa, od III vijeka prije nove ere Dirahiona, kojeg latinski pjesnik Katul naziva *„… krčmom Jadrana“* (*Dyrachium Hadrie taberna“*).

Otišli smo jednog dana, ostavljajući nenaseljen grad. Vjerovatno su ga naselili oni što su nam pomagali u gradnji – Iliri. Zapravo to su učinili naši sunarodnici – budući kolonizatori jadranske obale. Taj grad će biti prvi u nizu gradova prethodnika buduće velike grčke kolonizacije do tada divljih, ali egzotičnih i bogatih obala. Na nekim i gradova koje bijahu podigli Iliri.
Tek će se kasnije ispostaviti da je to građeno za njih i da je to bila prva stanica na njihovom velikom kolonizatorskom putu.

Ova priča je ostala da živi, a mi smo u naziv grada utisnuli ime *Colcinium*.
To ime se vremenom mijenjalo. Naziv ni jednog grada nije doživio tolike promjene u svom imenu. *Qil – hi – Qilhi – Qulha – Colchis – Colchion – Colchinium – Olchinium – Olcinium*.
U tom imenu živimo mi Kolhiđani koji smo ga gradili. Plinije Mlađi svjedoči da se Olcinium ranije zvao *Colchinium*, po Kolhiđanima koji su ga osnovali. U VIII vijeku prije nove ere ovaj se oblik javlja u vezi sa Argonautima u grčkoj literaturi.
Javlja se i u *Hesiodovoj* istorijskoj „cikličnoj poeziji“(*Theogonia*, 337–340) i kod Empelosa sa Korinta. *Apolonije Rodski*, u III vijeku prije nove ere, govori o naseljavaju nekih Kolhiđana u oblasti Eneheljaca(*Argonautika,* IV, 516).

*

Na ponekom kamenu koji je bio dio zida, a sada je razabacan naokolo, može se i danas naći znakove

U doba dominacije Grka, Ulcinj je bio jedan od najstarijih zonskih naselja na jadranskoj obali. Grci su ime Kolhidinijum zamijenili nazivima Olciniuoum, Ulcinion i Helcinion.
Jedan period u njegovoj istoriji vezan je za Ilire i Tračane. Ostaci mogila – ilirskih grobnica, svjedoče o postojanju antičkog naselja ilirskog stanovništva, odnosno pripadnika plemena Olciniatas. Mogile su najbrojnije na lokalitetu Ćeret.

Za vrijeme Rimljana, Ulcinj je doživio značajan ekonomski i kulturni napredak, prvenstveno zbog toga što se nalazio na pomorskom putu koji je povezivao Dyrrachio (Drač) i Epidaurus (Cavtat). Tada je u okviru Naronskog konventa imao status *“oppida civium Romanorum”*, što je podrazumijevalo da je grad bio sa naročitim privilegijama.

Reformama cara Dioklecijana 297. godine, on je izdvojen iz provincije Dalmacija i pripojen novosonovanoj provinciji Prevalis. Formiranjem Prevalisa inteziviran je proces hristinizacije stanovništva, koji će biti okončan krajem IV vijeka. U to vrijeme preko Ulcinja vode važni putevi koji grad povezuju sa Dračom, Skadrom, Kotorom i Dubrovnikom. Ovim putevima se iz Ulcinja izvozi koža, meso, riba, drvo…

Pojava Istočnih Gota na granicama Prevalitanije 459. godine, donosi teške dane ulcinjskom području. Vladavina Istočnih Gota Prevlitanom trajala je do 536. godine.
Nakon propasti Zapadnog rimskog carstva 476. godine, Ulcinj se našao u sasatvu Vizantije.

koji su ostavio Apolodor i njegovi pomagači. Nikome nije pošlo za rukom da ih odgonetne. Nemoguće je okupiti kamenje nekadašnjeg Olciniuma i složiti znakove u tekst koje je ostavio graditelj. Možda će to jednom neko i uraditi, i sastaviti priču o nama.

Njegov glas se čuje iz temelja Olciniuma.

Ostaci Riziniuma

RIZINIUM – RIZON

U ovaj gradi ući ćemo s pjesmom koju je u Lambezi spjevao Medaurije, konsul i legat, rodom iz Riziniuma, progran iz svog grada, da bi ga preostali dio života sanjao u izgnanstvu, danonoćno priželjkujući da se vrati. Svoje stihove posvećene bogu vatre i groma zaštitniku Medauru, u kojima slavi eačke zidove kojima je bio ozidan njegov grad, dao je da se urežu na zid hrama boga Asklepija.* Ime konzula, legata i prognanog pjesnika izbrisano je (*vir domanatae memoriae*). Ali su ostali stihovi i ostao je pomen grada, nastavljajući da živi u njima.

*

Iz Riziniuma sam prognan u daleke krajeve Lambezia, zbog spletki i intriga koje su oko mene počeli da pletu zavidljivi ljudi, kako bi me lišili zvanja koja sam imao. Odupirao sam se koliko sam mogao, ali su oni to činili toliko spretno, da su upravitelji grada podlegli njihovim pričama, uslijedilo je izgnanstvo, kao blaža kazna. Uzmicanja nije bilo, suprotstavljanja još manje, pa sam se ukrcao na brod i krenuo. Daleke obale Lambezia su me prihvatile, kao i njihovi stanovnici, čiji sam jezik naučio. Šetao sam, pisao stihove, blažio bol koji je

iz dana u dan bivao veći. Preostale dane života na pustim obalama provodio sam sam razgovarajući sa pticama i talasima u kojima sam razaznavao šum mora koje je zapljuskivalo riziniumske obale. Čeznuo sam za riđim brdima gdje je nestala posljednja kraljca Ilira. Među rijetke cvjetove koji izniču između kamanja, vidio sam nebo, i njene oči na njemu.

Nema ništa teže od izgnanstva i saznanja da se nikada nećeš vratiti. Prognao me Licinije, zapovjednik Olciniuma i Riziniuma.

Desilo se to 161. godine. Riziniumski bedemi bijahu tada na glasu, čak i u dalekim zemljama kao što je ova, koja mi je pružila utočište. Tako dobrim bedemima bijaše utvrđena Ajaksova Egina.

Prisjećam se u izgnanstvu dragih prijatelja i bliskih mi ljudi, koji su stali u moju odbranu, među kojima bijaše Caius Statius Celesus, bivši legionar VII Germinae legiae, koji je poslije ratovanja u Španiji došao u Rizinium i u njemu se nastanio. Bio je iz Sergijeva plemena i Stacijeva roda. Za vrijeme cara Trajana istakao se u dačkim ratovima. Ugledni građanin iz istog plemena, izdavao se za moga prijtelja, a potajano je pleo intrige protiv mene. Bijaše to Publije Lurije Moderat. Pošto je vojničku dužnost obavio u ravenskoj mornarici, dobio je dozvolu s drugim bivšim mornarima da se oženi pripadnicom negrađanskog staleža. Ilirkom. U natpisu kojim mu car to pravo daje prvi put je pomenut Rizinum kao grad u kojem žive rimski naseljenici s građanskim pravom (*ius civitatis*).

Ovaj grad se prepoznaje i u drugim uglednim građanima. Bijaše među njima i velikih ratnika koji su se istakli u bojevima za Carstvo, ne štedeći živote, ali su na slavu i hvalu bogova preživjeli i došli ovdje da u miru provedu staračke dane. Obale zaliva i mir koji vlada među ovim brdima veoma su pogodni za to.

Toliko puta sam sanjao rodni grad. I moje prijatelje u njemu, i neprijatelje. Bio sam daleko, ono zbog čega su se borili protiv mene, bilo je odavno u njihovim rukama. Nijesu se bojali mog povratka, koji nije ni bio moguć. Pa im bijahu i lica drugačija. Sažaljevali su me, tobože, i kajali se zbog postupaka koje su prema meni učinili.

Utjehu sam našao u stihovima, koje sam zapisivao na glinene tablice, opisujući u njima svoje raspoloženje. Patnje kojih se nijesam mogao osloboditi. Neke sam ispisivao na pijesku morske obale. Najljepše pjesme sam tako spjevao i u pijesak utisnuo u čast i slavu kraljice Teute. Pjevao sam o našem bogu Medauru koji je bio u znaku smrti i vjetra. A onda bi našili talasi i odnijeli ih. Nijesam očajavao zbog toga, znao sam i vjerovao da sve što je jednom zapisano na nekoj obali, pa i kada ga more izbirše, traje i dospijeva do druge obale, na kojoj ga mogu čitati oni što obalu nastanjuju.

Preživjeli su stihovi koji su urezani u hram boga Asklepija**.** Ako sve voda odnese i vrijeme zbriše, riječi u kamen uklesane ostaće da svjedoče koliko sam volio rodni grad gdje mi, siguran sam, neće podići spomenik.

Prsten sa likom boginje Artemide, nađen u Risnu 2011

Rimski istoričar Polibije (205–120. p.n.e.), bio je savremenik pjesnika, konzula i legata izgnanog u Lambezi, koji vjerovatno nije za njega znao, jer se taj kao pjesnik ne bijaše pročuo ni proslavio, ostavio je svjedočenje o rimsko-ilirskim ratovima i kraljici Teuti koja se pred Rimljanima sklonila u *„Rizon, dobro utvrđen grad, smješten dalje od mora na Rizonskoj rijeci(II,16)*. U doba te kraljice Rizon bijaše najsigurnija ilirska luka, što je omogućavala kratka, a za pristajanje brodova idealna Rizonska rijeka. Za nju zna i Pseudo –Skilaks i spominje je u svom *Periplusu*. Strabon i Ptolomej ga zovu *Risonicus sinus, VII,5,7.*

Stefan Vizantinac kaže: *„Ilirski grad Risan i rijeka“*. (Frag. Hist. Grec.,III).
Rizon su podigli Ardijei, dok su Olcinium, Butuu i Skodru podigli Labeati, kaže se u nekim izvorima. Iako je sasvim izvjesno da su Olcinium podigli Kolhiđani.

Rizinium je preživio u poeziji izgnanog pjesnika Medaurija. Ne zna se gdje mu je grob, kako je okončao život, u kojoj godini, pod kojim uslovima. Možda je doživio duboku starost, gledajući po moru brodove, uvjeren da će jedan od njih doći iznenada i vratiti ga u rodne predjele.
Zaboravio je uvrede, spletke, ljudske pakosti i zlobu koja ne zna za granice, ali nikada nije prebolio činjenicu da će umrijeti daleko. Nije ni pomislio, vjerovatno, da će pjesma od svega nekoliko stihova očuvati pomen na njega i njegov grad.

Pjesniče Medaurije, počivaj mirno, ako je išta ostalo od tvojih zemnih obličja. Duša tvoja se vratila i treperi nad razvalinama nekada lijepog Riziniuma koji je postao ruševina i koji još samo živi u tvojim stihovima i rijektkim natpisima u kamenu. Duša se vratila preko mora, bez broda. Ko dušu može zarobiti, ko joj može staviti okove? I narediti joj da boravi na jednom mjestu. Duša ide kuda hoće, i stiže tamo gdje se najamnje nadaju oni koji je progone.
Onaj mudrac iz Atine, Platon, rekao je u *Fedonu* kroz Sokartova usta: “*Prema tome, kad čovjeku pristupi smrt, onda u njemu po svoj prilici umire ono što je smrtno, a besmrtni dio ukloni se smrti i odlazi čist i neuništiv”*.

Titulus Gaja Minidija Primigenija - Risan, ulica Gabela

Medaurije, konzule, legatu i pjesniče, tvoja duša je odavno slobodna. Našla je utočište u razvalinama grada kojeg već deset godina otkrivaju arheolozi iz Poljske koje predvodi dr Piotr Dyczek. Ako su zastali na trenuitak, umorni od kopanja, usplamtjeli od znatiželje na šta će naići, mogli su zapaziti konture tanke izmaglice kako treperi nad iskopinama i riđim predjelom na sjeveru, nad klancem, kojim je Rimljanima umakla lijepa kraljica.
Drugi govore da je kao njihova zarobljenica skončala na ostrvu Zakintos u Egejskom moru. Ali i njena je duša tu.

Dvije duše, izganog pjesnika i progonjene kraljice, susrele su se na mjestu, gdje nekada bijaše lijepi grad, spojivši se zauvijek.

* NATPIS IZ LAMBEZISA
Moenia qui Risinni Aeacia, qui collis arcem
Delmatiae, nostri publice Lar populi,
Sancte Medaure domi et sancte hic iam, templa quoque ista
Vise, precor, parva magnus in effigia,
Succussus laeva sonipes cui surgit in auras,
Altera dum telum librat ab aure manus.
Talem te consul iam designatus in ista
Sede locat venerans ille tuus [//////////].
Notus Gradivo belli vetus ac tibi, Caesar
Marce, in primore carus ubique acie.
Adepto consulatu [//////////////////////]
Tibi respirantem faciem patrii numinis,
Hastam eminus quae iaculat refreno ex equo,
Tuus, Medaure, dedicat Medaurius. *

Eački bedemi Rizinija što je tvrđava na brdu
Dalmacije, naš opšti Lare narodni,
Sveti Medaure, sveti i doma i ovdje, već si hramove iste
Posjetio, moleći se, veliki u malim kipovima,
Drmajući ljevicom zvučno što se uzdiže u vazduhu
Dok drugom vitlaš kopljem pored uva rukom.
Takvog te konzul već naznačeni u istom
Sjedištu postavlja obožavajući te tvoj ..... .
Poznat Gradivusu (bogu Marsu) rata starog i tebi, Cezare
Marko, među prvacima dragi bilo gdje u bitki.
Oduzevši konzulat .....
Tebi predahnuvši oblik božanskog oca
Koplje izdaleka što bacaš obuzdavajući konja,
Tvoj, Medaure, posvećuje Medaurije.

(Preveo: J. Martinović)

Sudbina kralja Balajosa ostala je nezabilježena. U ljeto 2010. godine nađeno je na arheološkom lokalitetu Teutina grada 4600 novčića sa njegovim likom. Jedino na tom novcu živi pomen na njega. A gdje je njegovo kraljevstvo i da li je lik sa novca lik koji je živio sa tim imenom?

Crtež P. Sticoti, Agruvium

A C R U V I U M – AGRUVIUM

(GRAD OD ČIJEG IMENA POSTOJE TRI SLOVA)

Svako na svoj način traži i ubicira mjesto gdje je mogao biti. Niko ne zna ko ga je podigao, ni u kom stoljeću. Ta nepoznanica stalno intrigira: istoričare, arheologe, umjetnike, geografe.
Prvi put pod imenom Acruvium pominje ga latinski pisac Tit Livije (59.godine prije nove ere do 17. godine nove ere) u svojoj istoriji (T. Livius *ab urbe condita*, XLV, 26). Govoreći o trećem ilirskom ratu i podjeli ilirske države 167. godine na tri oblasti, on navodi da su joj od tih oblasti pripadali Agravoniti, Rizoniti i Olciniati – Agravonitas es Rihixonitas et Olciniatas, besumnje stanovnici gradova Agruviuma, Rizona i Olciniuma. Iz ovoga se može izvesti dvojak zaključak: ili je već 167. godine Acruvium bio „star“ grad, ili je podignut docnije, a najkasnije do vremena u kojem se pominje kod Livija, s kraja stare i početka nove ere.

Sudeći po tome što Plinije Mlađi (23/24-79) u *Naturalis historiae* (III, 144) određeno govori o Akruvijumu, kao rimskom gradu (koji je on možda i lično posjetio! – Ad Epidauro sunt oppida civium Romanorum: Rhizinium, Acruium, Butanauum, Olcinium, o posrednom pomenu ovog

grada u Livija kao rimskog opidum-a kojemu je to svojstvo dato 167. godine, što znači da je Akruvijum bio i ranije grad (polis) u onom značenju kojem Butu naziva Filon *„ilirskim polisom“*.
Uprkos ovim podacima, grad živi u mašti i pamćenju onih što nastanjuju predjele između Rizona i Butue, gdje je Livije smjestio Akruvium? Misli se na mjestu današnjeg Kotora.
Vijek, a možda čak i vijek i po kasnije, upisao ga je kao grad i Ptolomej (117-138 ili 161-180) u svojoj *Geografiji* (II, 16) kao AKROVIOV. Pretpostavlja se da je to mogao biti i najraniji oblik njegovog naziva. Stavlja ga i on iza Rizinuma. No, ne nastavlja dalje nabrajanje hidronima, kako to čini Plinije, s Butuom, nego s Rizonskim zalivom. Ta činjenica će njegovo mjesto učiniti neizvjesnijim, a tragače za njim radoznalijim.
Rizonski zaliv je grčki po obliku, ali mu je značenje neodređeno, tvrdi Pavle Mijović. O tome se stalno diskutuje, pa čak i sa takvim pretenzijama da se etimologijom naziva odredi njegovo mjesto na ovoj zemlji.
Natpis na nadgrobnom spomeniku u Duklji već dugo rasplamsava spor među naučnicima o tome da li je u njemu pomenut prvi put u epigrafici *„građanin Acruvium-a“*. Taj natpis je nađen u oštećenom stanju sa početnim AQR... iz kojeg se navodno izvodi naziv A c r u v i u m, a po njemu se tumači i naziv Grblja, u blizini Kotora u kojemu je, kako se pretpostavlja, zadržan oblik Akruvijuma.

Dugo godina me opsijeda Acruvium i mjesto gdje se nalazio. Kao plod te opsesije nastao je roman OTVARANJE AGRUVIJUMA, posvećen tom izgubljenom gradu, za kojeg se vjeruje da će biti pronđen. Pišući tu knjigu u snu mi se javio Sekst Scipion Firminijan. Takvim se i predstavio. I odmah je pozvao da pođem za njim. Bio sam tada na jednom neodređenom mjestu, nijesam mogao odrediti da li je to Butua ili Rizinum. Odmah sam ga slijedio. Obučen u rimskoj togi, nosio je znamenje dekuriona. Putovali smo dugo, učinilo mi se da prolazimo kroz mnoge gradove i vjekove. Žurio je, kao da je imao nešto važno da mi kaže. Često sam se osvrtao, pošto je na tom putu bilo mnogo gradova koji su mamili moju pažnju. U jednom trenutku smo zastali, predio me podsjetio na mjesto gdje je današnji Kotor. Stali smo, on je pokazao prstom i rekao: Ovo je Acruvium.

Poslije ću saznati da je Sekst Scipion bio istorijska ličnost, građanin Akruviuma, kao i Kaj Klodije Vitelin kome je Sekst odredio da se spomenik podigne o trošku grada, budući da je bio njegov stanovnik.
To Sekstovo pojavljivanje u snu i pokazivanje na Kotor, kao mjesto gdje je nekada bio Akruvium, tvrdnja je sasvim vjerodostojna, jer se u snu pojavio čovjek koji je imenom i prezimenom postojao i bio stanovnik grada.
Acruvium je sigurno bio jedan od palimpsesta Kotora. Njegov prethodni sloj, temelj na koga se Kotor naslonio. Pišući ove redove, prisjećam se

kako sam svaki put, a da nijesam znao za ovu činjenicu, i prije sna, idući Kotorom imao osjećaj da ispod njega živi još jedan grad. Žive sjeni i duše onih koji su bili njegovi stanovnici. Duše svih njegovih stanovnika. Ovo je grad duša, pomislio bih, s osjećajem da tu borave duše onih koji su živjeli u njemu.

San je ključ koji mi je otvorio Akruvijum i uveo me u njegove dvorane, hramove, palate i nekropole. Nekada stanovnici toga grada nijesu dali mira Kotoranima, ulazili su im u snove, prebirali po njihovom sjećanju. Neki su tvrdili da su čak čuli njihove glasove, galamu, molitve. Riječi su bile izgovarane na napoznatom jeziku, ali potpuno čujne i opipljive. Potvrda da svi naši prethodnici žive u nama. Da nosimo njihove snove i njihove sudbine, kao što gradovi nose u sebi prethodne gradove i njihove prethodne sudbine.

Prilog ovoj tezi, koja je proistekla iz sna, otkopavanja su sprovedena 1956.godine, na lokalitetu Šuranj, gdje su arheolozi naišli na ilirsko –rimsku nekropolu. Tada je pronađen i novčić sa likom cara Aurelijana (214/215-275/. koji je bio u opticaju u Agruvijumu. Odmah sa njim i asocijacija, kroz koliko je ruku taj novčić prošao. Na njemu je preživio Aurelijanov lik. Eto, carevi prežive na običnom novčiću. Kad prođe njihova sila i moć, kad propadne carevina i carstvo, on svjedoči. Tadašnja otkrića nas vode na tvrd teren činjenica da je to mjesto dio nekadašnjeg Acruviuma.

U vrijeme kada mu je postavljen kamen temeljac teritorija nekadašnjeg Akruvijuma bila je koliko ona današnjeg Kotora. Mjesto između dva snažna vodena toka – rijeke Škudre na sjeveru i vrela Gurdić na jugu, između mora i prirodnog utvrđenja, brda Sv. Ivana odsječenog od planinskog masiva Lovćena dubokim i prirodnim usjekom, odlikovalo se izvrsnim pogodnostima odbrane. Ono je i odredilo njegov istorijski i urbani razvitak. Takav položaj omogućio je Kotoru da u svim sistemima utvrđivanja od kada je postao, ima prvoklasni vojno strateški značaj. Tako srećno smješten u prirodno zaštićenom ambijentu, bio je predodređen da Iliri u njemu osnuju naselje, a kad je s malim grčkim emporionima počeo proces urbanog preobražaja na ovom tlu, da postane grad.

Nečitljivi Titulys

U južnoj nekropoli, otkrivena je veća pravougaona kasno-antička građevina, orijentisana u pravcu sjever – jug, debljine 0,80 m i gotovo iste strukture kao što je imaju objekti u budvanskoj nekropoli i risanskoj *vili rustici.* U toj građevini, a djelimično i izvan nje otkriveni su grobovi u kojima se sahranjivalo na tri načina: u zgrčenom položaju na velikoj rimskoj teguli, u ispuženom stavu i polaganjem smrtnih ostataka u staklene urne, pošto bi umrli prethodno bili spaljeni.

Jednom, dok sam noćio u kotorskom hotelu *Vardar,* u centru starog grada (veče kada sam promovisao roman *Teuta* u Pomorskom muzeju!) vidio sam u snu staklene urne, bio sam im sasvim blizu.

SAN PAVLA MIJOVIĆA

Pavle Mijović, čija je zasluga nemjerljiva za otkrivanje i ubciranje starih gradova na prostoru Crne Gore, usnio je jedne vrele julske noći 1956.godine u Kotoru (dok je sa grupom studeneta obavljao otkopavanja ostataka samostanskog kompleksa Sv. Frana na Gurdiću) kako mu neko daje ključ od grada za kojim traga. U trenutku kada treba da dohvati ključ, on se gubi i pada u tamni bezdan. Pokušao je da se uhvati za debeli čvornovati štap od kojeg se nije odvajao, ali bezuspješno. Izgubio je štap, a nije dohvatio ključ.
Mijović je rekao svojim prijateljimam, u razgovoru nakon te noći, da bi to mogao biti znak da će umrijeti, prije nego se domogne ključa grada za kojim je tragao.

A u jednom trenutku su iz njih počeli da izlaze ljudi, oni koji su nekda nosili zemaljska obličja. Uplašio sam se sna, ali se još više uvjerio da su naše veze s mrtvima stalne i da se nikada ne prekidaju.

Iliri su praktikovali sapljivanje pokojnika od ranih vremena i taj običaj je trajao sve do Dioklecijana, kada počinje tjelesno sahranjivanje.
Način sahranjivanja, konstrukcija grobova ograđenih kamenom i prilozi u njima, upućuju na postojanje jedne gradske nekropole. Buka koju sam čuo u snu iste noći i u istom hotelu sigurno je dolazila od Akruvljana. Somatski nalazi u nekropoli dokazuju kako je u gradu došlo do primjetne asimilacije ilirskog i rimskog stanovništva prije početka III vijeka.

To isto pokazuju i natpisi rimskih građana s nadgrobnih stela i cipusa nađeni na istom mjestu ili drugdje u Kotoru i njegovoj okolini. Veliku vrijednost imaju oni natpisi u kojima se osobine grada podudaraju s nalazima građevinske strukture njegove nekropole. Najglavnija su dva natpisa: CIL, III, 1710 i CIL III, 1711. Za prvi je 1759. godine navedeno mjesto nalaza: „ u iskopinama blizu Gurdića“ (na sto metara udaljenosti od Šuranja), gdje je 1956. nađena ilirsko – rimska nekropola. Besumnje je i drugi natpis, koji je bio – poznat još humanisti Cyriacus-u Anconitanes-u, nađen u Šuranju.

U natpisu SEKSTA SCIPIPIONA FIRMINIJANA (CIL,III, 1710) riječ je o odluci dekuruiona o dodjeljivanju mjesta za postavljanje spomenika – L(oco) D(ato) D(ecreto) D(ecurionum). Umrli je prDECVR(ionum) LOCVM (CIL, III, 1711) odredio je da se Gaju Klodiju Vitelinu podigne spomenik o trošku mjesne vlasti.

C(aio) CLODIO C(ai) F(ilio) SRG(ia tribu) VITELINO
DVOVIRO I(ure) D(icundo), IVDIC(e) EX V/ quinque/ DEC(uriis),
EQVO PVBL(ico), /h/VIC DEFUNCT(o)
ORDO DECVR(ionum) LOCVM SEPV =
LTVRAE IN /pensam funeris decrevit/

.....

Gaju Klodiju, Gajevom sinu, iz tribusa Sergija, Vitelinu,
Dumviru što izriče pravdu, sudiji između pet dekuriona,
Sa javnim konjem, ovdje sahranjenom,
Vijeće dekuriona mjesto sahrane s troškom odredi.

Taj Gaj je upro prstom u snu na mjesto današnjeg Kotora, možda rodnoga grada.
Od iste vrijednosti je i natpis dekuriona Kaja Egncija Marcela (CIL,II, 1738), sada se nalazi u podu crkve na Prevlaci, kod Tivta. I Marceli su i Vitalini pripadali Sergijevom plemenu, čiji članovi drže gradove Rhisinium i Acruvium.

Prvi put, doduše samo posredno, *Acruvium* pominje latinski pisac Tit Livije (59. godine prije nove ere do 17. godine nove ere) u svojoj *Istoriji (T. Livius ab urbe condita*, XLV,26). Govoreći o trećem ilirsko – rimskom ratu i podjeli ilirske države 167. godine na tri oblasti, on navodi da su jednoj od tih oblasti pripadali *Agroviniti, Rizoniti i Olciniati – Agravonitas et Rhixonitas et Olciniatas* – bez sumnje stanovnici gradova-Livije Livije je *Acruium* smjestio između Rizona i Butue – dakle na mjestu docnijeg Kotora. Vijek, a možda i vijek ipo. docnije zabilježio ga je i Ptolomej (117-138 ili 161-180) u svojoj *Geografiji* (II, 16) kao *'Akroviov*, što je je vjerovatno njegov najraniji oblik. I ona ga stavlja iza Riziniuma, ali dalje nabarajanje hidronima ne nastavlja, kao Plinije Mlađi, s Butuom nego s Rizonskim zalivom, što će navesti na spekulacije s traženjem njegove dalje ubikacije. Naziv je, dakle, grčki po obliku, ali mu je značenje još neizvjesno.

S ovim natpisima se po važnosti još može upoređivati natpis na grčkom, otkopan u Orti, posvećen „nadriljekaru", a što je očigledan dokaz da je Akruvium bio grad. Taj natpis je važno materjalno svjedočanstvo o tome da je Acruvium u III vijeku imao još jednu nekropolu – ovu u Orti, s grčkim epitafom, pored one kod Gurdića, s latinskim epitafima i ilirsko-rimskim grobnicama, kao i s jednom (sepulhralnom) građevinom, u pomenutom Šuranju, nepunih sto metara od Gurdića. To su istovremeno znaci da, između dvije nekropole Kotora, iz III vijeka, moraju biti pod zemljom sačuvani ostaci ilirsko – grčkoga polisa, kojega Rimljani 167. godine prije nove ere preuzimaju kao *oppidum civium Romanorum... Acruvium...*

I pored tako značajnog broja nalaza koji govore da se antički Acruvium može ubicirati u današnjem Kotoru, ipak odsustvuju glavni dokazi: gradski bedem Acruvium-a. Iako u samom gradu još nijesu vršena arheološka iskopavanja koja bi mogla doprinijeti rasvjteljvanju tog pitanja, ovdje se može pomenuti jedno iskustvo prilikom iskopavanja u istočnoj nekropoli Acruvium-a 1956. godine. Tada je primjećeno da zbog jedne geofizičke pojave – potapanja morske obale, ima malo izgleda za otkrivanje antičkih bedema Acruvium-a, bar u dijelu grada pored mora.
Acruvium je možda doživio sudbinu Atlantide.
Prilikom otkopavanja nekropola u Šuranju i Gurdiću nađeni su temelji građevine iz III vijeka ispod nivoa morske površine. Sarkofag, čije su djelove ranije primijetili na mjestu otkopane crkve 840–841. godine, nije se moglo ispitati zbog toga što se nalazio ispod nivoa mora.
Isto tako, nije mogao do kraja biti istražen ni veći dio grobnica u Šuranju i u kompleksu crkve sv. Franje iz 1288. godine, budući da je dno tih grobnica bilo ispunjeno morskom vodom.
Kada je nivo Kotora od XIII vijeka toliko spušten, vrlo malo ima nade da će se moći doprijeti do njegovog ranorimskog a pogotovo ilirsko-grčkog stratuma.

Više nade na uspjeh mogla bi pružiti klasična arheološka iskopavanja samo u sjevernom dijelu, uz samu ivicu podnožja brda Sveti Ivan. Vjerovatno da se i pod slojevima kasnijih mletačkih građevina na vrhu brda Sv. Ivana, na Kaštelu, nalaze tragovi akropolja Acruvium-a, što bi kad-tad trebalo provjeriti radi definitivnog utvrđivanja njegove ubikacije. Ta hipoteza čeka da bude potkrijepljena činjenicama.

Uprkos svim sporenjima i neizvjesnostima koje se javljajaju oko imena ovoga grada, jedno je izvjesno – Sekst Scipion mi ga je pokazao u snu.

O njemu se stalno diskutuje, čak i sa pretenzijom da se po epitomologiji ovog naziva odredi mjesto na kojemu je podignut. Jedan natpis na nadgrobnom spomeniku u Duklji već dugo podgrijava spor među naučnicima o tome je li u njemu spomenut prvi put u epigrafici *„građanin Acruvium-a"*. To je natpis nađen u oštećenom stanju sa početnim AQR... iz kojeg se izvodi naziv *Acruvium,* a po njemu tumači naziv Grblja, kod Kotora u kojem je – kako se pretpostavlja, zadržan oblik Akruvijuma.
Iako, po pisanim izvorima poznat kao opidum rimskih građana, *Acruium* zadugo nije mogao biti ubiciran. Oko pitanja njegove ubikacije ispitivači su se razilazili zato što su oskudijevali arheološkim nalazima. Previše se polagala nada u mogućnost pronalaženja Akruvijuma nearheološkim metodama. U novije vrijeme težište je prebačneo na arheloška istraživanja.

Skodra

SKODRA
FRULE U GROBOVIMA

(DRUGA VERZIJA PRIČE O GENCIJEVOJ PROPASTI)

Lucije Anicije se smjelo kretao prema Gencijevom kraljevstvu i Skodri njegovoj prijestonici. Pred silom koja je bila nezaustavljiva sve je padalo, male i velike utvrde, bedemi od kamena. Bijaše to velika armada dobro obučenih vojnika, spremnih za svaki oblik ratovanja, na savim terenima, u svim uslovima. Treći ilirsko-rimski rat bio je na pomolu.

Gencije je izdao zapovijest da vojska napusti prijestonicu, iako su neki komandanti bili protiv takve odluke, smatrajući je kobnom, on je istrajavao u svojoj namjeri, a kako je bio glavnokomandujući nad vojskom, njegova je bila posljednja. On je bio za to da sva vojska izađe u polje izvan grada i da tu dočeka rimsku vojsku, ne dozvolivši da se približi gradskim bedemima. Nije bio siguran da će zatvoreni u gradu izdržati napad i opsadu. Prethodno je naredio da se porodica smjesti u utvrđeni Meteon, dublje u unutrašnjosti, supruga – kraljica Skerdilaida, sin Pines (neki izvori ga nazivaju Pleuras, s vjerovatnoćom da bi drugo njegovo ime moglo biti nadimak!), a kao njihovo obezbjeđenje, na čelu odreda, bio je polubrat Karavantije. Meteon je bio druga linija odbrane.

Odred koji je bio smješten na toj liniji, koji je obezbjeđivao njegovu porodicu, bio je sastavljen od hrabrih ratnika iz plemena Labeata.

Glavnokomandujući rimske vojske konzul Lucije Anicije, prethodno je preko svojih glasnika (koje su u Skodri ljubazno primili, iako su neki iz Gencijevog štaba bili zato da se pogube!) tražio tri dana, prije nego padne konačna odluka, za razmišljanje. Utaborena rimska vojska, usred skadarskog polja, nestrpljivo je kao i svaka vojska, čekala znak za napad, živeći u napregnutosti i želji da do njega što prije dođe.
Gencije se mučio tri duga dana i tri noći. Bilo je svakakvih misli, da se preda, kako bi spasio grad i narod, a i sebe, pošto u tom slučaju ne bi bio pogubljen. Anicije mu je garantovao svojom vojničkom čašću, da mu neće faliti dlaka s glave, samo ako se na bedeme Skodre zavijori bijela zastava. Skoro da je bio blizu takve odluke i većina njegovih zapovjednika, bila je za nju. Rijetki su ukazivali na ilirsko junaštvo koje bi takvom odlukom bilo pokopano, a slava ilirskog oružja pomračena, te se Gencije koji se isticaše rastom, fizičkom snagom i odlučnošću, što je zračila sa njegovog lica, vratio u prostor kojim je dominirala odluka za odlučni rat.
Opstati ili nestati!
Isplovio je na jezero, noću, na najljepšem i najbržem lembu koji bijaše specijalno izgrađen za njega, sam sa zapovjednikom broda. Mislio je da odluka treba da sazri u samoći, ispod zvijezda, koje će mu reći šta da uradi. Šta je najbolje. Gotovo čitavu noć su plovili Labeatskim jezerom, kralj je gledao u zvijezde, pa u vodu, u kojoj su se ogledale. Tražio je od njih odgovor. Zvijezde su nijemo ćutale, nijesu davale glasa, ni odgovore na pitanja koja im je postavljao.
O, zvijezde! – obratio im se Gencije – savjetujte me šta da učinim. Vi sve vidite sa svojih visina, sve znate. Da li da ostanem u utvrđenom gradu i čekam da me Rimljani napadnu?
Zvijezde su ćutale.
– Ili da vojsku isturim u polje i da se tamo sa njima sretnemo?
Nije bilo odgovora!
– Vjerovao sam u vas! – rekao je Gencije, pričajući sa njima kao sa živim bićima. – A vi, ništa. Što ste zanijemile?
Tražio je među njima svoju zvijezdu. Znao je da je na beskrajnom nebeskom svodu jedna, pod kojom je on rođen, kojom je obilježen, te da će mu ona reći kako da postupi u datoj prilici i gdje da nađe izlaz u ovom bezizlazu.
U jednom trenutku mu se učini da među mnoštvom blistavih zvijezda na nebeskoj pučini vidi jednu koja tamni. Usmjerio je pogled ka njoj i kao da ču glas:
– Ja sam tvoja zvijezda.
Gencije je pokušao da nastavi razgovor sa njom, postavljajući joj pitanja šta će biti sa njim, kakva je sudbina njegovog naroda, da li da uđe u bitku sa Rimljanima, ali je zvijezda potamnjela, ugasila se i skliznula sa nebeskog svoda, na kome je ostala

Novac kralja Gencija

crna rupa u kojoj je Gencije vidio svoj grob.
Vrijeme je curilo kao pijesak iz pješčanika i sve više se smanjivao rok do kojeg je Gencije trebao da da svoj odgovor. Pomišljao je da pošalje poruku Karavantiju da dođe sa odredom izabranih ilirskih ratnika i priduži mu se u odsudnoj bici. Ali je tu misao smjenjivala druga brža: ko će čuvati njegovu porodicu, Skerdilaidu i Pinesa...? Pa je odustao od poziva Karavantiju i ostavljanja druge linije bez odbrane. Donio je odluku, u zoru trećeg dana, kada su zvijezde blijedile na nebu da ide u bitku. Vratio se u kraljevsku rezidenciju i malo prilegao, rekavši da će do podne dati odgovor konzulu Luciju Aniciju.
Bio je pogubljen i zbunjen, iako se trudio da takvo svoje stanje prikrije. Kako su Labeati bili poznati kao muzikalan narod, narod dobrih svirača (osim što su se odlikovali i ratničkom hrabrošću), odlučio se na nesvakidašnji potez, kojemu nije mogao da se odupre, iako su ga zapovjednici i savjetnici nagovarali da tako što ne čini. Taj potez ostaće jedinstven u istoriji ratovanja, po njemu će posljednji ilirski kralj i biti upamćen.
Naredio je, nakon isteka roka koji mu je bio dat za konačnu odluku, da njegov elitni odred od hiljadu vojnika ostavi oružje, a uzme frule kao oružje i da, svirajući u njih, krenu prema rimskoj vojsci, u kojoj je bilo vidljivo meškoljenje i pokreti.
Spremali su se za napad.
Blodu i Ledio, dvojica od pet Gneciju potčinjenih komandanata, bili su protiv toga. Svoje protivljenje su izrazili glasno, a kraljevu odluku nazvali sudom. Kada je do njega stigla vijest o njihovom protivljenju, dao je zapovijest da se odmah pogube. Što je i učinjeno.
Preostala trojica komandanata, Panius, Sezius i Tito, iako su bili istog mišljenja kao dvojica pogubljenih, priklonili su se kraljevoj odluci, kako bi sačuvali živote.
Odred od hiljadu ilirskih ratnika, naoružanih samo sviralama, počeo se spuštati u polje, izvijajući umilne zvuke, pred kojim bi se i kamenje rastopilo, na čuđenje Rimljana, koji su na trenutak zastali pred tim u ratovima, do tada neviđenim čudom, vjerujući da su frule pokriće za koplja i noževe skrivene ispod odjeće.
– Pobijedićemo ih sviralama, omekašati zvucima – mislio je Gencije, ne znajući tada da su mu zvijezde dodijelile titulu posljednjeg ilirskog kralja, te da je njegova odluka sudbonosna za istoriju Ilira.
Muzika je bila očaravajuća. Zvuci koji su se izvijali iz svirala učinili su da sve pred njima zastane, nestrpljiva rimska vojska. I sam Lucije Anicije bio je začuđen prizorom, dostojnim svakog divljenja. Kasnije će reći: i poštovanja. Frulaši, koji su istovremeno bili i vojnici, prethodno su svoje oružje ostavili u gradu, slažući ga jedno preko drugog. Rimljani će kasnije od njihovog oružja napraviti lomaču, koju će pobjedonosno potpaliti.
Rimska vojska je stajala i ćutala obavijena tišinom i čuđenjem, a ilirski ratnici su stupali u bojnim redovima, oslobađajući iz svojih frula najljepše zvuke, koje su izvlačili iz dubine zemlje, kamena i sopstvene krvi. Bila je to nebeska muzika kakva

Detalj iz Skodre

se na zemlji nije čula. Sigurni u uspjeh, u šta ih je i Gencije ubijedio, ilirski ratnici su napredovali praznim poljem. Nebo nad njima bilo je začuđeno.
Kada su došli blizu rimskog tabora, konzul je dao znak za napad. Nestrpljivi rimski vojnici su se ustremili svojim kopljima i noževima, strijelama i svim raspoloživim oružjem na Gencijeve frulaše, koji nijesu predstavljali da sviraju.
Počelo je da radi oružje, ali su se frule održavale pred njim, koliko je to bilo moguće.
Gencije je i sam posmatrao prizor sa bedema grada. Čudna ushićenost bila je na njegovom licu, a vatreni sjaj iz očiju, plašio je stražu oko njega.
Kako je vrijeme odmicalo, zvci oružja su nadjačavali zvuke frula. On kao da je uživao u toj, sada već sigurno posmrtnoj muzici, koju je negdje duboko u sebi priželjkivao.
Rimljani su bili nemilosrdni, sjekli su i ubijali, a Iliri su strpljivo sa svojim frulama i njihovim zvucima, išli u smrt, vjerujući da će pobijediti, ipak.
Polje se čistilo od Gencijevih vojnika. Sve tiši su bili zvukovi frula, umirući s vojnicima, utapali su se u smrtnu tišinu. Manje od tri sata trebalo je rimskoj vojsci da pobiju Gencijeve frulaše.
Kada je posljednji vojnik pao, iako je vidio ishod bitke, Gencije je vjerovao da je pobjeda na njegovoj strani.
– *Zvuci frula će se čuti uvijek*! – I kad sve zamukne – oni će se oglašavati! Riječi su koje je kralj izgovorio kad je bitka bila svršena.
Naredio je da se otvore kapije grada, krenuo je ka Rimljanima, s malobrojnom pratnjom, koja je s čuđenjem gledala na odluku koja je proizvela smrt elitnog ilirskog odreda. Stanovništvo je ostalo u gradu, ne pružajući otpor, dočekali su rimske legionare.
Povremeno bi se popeli na gradske bedeme i pogledali na snoplje mrtvih frulaša koje bijaše prekrilo polje.

Sudbina Gencijeva, dalje je poznata istoriji. Stavljen je u posebno napravljeni kavez i odveden u Rim. Sa njim je pošla ilirska slava i bogatstvo.
Lucije Anicije je iz Skodre odaslao u Rim silno ilirsko blago. Naprijed je išao Gencije sa ženom, sinom i bratom Karavantijem, i nekoliko ilirskih plemića, među njima i tri vojna komandanta, koji su mu ostali vjerni do kraja.
Lucije Ancije je dao da se sahrane izginunli ilirski ratnici i da se u grob, pored svakog, stavi frula, kao jedino oružje sa kojim su otišli u smrt.

Kroz vjekove je pronošena priča, kako se čuju frule iz grobova, kako se oglase po jednom u godini, na dan kada je vođena ova neobična bitka.

Nakon 2045 godina, koliko je prošlo od ovog nesvakidašnjeg događaja, arheolozi su u polju gdje se on odigrao, naišli na ostatke Gencijevih ratnika.
Pored svakog od njih ležala je po jedna frula. Neke su bile znatno oštećene, ali neke u dobrom stanju. Uprkos njihovoj oštećenosti, i mrtvima koji nijesu mogli svirati, one su se oglasile. Svih hiljadu frula odjednom, potvrdivši priču istinitom, a svoje zvuke neuništivim i besmrtnim.

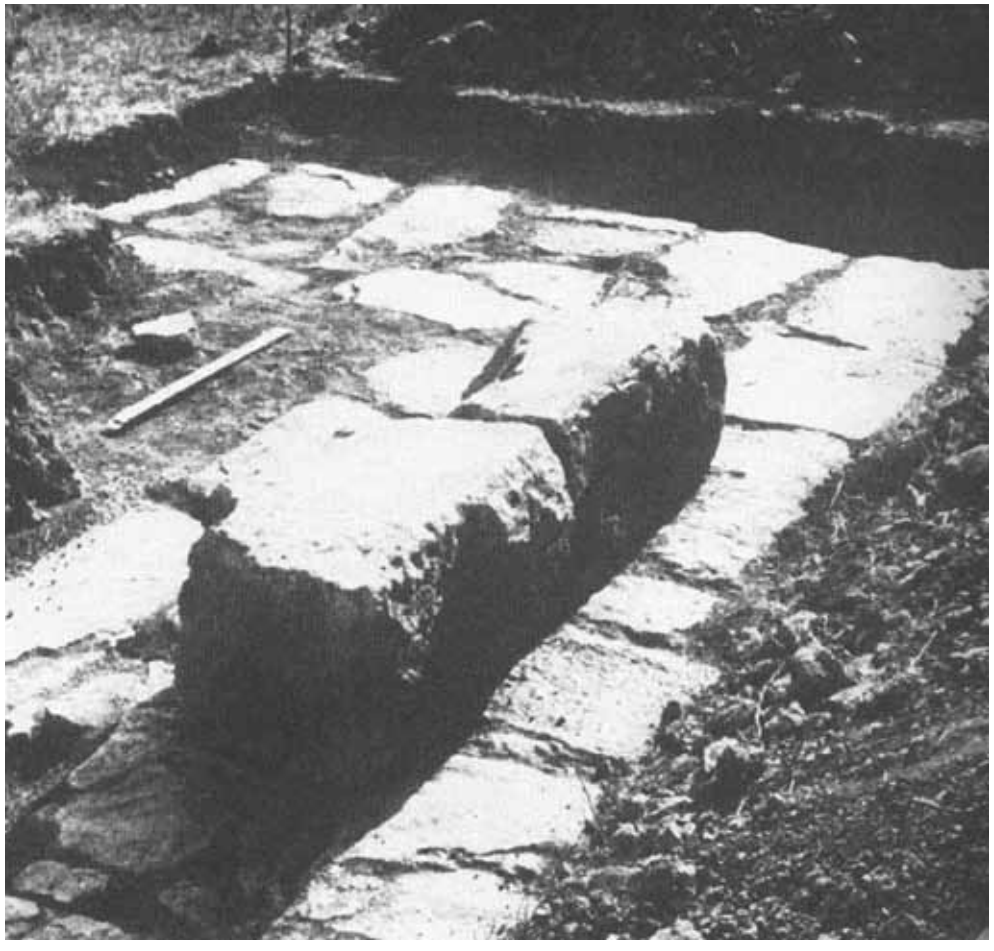

Mataguži - helenističko naselje u blizini Podgorice

H A L A T A
POBUNA PREDAKA

Stoga je prirodno što mislim na svoje pretke, jer tako blizu njihovim sjenima, ja na neki način jesam oni.

Jorge Luis Borges

Ove godine, 30. aprila (subota!) obišao sam s M. Đ. neke lokalitete u arealu Podgorice, među kojima Medun, koji me je odavno zvao, ali i ostatke *ville rustice* u Donjoj Gorici, na imanju Mugoša. U istom predjelu, koji je od davnina pružao idealne prilike za život, vidio sam ostatke kamenih zidova. Prije ih je bilo više, ali su ih novi stanari ugradili u kuće koje su prekrile brdo Mratinje. Sa jednom djevojkom iz mjesta jedva smo se probijali do ostataka zidina i kamenice gdje je, prema njenim riječima, nekada bio izvor, pa je presahnuo. Pitali smo neke od vlasnika da li su nešto pronašli prilikom iskopavanja, a oni su, uglavnom, odgovarali odrično, vjerovatno u strahu da bi neko nekada mogao raziđivati njihove kuće....

Jedan sredovječni čovjek mi je utiho rekao kako su na mjestu gdje su sagradaili kuću nailazili na razne tragove života onih koji su prije hiljade godina tu živjeli, prije svega keramiku. Ostale nalaze je prećutao.

***

Uznemiruju nas, čujemo ih – priča sredovječni čovjek, jedan od novih stanara koji su zaposjeli brdo i izgradili kuće.
– Kako ih čujete? – pitam ga.
– Uglavnom noću – odgovorio je – Prvo neko pištanje, kao da dolazi iz daljine, gubi se, pa nestaje. I opet se javlja, taman kada pomisliš da je prošlo. I drugi to isto čuju, ali vješto prikrivaju. Boje se da neko može tražiti da razidaju temelje kuća i zidove i da vrate ono što su uzeli.
– A šta su uzeli? – pitam ga.
– Kamenje! – odgovara bez dvoumljenja. Lijepo istesano kamenje koje odlično služi za temelje. Klesano je. Oni koji su ga radili, znali su to – kaže i nastavlja svoju priču. – Ipak, bilo je to njihovo. Njihove kuće u kojima su nekada živjeli. Nijesmo smjeli to da radimo. Ali kamanje je mamilo svakog od nas koji smo došli na ovo brdo, kupili ili dobili zemlju na njemu, da sagradimo kuće.
– Da li je bilo zidina?
– Bilo je – kaže čovjek koji ne želi da mu se pominje ime. Nijesam ga ni pitao za ime. Njegov sin je rekao prezime, ali ga neću pomenuti. Nije bitno, onda bih morao pomenuti prezimena svih koji su to uradili. Ali time se ništa ne bi postiglo.
– Bio je tu nekada veliki grad! – nastavlja svoju priču, nepovjerljivo gledajući u nas, kao da se kaje što nam priča, ali ga nešto tjera. – Mi smo zatekli zidine, zidine njihovih kuća, neke su bile veće od ovih naših, a neke manje.
– Nazidali ste kuće na kuće – rekoh.
– Upravo tako – nastavi on. Na njihovim temeljima mi smo postavili naše temelje, u naše zidove ugradili smo njihove. Kamenje iz njihovih zidova
– I njihove duše! – rekoh.
– I njihove duše – složi se on. – Tu su, po razvalinama lebdjele. Vidio sam ih i osjetio, u ranim jutrima, poput izmaglice, dizale su se, dok smo dolazili da uzimamo kamenje. Činili smo to sa strahom. Bojali smo se njih. Rušili smo posljednje ostatke koji su o njima svjedočili.
Jednom komšiji se prikazuju u obliku sovinog glasa, ali to prikriva. Njihove duše su se uselile u nas, u ptice, u cvrčke, u zmije koje su klesali po kamenju.
– Bojim se zmija! – prekinuo sam njegovu priču.
– Ne bojte se, ima ih, ali ne u tolikom broju. Ali, pazite, zmija tri puta na godinu mijenja svlak, ali ostaje zmija. Upamtite to! – rekao je sigurnim glasom, dodajući: zmije su bile njihova božanstva. Nalazili smo ih uklesane po kamenju.
– Kako se taj grad zvao, da li znate?
– Pominju se neka imena. Alata, Halata...Ne znam. Tek, bio je tu nekada grad. Kamenje ostalo od njega najbolji je svjedok. Pored zmija, bilo je još nekih znakova. Niko to nije umio rastumačiti. Izgledali su smiješno. Valjda zato što ih nijesmo znali pročitati.
S godinama koje su prolazile i novim stanarima koji su dolazili, nestajale su ostaci grada, a rasle nove kuće.
– Tako je sa pokoljenjima – reče starac. I ona se tako naziđuju, kao kuća na kuću. I naše kuće će

neko razidati, naše kamenje ugraditi u svoje kuće. I kamenje onih koje smo mi uzeli i ugradili. I oni su uzeli nečije kamenje. Kamenje na kamenje i pokoljenje na pokoljenje, nastavio je zanimljivu priču, koja se sada meni učini bliskom i potpuno prirodnom. – Svako je nekom nešto uzeo i prisvojio, da bi napravio svoje. Sve prethodne kuće su ulazile jedna u drugu.
– Šta kažu komšije? – pitam. –Sanjaju li ih?
– Sanjaju! – odgovori on. – Ali to kriju, ne znam zašto. Ja ispričam sve što u snu vidim ili čujem. A čujem glasove, čujem imena.
Pitali smo i ostale, ali oni su ćutali. Bojali su se da kažu šta čuju i vide.
Samo se jedan odvažio i rekao:
– To se buni kamenje iz njihovih kuća uzidano u naše! Oni se bune, uznemiravju nas na razne načine.
– Mrtvi?
– Oni nijesu mrtvi – dodade začuđeno. – Žive u nama, kao što njihove kuće žive u našim. Ovaj predio je plodan, kao što vidite. Od pamtivijeka je tu neko živio i zidao. A nakon što bi izašao iz zemnih obličja – nastavljao bi da živi u kamenu koji je klesao i obrađivao.
Čujem imena, ponekad jasno, a nekad nerazumljivo.
– Da li si zapamtio neka? – pitam.
– Jesam – odgovara. Nabaraja ih sigurno, bez razmišljanja, kao da se oni iz njega oglašavaju: Laetus, Iaca, Catta, Andetia, Beata, Madus, Duson, Etela, Naena, Ninis.

I sredovječni čovjek nastavio da nabraja: *Munonije, Etuta, Momonia, Mesta, Blictes, Dubita, Etela, Pčlinius, Turanisu, Draudac.*
Slušajući ih, raspoznao sam razna, imena Ilira, Tračana, Dačana, Kelta, Rimljana, Grka.

– Ko je sve ovdje živio? – rekao sam poluglasno. Pitao sam da li je bilo nadgrobnih ploča.
– Jeste – rekoše. – Bilo ih je, zatekli smo nekoliko.
– A natpisa na njima?
– Bilo je i natpisa koje nijesmo razumjeli! – reče onaj sredovječni. – Sve smo ploče uzidali, i natpise na njima, sada žive u zidovima naših kuća.
– Onda nije čudo što se bune! – rekoh. – Njihova imena su u vašim kućama.
– U našim temeljima! – dodade sredovječni.
Sjećam se jednog imena sa jedne ploče – reče i izgovori ga: Tizis i još jedno reče, pa zastade kao da je htio da kod mene probudi veću radoznalost.
Kojeg? – nijesam uspio da sakrijem znatiželju.
– Lirus – reče on.
I ja se sjećam nekih, malo stidljivo i nesigurno oglasi se komšija, koji je htio da da sebi na značaju i da sam nešto kaže.
Čitao sam imena, bila su zagonetna, nejasna, nijesu bila nalik našim.
– Enena – reče on. Pomislih kletsko ime, a on nastavi. – Zvučno mi je bilo to ime, siguran sam bio da je žensko. Pitao sam se kako je izgledala ta Enena. Zamišljao sam njeno lice, oči, ruke. Svaki put mi se učinila lijepom.

Noćima sam je zamišljao, sve ljepšom mi je izgledla lijepa Enena, koja je nekada ovdje živjela, bila zaljubljena u nekog mladića koji se zvao Dases i to ime sam pročitao na kamenoj ploči. Bilo je pored Eneninog, pa je ta bliskost, kod mene stvorila predstavu o njihovoj ljubavi, te da je Dases poginuo u nekom ratu koji je ovdje vođen. A ovdje je bilo mnogo ratova, ona ostala mlada udovica, podizala djecu, potomke čija su imena uklesana na nekoj od poča. Tražio sam i razna imena su mi se nametala. Ali sada već nisam mogao da pogodim ko su njeni potomci. U san mi je dolazila, pričala svoj život, svoju sudbinu. Pažljivo sam je slušao. Ploču sa njenim imenom ugradio sam u temelj moje kuće. Žao mi je što nijesam ostavio natpis kako bi njeno ime mogli i drugi čitati. Nijesam želio da neko čita njeno tako milozvučno ime, pa sam ga sakrio. Bojao sam da će neko jednoga dana doći, kao što ste vi došli, da me ispituje i da traži kamenje koje sam uzidao. Moja kuća je bogata kamenjem uzidanim iz prethodnih kuća, a moj život sa njom – reče, pozdravi se sa nama i kroz sumrak ode ka kući, noseći u glavi sliku Enene iz pradavnog vremena.

– Eto tako mi sa njima pričamo – nasmija se sredovječni i napomenu, pri rastanku, zamoli: nemojte mi ime spominjati. Mi ostajemo sa njima ovdje, a vi odlazite. Lakše je vama. Daleko ste, mi smo im blizu.

– Gdje god se kroči ovom zemljom, oni su – rekoh i odmahnuh rukom i sa mojim pratiocem i putovođom napustih predio pitome i plodne ravnice.

Na putu za Podgoricu zamislio sam kao ispod nje živi drugi grad, čiji stanovnici produžavaju u današnjim. To je onaj grad kojeg istoričari i arheolozi zovu ALATA, a neki HALATA.....

*

Kontinuitet nikada nije prekidan – reče M. Đukić, stalno me upozoravajući, svaki put pa i sada, na kontinuitet: mogila, zidina, bunara, bedema... “Gledaj u svemu kontinuitet. Ako ga vidiš, napisaćeš dobru knjigu. Bez njega nema traganja, a bez traganja se ne može doći do njih“, dodade i rastadosmo se. On ode u blok VI a ja u hotel *Evropa*, gdje ću prenoćiti. Gotovo da nijesam spavao te noći. Javljali su mi se, glasovima i imenima.

S jutrom su nestali, ali sam sada bio siguran, da smo im uvijek blizu, i da u nama žive.

***

Ova priča je najilustrativniji primjer SPOLIE, ugrađivanja odbačenih kamenova u nova zdanja.

*

Miler Alatu stavlja kod Donjih Komana, u polju zapadno od Podgorice, a neki drugi u gradac u Lješanskoj nahiji. Ispitivanja koja su o ovoj temi vršili drugi naučnici pokazala su svu zastarjelost zaključaka iz osamnaestih godina XX vijeka. Schober, koji se najsavjesnije bavio ovim pitanjem, identifikovao je Alatu s današnjom Podgoricom. Već je Sticotti naspram ušća Ribnice u Moraču našao tragove rimskog puta širokog šest metara, kojeg narod zove *kolovoz,* a sličan je kolovoz usječen u stijenu, otuda navodno i naziv istoimenog sela *Kolovoz,* koji se nalazi na prijevoju iz Lješkopolja u Bjelopavličku ravnicu, između Bužina i Veljeg brda. Schober je našao miljokaz jedan kolometar zapadno od sela Momišići, jedan tumulus na pola puta između Momišića i Tološa, i ostatak rimskog puta dolinom Trešanice, koji i danas postoji blizu vrela Mareze. Time je potpuno i dokazano da put od Skodre preko Zete za Naronu nije išao na Duklju nego preko Lješkopolja, kako je to i Kiepert u svom atlasu nacrtao.

Daorson

DAORSON
GRAD MISTERIJA

Probudio sam se na graničnoj crti koja dijeli prethodni i najavljuje novi dan, u ponoć. Probudi me vjetar koji je donio glasove iz Daorsona. Glasove njegovih nekadašnjih stanovnika, među njima se izdvajao jedan. Glas Pinesa, ratnika poginulog 43. godine prije Hrista, u borbi protiv združene vojske Delmata i Rimljana, na istočnoj kapiji grada koju nazivahu *Kapija sunca*. Glasovi su se sklapali u priču o propasti, njegovoj odbrani i posljednjim danima. Otporu koji je pružan upravo na toj kapiji, gdje je nakon 2067. godine pronađen Pinesov šljem kojeg je probolo koplje. Nije sačuvao njegovu glavu, ali jeste glas koji se, eto, čuje poslije mnogo stoljeća.

Glas mi donosi vjetar, kroz ruševine. On priča svoju i sudbinu grada.

Daorson, grad sunca, gradili su graditelji, koji su poslije njegove izgradnje misteriozno nestali. Ostala je priča da su pobijeni da ne sagrade sličan grad. I druga po kojoj su otišli u nebo. Ostaće zauvijek misterija odakle su donijeli megalite od kojih su zidali grad. Taj kamen nema parnjaka u obližnjim brdima, a ni na planini Hrgud. Kamen su dopremili kroz vazduh, dižući ga do bestežin-

skog stanja, kako bi moglo letjeti.
I tada su duvali vjetrovi s planine Hrgud.
– Ko će vjetrove zauzdati? – reče Pines. Glas mu se izdvoji među glasovima.
Grad je bio toliko lijep da je izazivao rušitelje. Na njega nijesu bili ljubomorni samo Delmati, već i Rimljani i drugi narodi, koji su ga vidjeli. Ali su se Delmati ustremili na njega. Nijesu mogli podnijeti toliko ljepote. Ljepota je u njima mamila zlo. Poželjeli su da ga sruše.
Napali su nas bez razloga. Njihov rušilački poriv koji se nije dao obuzdati. U ratu između Pompeja i Cezara, stali su na Pompejevu stranu.
Uz pomoć rimskih legija, počela je opsada.

Dugo smo odolijevali. Jedina bistijerana sa vodom (koja je i danas vidljiva!) isušivala se. Prijetila je opasnost da svi umremo od žeđi. I rijeka koja teče poljem ispod grada bijaše presušila. Sanjali smo vodu, dok su se Delmati i Pompejevi plaćenici penjali uza strane.
Bacali smo na njih vrelu smolu i vodu, trošeći posljednje zalihe.
Žeđ je bivala sve veća, sušila su nam se usta. Djeca su vrištala, umirući bez vode. Majke su bile dostojanstvene. Daorsonke su velike majke. Pristajale su da im djeca umiru od žeđi, ali ne i na predaju.
Tražena je predaja.
Bili su to teški časovi, bilo je kolebanja kod zapovjednika grada i vojnih zapovjednika. Na kraju smo se zakleli, da ćemo svi umrijeti, ali da nećemo dati Daorson i našu čast.

Usred opsade pala je kiša, ne u većim količinama. Samo je podjarila žeđ.
Ni jedan grad na svijetu nije umirao u većim mukama.
Nudili su nam vjedra sa vodom. Obećavali da će nam je dati u izobilju, ako se predamo.
Nijesmo pristali na poniženje.
Molili smo nebo da nam daruje kišu. Delmati i Pompejevci bili su na *Kapiji sunca.*
Nebo nije čulo naše vapaje.
Naši neprijatelji bili su bezdušni, rasipali su vodu po zidinama. Žeđ je bivala nepodnošljivija. Lizali smo kamenje s unutrašnje strane, tamo gdje nas nijesu mogle dohvatiti njihove strijele.
Odjednom je suknuo plamen, u blizini hrama. Ostaće zauvijek nepoznanica da li je to učinio neko od naših, kako bi nam prekratio muke, ili oni.
Nastao je opšti metež. Počeo je da gori grad. Pojurili smo ka *Kapiji sunca,* bježeći pred vatrom. Na kapiji su nas dočekala koplja. Jedno je probilo kacigu koja je štitila moju glavu.
Ranjen sam.
Grad se pretvorio u pepeo.
Stanovnici koji nijesu izginuli od oružja, sagorjeli su u vatri. Svi branioci, od najstarijeg do najmlađeg.

Pepeo je razvijao vjetar, isti koji ti noćas donosi naše glasove, poslije 2077 godina. Naši vapaji, molitve i krici, odjekuju još među ovim brdima. Vino koje danas ovdje spravljaju sa mojim ime-

Fragment ostataka bedema Daorsona

nom, gasi moju dvijehiljadugodišnju žeđ.
Daorsi su umrli žedni.
S našom zajedničkom smrću, koju je uzrokovala žeđ (a sa njom Delmati i Rimljani), ionako rijetki i vodom oskudni izvori iz ovih predjela, pobjegli su u zemlju.
Poslije su padale kiše, nebo se odčepilo, ugašen je oganj.
Duše nam i danas razdire žeđ.
Daorson nikada nije oživio. Postao je pepeo i ruševina, iz koje se osmjehuje ljepota i sklad.
Varvari nijesu uspjeli da je ubiju. Srušili su ga, ali je njegova slika ostala na nebu iznad brda koja su ga okruživala. Za tamnih noći između blistavih zvijezda naziru se obrisi grada.
Pepeo je razvijao vjetar. Ostao je samo glas ratnika Pinesa, koji ga je branio i pao u njegovoj odbrani. Osjetio sam gorkost na usnama, usta kao da su mi bila puna pepela.

Taj novac koji držiš na dlanu, na čijem je licu bog Hermes, a naličju lađa s natpisom *Dorson*, još jedno je svjedočanstvo o nekada lijepom, bogatom moćnom gradu. Ostao je pepeo i zidine od velikih kamenih megalita.

*

Daorson se nalazi u neposrednoj blizini lokaliteta Desilo u Hutovu blatu, gdje su otkriveni ilirski brodovi, prvi takve vrste u svijetu. Veličanstvene ruševine Daorsona osmjehuju se ispod zvijezda. Poslije 2068 godina, koliko je mrtav ovaj grad.

*

Taj nebeski osmijeh vidio sam 16. aprila 2011. godine, prilikom posjete ostacima ovog grada, sa N.Gvozdićem, E. Dizdarom (Makovim sinom) i M. Raguž om. Vidio sam i osmjehe njegovih stanovnika koji su se razlivali po kamenju i lebdjeli iznad veličanstvenih ruševina. Ako ruševine mogu biti veličanstvene, onda su ove sasvim sigurno, i ako mogu odisati skladom, sklad se ovdje do savršenstva ukazuje. U tim ruševinama sam vidio sklad. Neprolaznu ljepotu koja, uprkos vjekovima i varvarima, traje.
Toga dana smo nas trojica posjetili nekropole stećaka u Boljinima. N. Gvozdić mi je kasnije potvrdio da je to bio 16. april, Dan za nezborav, kako mi je napisao.

Ostaci paganskog hrama u blizini Đuteze

ĐUTEZA
USNULI NEIMARI

Po jednoj legendi, oni se svake noći bude i zidaju grad, čuju se njihovi koraci, čuju se klesari, zidari koji šapuću... i zidaju, neprestano zidaju... I u ovoj priči.

Ovo sam ja gradio, moji neimari, koji su vodili gradnju, ime mi je AGIRUS. Dovlačili smo kamenje iz susjednih majdana, tesali ga na prostoru koji će kasnije prerasti u veliko podgrađe. Zidali smo tvrde bedeme kako bi se odbrarnili od neprijatelja, bistijernu i akropolj, sve što čini jedan grad gradom. Kada smo stigli do polovine, sve je krenulo naopako. Ono što bi za dana sagradili, neko je rušio noću.

U podizanje grada smo krenuli po nalogu Epikada, kneza Dokleata, kako bi u slučaju ratnih opasnosti, izmjestili stanovništvo.

Radnici, klesari i zidari, njihov protomajstor ili glavni neimar Plaianus, javio mi je o događanjima na gradilištu. Neki su govorili da to rade zle sile, mitska bića. Neko je na tom mjestu učinio nekada zlo djelo, pa sada na njemu ne može da opstane građevina. Drugi su govorili kako građevina traži žrtvu. Predlagali su da se nađe mlada djevojka ili nevjesta, te da se kao žrtva prinese građevini.

Odbio sam, ne vjerujući u praznovjerice. Rekao sam da nastave sa gradnjom, što su učinili. Međutim, nastavljalo se rušenje u noći.

– Ne možemo da se borimo sa zlim silama! – pravdali su jedni.
– Zaludan posao! – uzvraćali su drugi.
– Mala nadnica! – negodovali su treći.
Našao sam se u čudu pred dnevnim građenjem i noćnim rušenjem Đuteze. Ispričao sam to knezu, koji je došao na gradilište, suočen s čudom. U jednom trenuttku, a da to niko ne čuje, rekao mi je da se povećaju nadnice.
Odlučno sam odbio.
Posumnjao je u mene.
Naredne noći sam otišao u Meteon, ali sam se vratio poslije ponoći, stazama koje su samo meni znane, pošto sam rođen u ovim predjelima. Pritajio sam se i čekao.
U treći sat poslije pola noći, radnici koji su spavali na prostoru podgrađa, ustali su kao po komandi. Komanda jeste bila, izdao ju je Plaianus, krenuli su put bedema kojeg su prethodnog dana podigli, počeli da ruše. Bio sam zaprepašćen prizorom, ali nijesam reagovao. Pustio sam ih. Bilo mi je čudno da ruše nešto što su sami zidali.
Sjutradan se nijesam pojavljivao na građevini. A naredne večeri sam otišao na isto mjesto.
Isto se ponovilo.
Tada sam se sjetio kneževog predloga: povećati nadnice. Bili su malo plaćeni. To je bio njihov bijes. Sada sam i ja u to vjerovao. Pustio sam ih još neko vrijeme, tačnije osam dana. Mislio sam da će shvatiti i stati. Bili naljućeni, sa još većom strašću su rušili ono što bi ozidali.
Deveti dan sam se pojavio na gradilištu, u podne. Naložio sam da stanu sa gradnjom. Pitao ih: da li zle sile ruše grad? Odgovorili su potvrdno. Prvo onaj koji je bio najglasovitiji, od koga su primali zapovijesti. Rekao sam da ću im duplo povećati nadnice, što su prihvatili sa odobravanjem.
Pozvao sam kazanca. Naložio da im isplati uvećane nadnice, što je on učinio.
Kad sam sutradan došao, rekli su mi da te noći nije bilo rušenja. Rekli su kako je to bio hir bogova, koji su ih kušali, da li su spremni da ozidaju grad.
– Djelo bogova! – rekao je Plaianus, a oni ponovili u horu.
Rušenje je stalo, a gradnja napredovala. Radnici su imali volje i elana i u dobrom raspoloženju je uziđivano kamenje.
Grad je sazidan za četiri godine i devet mjeseci. Bio je ljepši od Meteona i svih susjednih gradova na obalama Labetaskog jezera. Ljepši od Samobora, Oboluna, Cine, Birziminiuma.
Čudna je sudbina ovoga grada. Nikada ga nijesu naselili ljudi. Svako se bojao da se u njega nastani. Nije bilo ratova, pa ni potrebe da se napušta Meteon.
Poslije nekog vremena počeo je da se sam od sebe ruši. Stanovnici okolnih naselja uzimali su kamanje za svoje građevine. Raziđivali su ga, želeći da nestane sa zemlje.
Mnogi kamenovi su kasnije uzidani u Dokleu.
Rušilo ga je vrijeme i ljudske ruke.
Skitnice, prestupnici i vračare, koje su u njemu tražili mjesto za doticaj sa tajnim silama, bili su njegovi jedini i povremeni stanovnici. Pričali su

*
Nakon što sam u proljeće 2010. posjetio ruševine Đuteze i vidio ostatke nakadašnjeg grada, usnio sam san u kome mi se javio duh graditelja koji je živio davno, prije mnogo stoljeća. On mi je potvrdio priču da grad nikada nije bio naseljen. U snu je tražio kamenje, milovao ga, prepoznavao, uvjeren da će ga ponovo sazidati. Tada su mi u zidu jedne kuće u neposrednooj blizini ostataka grada pokazali kamen koji se izdvajao od ostalih. U njemu je bilo utisnuto slovo nepoznatog pisma. Pomislio sam da je to kamen iz Đuteze, starog ilirskog grada čije su ruševine i danas vidljive u Dinošama blizu Podgorice.

Đuteza predstavlja nešto novo i nepoznato. Ulazim u prostor gdje su ostaci grada koji se nalazi se na sedmom kilometru od Podgorice, na mjestu gdje su naučnici konstatovali ostatke fortifikacionog karaktera iz ilirsko-helenističkog vremena. Ime i istorija lokaliteta za sada su nepoznati. Naziv *Đuteza* je čest za gradinska naselja. Tu su ostaci arhitekture, bedemi, zidine, keramika, tradicije, legende. Tragovi svih ovih ostataka su i danas sačuvani i vidljivi. Albanska riječ *gutet* sa značenjem grada nastala je od latinske riječi *civitas*. Njen deminutiv *guetz* – gradić ostao je živi toponim za nekoliko gradina na području Malesije kojoj pripada i selo Dinoša, lokalitet se nalazi u krajnjem istočnom rubu Dinoškog polja u Tocu, zaseoku Dinoše na maloj glavici.
Posmatran sa polja položaj gradine ni sa čim ne privlači posebnu pažnju u odnosu na okolni teren. Uzvišenje je odvojeno blagim sedlastim prevojem od okolnog višeg planinskog dijela. Izbor mjesta i položaj naselja dobro je sračunat u odnosu na rijeku Cijevnu. Naselje je podignuto na raskršću prirodnih puteva od juga ka sjeveru i neposredno se nalazi uz kasniju rimsku saobraćajnicu Skadar –Narona.

kako su čuli nevidljive graditelje, njihove alatke i glasove.
Kada sam zaokružio priču, usnio sam Đutezu, ubijeđen da je baš tako izgledala. Pokušao sam da je iznesem iz sna i opišem riječima, ali to nije bilo moguće.
Čuo sam glasove neimara, zvukove njihovih mistrija.
Pokušao sam da vidim njihova lica, nijesam ih vidio, bijaše ih pojelo vrijeme.

Drivast

DRIVAST
BIVŠI STANOVNICI

„Grad i kuće, od temelja do krova, razorio sam, poharao i spalio ognjem. Zid i vanjski zid, hramove i bogove, tornjeve hramova od cigle i zemlje do posljednjeg sam sravnio sa zemljom i bacio u kanal Arakhu. Pored toga grada iskopao sam kanale i poplavio ga vodom, a same njegove temelje sam razorio. A to razaranje bilo je potpunije nego da je došla poplava.“

Kralj Senaherib

Lijep je bio Drivast. Tvrđave i kule. Trgovi i ulice, kojima smo hodali i gdje smo se okupljali. Živeći živote koji su nam bili dati. Prije nas su ovdje živjeli naši preci: očevi i djedovi. Dug je bio život grada. Nadaleko je bio čuven po mnogo čemu, biskupskom sjedištu i drugim znamenjima, po lijepim hramovima koji u njemu bijahu podignuti.

Odlazili smo u njih svakodnevno da se molimo. Mnogi graditelji su se ovdje oprobali. Bilo je i zločina. – Drivast pamti JEDAN, zapravo, pamti ih više, ali je jedan bio gnusan. Nećemo ga spominjati. Da u ovoj priči ne narušimo lijepu sliku o gradu i njegovom, inače tragičnom sudbinom zaodjenutom životu, dodamo još jednu takvu epizodu.

Smjenjuju se glasovi nekadašnjih stanovnika koji su nestali u jednoj noći. U pokolju koji je učinjen u gradu. Naišli su iznenada, neočeki-

*

Sudbine gradova se ponavljaju. Mnogo hiljada godina prije Drivasta sličnu sudbinu je doživjela Niniva, velelepni asirski grad. Desilo se to 612.godine prije nove ere, kada je Nabopolasar, porijeklom Haldejac, uništio Ninivu. Ovako je to opisano u jednoj drevnoj hronici: „Razorni čekić podiže se na tebe, Ninivo. Ulicama jure ratne dvokolice i tutnje na trgovima. Od njih se odbija svjetlost kao od požara. Sijevaju munje. Brane se otvaraju, palata je do temelja srušena. Uzimajte zlato, uzimajte srebro, jer tu su nebrojene dragocjenosti i mnoštvo različitih predmeta. Niniva je srušena, uništena i opustošena. Teško gradu koji tone u krvi, gdje se odigravaju prevare i ubistva i ne prestaje otimačina. Čuju se udarci bičeva, buka toč-

kova, rzanje konja i kloparanje dvokolica koje jure"...

*

Stanovnike Drivasta su pobili Turci, ne ostavljajući zapisa, ni svjedoka.
Ono što je rečeno, poslije velikih ekonomskih kriza Rimskog carstva, nakon njegove pobjede, seobe naroda i serije velikih zemljotresa globalno se slaže sa onim što je poznato kao proces stvaranja episkopskih aglomeracija od kojih su neke – u Baru, Svaču, Danju, Baleču, Drivastu i Sapi – prerasle u episkopske gradove već u prvoj polovini VIII vijeka.

Nema nikakvih pomena o barskoj episkopiji prije 732. godine, kada je car Konstantin V oduzeo papi ilirsku diocezu i zajedno s Prevlisom podvrgao je Carigradu, kada su prevalitanski episkopi potpali pod Dračku arhiepiskopiju. U spisku episkopija koje su se nalazile u sastavu Dračke arhiepiskopije kao njeni sufragani nabrajaju se episkopije: *„o Diocleias, o Skodron, o Drivaston, o Polathon, o Antibareos"....*

vano, oni koji su ga osvojili. Kao da su se zarekli da niko živ ne ostane. Da oni budu njegovi stanovnici. Učinili su to. Poubijali su nas. Nijesu ostavili ni dijete u kolijevci. Ni starca koji će prenijeti predanje. Htjeli su da nema svjedoka. Na gomile su nas stavljali. Onda bi uždili vatru i prah razvijali u vjetar. Danas govori naš prah. U ovoj tišini.
Nijesu spalili naše sjećanje. To je nemoguće. Glasove nam nijesu mogli zatrijeti. Sve ostalo su zatrli. Kuće i pokućstvo. Svaki naš trag. Amajlije, statue bogova. Predačke škrinje u kojima smo čuvali drgocjenosti.
Škrinju pred kojom sada stojiš, koja je naizgled prazna, prepuna je sjećanja. Zadubi se dublje, sve ćeš nas čuti, nas koji smo umoreni na spavanju.
Ubijeni u snu.
Turci koji su mislili da će ga naseliti svojim stanovništvom. Pokušavali su u više navrata, ali bezuspješno. Nijesmo im dali mira. Čuli su naše glasove. Vidjeli naše sjeni i utvare koje su lutale ruševinama, tražeći bivša staništa.
– Grad prepun kobi! – govorili su i napuštali ga.
Naselili su ga vojnicima. Pokušavali su da nas ubiju kopljima. Koliko je udraca put nas ustrijemljeno. Ta borba je bila zaludna.
Bacali su koplja, napustili grad.
Osvajačka vojska je otišla, odnijela naše sudbine kao svoju krivicu. Umirali su neuobičajenim smrtima. Sjećajući se užasnih slika smrti koje ih nijesu ostavljale na miru.

Grad umire kao čovjek, ali je njegovo umiranje dugo, u odnosu na čovjekovo.
Dugo sam bio sam i pust.
Onda je počeo korov, samoća se gnijezdila u ostake kuća, u hramove, u stražarnice, uzimala pod svoje. Navikavali smo se na nju i ona na nas.
A onda trava.
Razgrađivale su me nevidljive ruke. Kamenje je izlazilo iz svojih mjesta. Vrijeme je činilo svoje dok me učinilo ruševinom koja i danas stoji.
Naši glasovi nijesu zamukli.
Naši glasovi su grad.
Osvajači su mislili da su nas istrijebili. Nemoguće im je bilo boriti se s našim sjenima, pa su otišli, bez traga. Mi smo tu, i kao sjene, svoji na svome.
Nikada nijesmo odlazili.
Odazovemo se svakom ko ovamo zakorači.

Do ovakve koncentracije episkopija dovelo je pretvaranje satelitskih gradića oko Skadra (od kojih su neki bili rimski kasteli) u episkopske gradove na veoma bliskom rastojanju, jedva tridesetak kilometara udaljeni od svog centra, gradovi Svač, Sapa, Danj, Sard, Drivast i Baleč. S manastirom Sv. Srđa i Vakha i sa starim ilirsko – helenističkim gradom Olciniumom – ne bi se moglo zaključivati, ne osobito prije arheoloških istraživanja, da je najveći dio oblasti Zabojane i Zadrima bio uključen u veliki crkveni posjed u kojem je bilo šest eipskopia.

Podsjećajući se toga, ne zaboravimo dva naša humanista, oba iz Bara, od kojih je jedan N. Radaković – prije čuvenog bakropisca Tommaso Tiniguerri-a (1426 -1464) iz Firence – izumio kaligrafiju, pišući iglom po bakranoj ploči, a drugi, notar Šimun Dromazijan, rukom ispisao, kaligrafisao *Statuta et ordinationes capituli ecclesiae cathedralis Drivastensis iz 1468. godine*, goticom i humanitikom.

U dugoj istoriji ovog grada, najtragičniji je pokolj njegovog stnovništva koji se desio u toku jedne noći, a koji niko nije preživio.

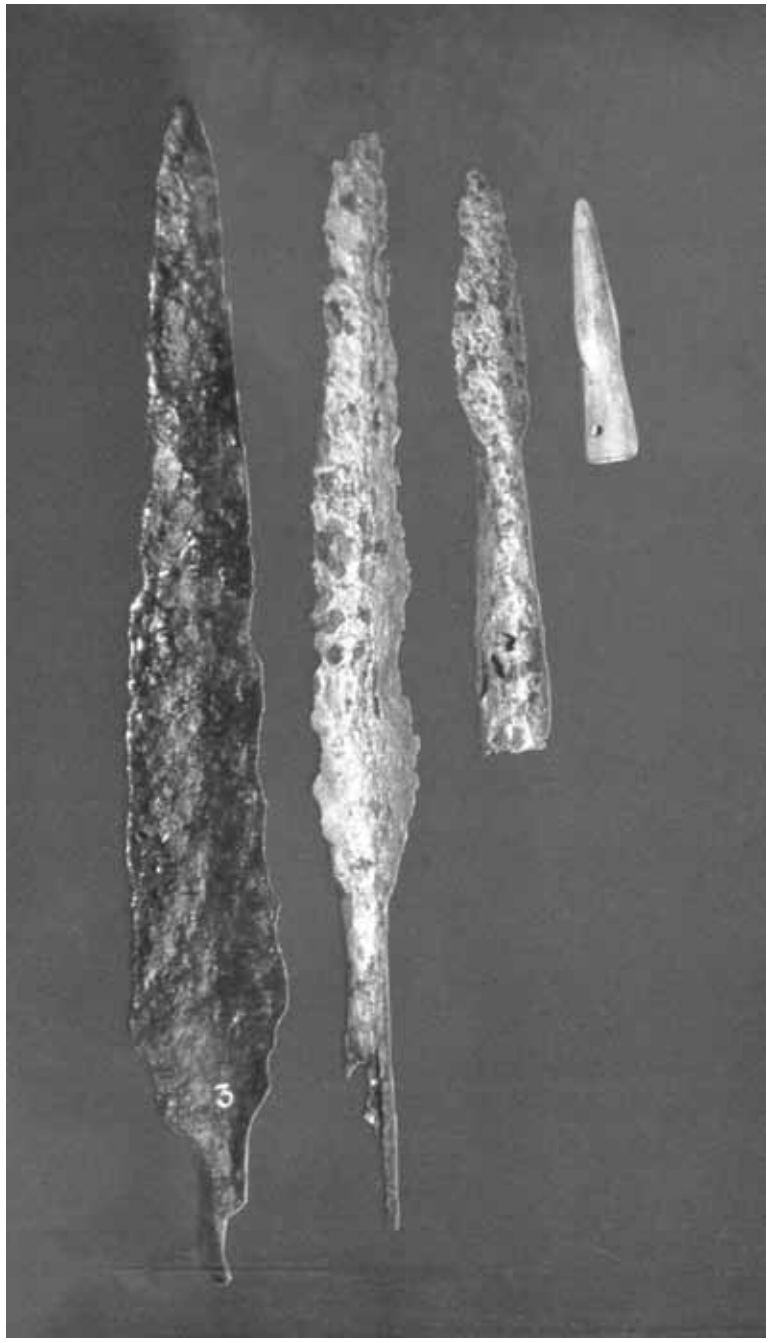

Koplja koja su nosili trojanski ratnici

TROJA U ZETSKOJ RAVNICI

(KASANDRA ISPRED SKEJSKIH VRATA)

Ovom kapijom koju nazivahu Skejska, prošla je Helena, unoseći kob u grad. S njenim ulaskom počelo je njegovo propadanje. Stanovnici to nijesu osjećali, osim Kasandre, kćerke Prijamove, koja je javno govorila okupljenima, na trgovima, u Apolonovom, ispred drugih hramova i Prijamova dvora. Ispred Sunčanog hrama koji bijaše na najvišem brežuljku.
– Propašće grad! – vikala je.

Sada je sve ruševina, ali sjenka hrama i dalje mjeri vrijeme. Pada na rijeku Skamander. Prošli su: grad i građani i njegovi bogovi, ta sjenka je ostala. Stoji i danas nepomično, vidljiva samo rijetkima.

Nijesu joj vjerovali. Vikala je, da nebo čuje. Nebo je čulo, ali ne i Trojanci koji bijahu ogrezli u svakakvo sladostrašće.

Dolazak ahajske vojske je najavljivala.
Vidjela u vizijama glavnokomandujućeg te vojske.
Svi su se smijali. Braća Paris i Hektor. Prijam je bio

*
Za ovu priču poslužile su pretpostavke da je Trojanski rat vođen u današnjoj zetskoj ravnici, a da je rijeka Skamander Cijevna koja se uliva u Skadarsko jezero. Ostaci gradina i zidova ne brežuljcima oko Podgorice, pogotovo oni na brdu Rogami, ostaci su slavnog Prijamovog grada. U ovoj ravnici, čuju se i danas glasovi Trojanaca i Ahejaca. Pogotovo kad se nad njom ubiju vjetrovi, kada zapište i zazvižde i puste hiljade glasova. To se biju Trojanci i Ahajci. Ta bitka se nikada ne prekida. Tragedija Troje traje, i na ovim prostorima, gdje je sigurno vođeno mnogo ratova, a među njima i jedan veliki, kojeg su poistovjetili sa trojanskim. Maska pod kojom se krije smrt. Sanjajući nove ratove.

zabrinut, ne zbog grada i vlasti za koju vjerovaše da je neprolazana, već zbog kćerke i njenih utvara.
– Ta žena je nesreća ovoga grada! Njena ljepota je maska pod kojom se krije zlo i kob koju je unijela, izunutra ga razgrađuje. Sve je počelo njenim dolaskom.
– Ne vjerujte joj! – govorio je srditi Paris – Priča neistine. Ona je luda. Helena je najljepša žena na svijetu. Zbog nje je Troja srećna. Po njoj će se spominjati. Bogovi su stvorili u njoj najljepše svoje djelo i nestali. Bogovi su mrtvi! – uzvikivao je Paris opijen ljepotom – ona je vječna.
Smijali su mu se koliko ga je zaludjela. Toliko da je pao u bezumlje, povjerovao u smrt bogova.
Ahjaska flota se bližila Troji. Rat je bio izvjestan. Počela je opsada, nakon što je Agamemnon žrtvovao kćerku Ifigeniju. U Aulidi ne bijaše vjetra, pa tako nije mogao iz nje izvesti ratne lađe i uputiti se prema Helespontu. Da bi za sva vremena kaznio Trojance, koji su presjecali put grčkoj trgovini, ugrožavajući njen opstanak.
Počela je opsada.
Sjenka sa Sunčanog hrama mjerila je stradanja koja je trpjela jedna i druga strana. Glad, hladnoću, zimu... Grad je umirao. Helena dobijala na ljepoti. Zračila je u tami koja se bijaše nad sve nadvila. Sada su sve češće i više uviđali, da je ona povod ratu i njihovom stradanju. Niko nije ni pomišljao da su Grci krenuli na Troju zbog trgovine. Trebao im je povod, pa su ga našli u otmici Helene. Povod za pohod bio je najbolje izabrani. Otmicom Menelajeve žene Grčka je osramćena. Ispred živog muža i cijele Grčke, Paris se odvažio da je uzme i pobjegne neopažen. Čulo se tek kada su napustili zemlju. Grčka je pala u groznicu.
Buknula je ratna histerija.
Pokliči: *Na Troju! Hoćemo na Troju!*
Stigli su u polje ispod njenih bedema.
Mučan je to bio rat, jedan od najmučnijih u istoriji: deset godina zaludnog umiranja, bez hrane koja je sve više nedostajala, s lešinarima iznad glava. Sjenke toga rata vidljive su i danas. Baklje Troje ne gasnu. Zvuk fanfara ne umire, ni poslije toliko stoljeća.

Sjenka Sunčanog hrama i dalje mjeri: patnje, krv, stradanje.
– *Gradovi umiru kao i mi što umiremo*! – rekao je Hektor koji je krenuo na dvoboj. Posljednje riječi koje je izrekao napuštajući Skejsku kapiju.
Poginuo je u polju od Ahilejevog mača. Ahilej je bio u ratnom ludilu, bezumna svjetlost mu je sijala iz očiju. Naredio je da Hektora vežu za dvokolicu, napravio nekoliko krugova oko grada, a onda ga predao ocu Prijamu. Sam je zaplakao, kažu. Ali taj plač niko nije vidio osim Prijama, koji je tom iluzijom htio da ublaži bol i poniženje koje su mu priredili Ahajci i Paris, uzrok čitave tragedije. Iako bi oni našli neki drugi povod. Bio je to čas koji nije podrazumijevao odlaganje. Kao što cvijet krene iz sjemena i da se u cvjetanje, ne prije nego osjeti zov proljeća.

Troja je locirana na raznim mjestima. Bez obzira bilo gdje da je bila, njena sudbina je svuda ista, razorena, spaljena i opustošena, nikad se nije digla iz svog pepela.

Pretpostavkama da je Troja u Crnoj Gori, na prostoru zetske ravnice, bavili su se mnogi. Za ovu priliku izdvajam dvije zanimljive knjige: Ljubomira Domazetovića: *Troja u Crnoj Gori* i N. Andesilića: *Crna Gora Njegoševa kolijevka.*

*

Na prostoru basena Skadarskog jezera i Zetsko-Bjelopavlićke ravnice nalaze se brojni arheološki lokaliteti. Ova ravnica još neproučena i neistražena krije tragove od praistorije, ostatke mnogih kultura.

"Imam jače adute da su u XIII i XII vijeku prije nove ere predjele zetske ravnice, Skadarskog jezera i Crnogorskog primorja naseljavala trojanska plemena ujedinjena u zajedničku trojansku državu. Glavni grad trojanske države bio je Ilij, koji se nalazio na desnoj obali rijeke Cijevne kod današnjeg naselja Dinoša u zetskoj ravnici. Dokaz da se legendarna Troja nalazi na ovom prostoru, krije se u geodetskoj interpretaciji pogleda i pitanja bogova opjevanih u ILIJADI", stoji u knjizi TROJA i ATLANTIDA, braće Dragoljuba i Novaka Andesilića.

Dr Marko Višić zastupa teoriju da je Troja bila u blizini Podgorice. On ističe činjenicu: "Da bi Mala Azija mogla biti postojbina Homerove Troje, odnosno Iliona, prvi je sumnju izrazio Platon, koji u ZAKONIMA kaže da je Troja podignuta … na nekom ne baš visokom brijegu gdje teku brojne rijeke sa planine Ide. Oko

brda Hisarlika, kao što je poznato, nema brojnih rijeka, kao što ih ima oko Skadarskog jezera u čijoj se blizini nalazi velika ravnica u koju su sišli ljudi sa vrhova planina, čega zaista nema u Troadi, ali ima u zaleđu Skadarskog jezera, gdje se susreću brojni brežuljci sa ostacima prastarih svetilišta koji čekaju svoje istraživače."

Dr Višić je u okolini Podgorice otkrio piktografsko pismo, uklesano na stijeni. "Obilazeći lokalitete gdje bi mogla biti "Homerova" Troja sa svojim svetilištima, ostatke najvjerovatnije sakaralnih građevina podignutih na vrhu brežuljaka od strane drevnih naroda koji su živjeli na ovim prostorima na jednoj građevini, tačnije na stijeni te građevine, otkrio sam piktografsko pismo koje je najverovatnije sakralnog karaktera. Ako se uzme u obzir razdoblje kad se javlja piktografsko pismo u basenu Sredozemnog mora, odnosno Polumjeseca, koje je po shvatanju gramatologa mlađe od azbučnog, jer je ono, po njima, kriptografskog karaktera, onda bi se ona mogla datirati između 2000–1600. godine prije našeg računanja vremena, u vrijeme kada je na Kritu bilo kriptografsko pismo", kaže Višić.

Kada je drveni konj nađen ispred vrata, uvukli su ga unutra, vjerujući da je poklon bogova.
Kasandra je vikla: To je varka! Opet joj nijesu vjerovali, iako je njene vizije potvrđivalo vrijeme i godine koje nijesu brzo prolazile. U nesreći se sve oduži, kaže trojanska mudrost.
– Konj je naš spas, djelo Diva! – vikali su građani, vidjevši spas u napravi, koju se niko nije usudio da otvori.
Onda se desilo, svima poznato.
Odisej je otvorio Skjesku vrata, omogućio svojima ulazak u grad. Pokolj kakva nijesu vidjele zvijezde.
Pobjednici se nijesu dali obuzdati u svom pobjedničkom ludilu. Silovali su, ubijali, palili. Taj plamen nikada nije zgasnuo, niti se pepeo smirio. Vjetrovi i vjekovi su ga pokretali i razvijali. Lebdi i danas nad zetskom ravnicom na kojoj se vide ruševine zidova, dvorova, grobova i hramova.

Čuje se Kasandrin plač. Njena proročanstva.
Sjenka sunčanog sata mjeri odjeke njenih riječi.
Helena je ljepotom opčinila Troju, a onda je progutala.

Trojanci su to spoznali u zadnji čas. Gledajući njeno lice prekirveno zlatnom maskom, vikali su: Smrt!... Paris se zaljubio u smrt!
Uprkos svemu, preživjele su riječi od kojih je satkana priča o Troji.
Smrt je ostala nemoćna pred ILIJADOM.

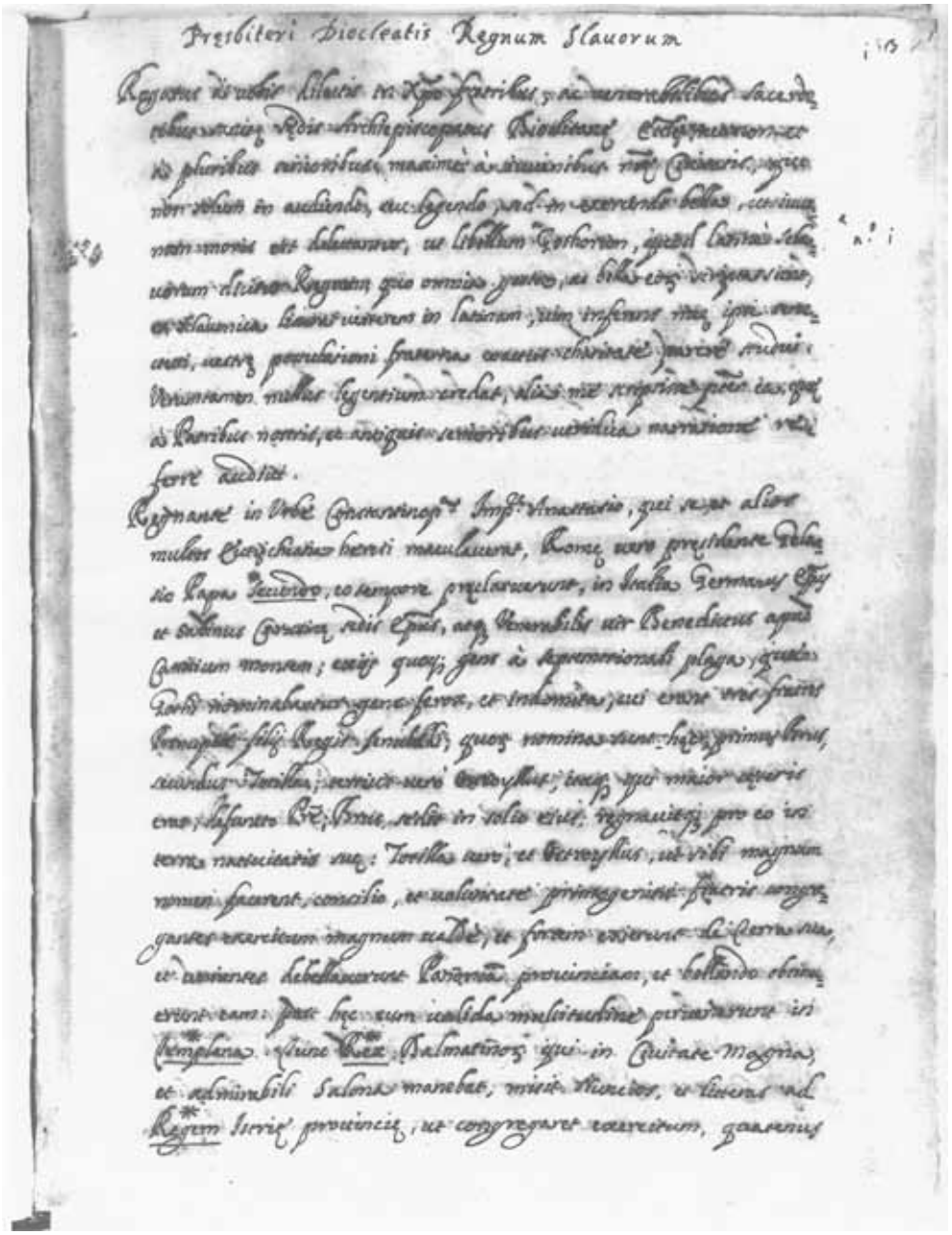
Presbiteri Diocleatis Regnum Slauorum

Regnante in Urbe Constantinop. Imp. Anastasio, qui regn. annis
multos Ecclesiasticis bonis manulauerat, Romæ vero presidente Dei
ac Papa Secundo, eo tempore prælaturam, in Italia Germania Gal
ia Sclauonia Gentium ritu Episc. aut Venerabilis ut Benedictus agnit
Gallicum morem; exijt quoq; genus ab Aquilonali plaga, quæ
Gothi nominabantur, gens ferox, et indomita, qui cum vna fratru
Principe filij Regis Gothorum, quos nominauerunt hac primum vice
secundus Totila, tertius vero Teia, inq; qui maior æstimat
cum Iustino Cæsare Romæ, rebus in solio eius regnanti, pro eo ut
terra maiestatis sue: Totila vero, et Teia, ut vidit magnum
nomen fecerunt, consilio, et auxilium petierunt, fecerit aurum
gentes exercitum magnum audire, et secum exierunt de Hesperia,
et cum eis rebellauerunt Pannoniam, provinciam, et bellando obtinu
erunt eam: post hæc cum validis multitudine peruenerunt in
Templana, vbi erat Balmatinos, qui in Cattaro Magna,
et admirabili Salona manebat, miserunt nuncios, et fecerunt ad
Regem Syrie, provincie, ut congregaret exercitum, quem

Stranica iz dijela Regnum Sclavorum na latinskom jeziku

ANTIVARI
PRIČA O LJETOPISCU

Pošto sam zamoljen od vas, ljubljene braće u Hristu i časnih sveštenika svetog metropolijskog sjedišta dukljanske crkve, kao i mnogih patricija, a naročito mladića grada Bara, koji se zabavljaju ne samo slušanjem ili čitanjem o ratovima već i učestvovanjem u njima – kao što je to običaj kod mladih ljudi – da „Spis o Gotima“, koji se latinski naziva „Regnum Sclavorum“, u kome su zabilježena sva njihova djela i njihovi ratovi, prevedem sa slovenskog na latinski jezik, a pošto se osjećam obaveznim prema vašem bratskom dobročinstvu, prisilio sam svoju starost i nastojao da udovoljim vašoj molbi. Ali ipak neka niko od čitalaca ne misli da sam išta drugo napisao sem kazivanja naših (crkvenih) predšasnika i davnašnjih patricija, koja kazivanja su istinitim pripovijedanjem doprla do mene.

Iz KRALJEVSTVA SLOVENA POPA DUKLJANINA

***

Nedostojan pred Istorijom i događajima koji su se zbili, i onima koji će se dogoditi, a u strahu da nas može prebrisati zaborav, odlučih se na ne baš lak posao, da zapišem, pa tako i sačuvam, ono što sam čuo i naučio od časnih staraca grada Bara.

Tamni se oblak nadvio nad Dioklitijom, ko zna da li će iko živ preteći. Neka bar knjiga pretekne. Mogu nestat zemaljski gradovi, oni od riječi sazdani imaju mogućnost da duže traju. Riječ je trajnija od kamena. Ako preživi knjiga, preživjeće narod i zemlja.

*

U ostacima građevine na poluostrvu Ratac, gdje je pisan Ljetopis (kasnije nazavan Ljetopis popa Dukljanina), pod svodom portika u peristilu nađeno je gnijezdo sa skeletom neizleženog ptića. Taj nalaz, ne toliko vrijedan koliko dirljiv, zaslužuje da se pomene, jer više od bilo koje druge iskopine na očigledan način prikazuje čudesnu sudbinu grada čije je srce naglo stalo, kao časovnik zaustavljen u svom hodu.

Pisah *Kraljevstvo Slovena* u Manastiru Ratac, u dubokoj tišini, u kojoj sam čuo tihe i potmule sile i zle namjere – koje su se prema nama urotile.

Monah Aurelijan spravljao mi je mastilo od cvjetova sa ove zemlje, pa me i taj osjećaj ohrabrivao, davao snagu da istrajem u namjeri.

Samo zapisano preživi, pa je odgovornost veća. Namjera je bila jedna da ostanu zapisane (a zapisano jedino živi!) slavne bitke, ličnosti i događaji koji su se zbili na ovoj zemlji.

Zemlja mi je davala snagu i nadahnuće.Ređajući riječi, a u njima i duše onih o kojima sam pisao, živio sam s osjećajem da zidam grad, koji su razrušili oni u kojima su zrijevale zle namjere.

A zla namjera je otrovna voćka.

Osjećao sam spokoj, zbog toga što sam našu istoriju stavljao na sigurno mjesto. Riječi su dolazile same kao da ih je Gospod slao.
Breme starosti me pritiskalo, ali sam sa zapisanim riječima dobijao snagu mladića.

Kada sam zapisao sve što je trebalo, što sam čuo i zapamtio, a što je bilo potrebno za naše postajanje i postojanje, odahnuo sam znajući da sam knjigom sam osigurao zemlju i narod.

*

MANSTIR RATAC je mjesto gdje je pisan Ljetopis popa Dukljanina, koji je u vrijeme kada je sve rušeno, kada su nestajali gradovi, u keliji, u tišini dizao grad od riječi kako bi u njemu preživjeli. I gradovi su porušeni: Olcinium, Antivari, Budva, Dekatro, Drivast.... *Ali je grad od riječi,* preživio!
Preživjelo je KRALJEVSTVO SLOVENA.

*

Rimsko iskustvo na području ovog grada i njegove okoline potvrđuju brojni nalazi. U samom gradu najstariji tragovi rimske civilizacije pronađeni su sasvim slučajno. Radi se o djelovima rimskog sarkofaga iz III vijeka, na kojem je u reljefu oslikana predstava iz grčke mitologije. Riječ je o sceni *„Lova na Kalidonskog vepra“* ili *„Melegara“*, a taj motiv heroja Melegara je veoma raširen i prisutan na antičkim spomenicima III vijeka i česti je motiv na antičkim bareljefima. Dva sarkofaga, potpuno identična sa barskim, pronađena su u Saloni i Eleuzini.

Znao sam da će knjiga svjedočiti o nama. Pritvrđivati nas i ako nas ne bude.

Biće vremena i u vremenima onih koji će poricati i nas i knjigu.

Ako knjiga preživi, i mi ćemo preživjeti, šaputao je glas u kome je bilo mnoštvo glasova.
– I mene će poricati, upamti, Aureliane! – čujem Grguov glas. – Govoriće: nema mu ni imena, nije se potpisao? Čujem već sumnjičave glasove. Nijesam se potpisao da oni koji budu čitali knjigu imaju osjećaj da su je svi pisali, da je djelo svih a ne moje.

Hvala ti za mastilo koje si cijedio iz cvjetova sa ove zemlje.
Pamtim noći u kojima sam ispisivao *Ljetopis,* pri punoj mjesečini koja je obasjavala ovaj otok, u dubokoj tišini. Nikada ljepšu mjesečinu nijesam vidio, a ni tišinu doživio.
I to mi je pomoglo u pisanju.
Osjećam odgovornost pred onima koji će se tek roditi. Iz te odgovornositi se rodilo KRALJEVSTVO SLOVENA.

Ako se izuzmu još uvijek neprovjerene i materjalno dokazane pretpostavke da je Prokopijev Antipargai iz 6. vijeka u stvari grad Bar, u istorijskim izvorima on prvi put počinje da se javlja u popisu sveštenika Barske arhiepiskopije, za vrijeme vizantijskog cara Lava III Isauritskog (717-741) kao *Antibari.*
Pomen Bara se javlja i kod cara Konstantina Porfirogenita u 10.vijeku, kada ga ovaj car-pisac pominje kao *Antibaris,* koji je tada jedan od kastela Drača.

***

Dio životopisa ovog grada predstavlja i najnovije otkriće, obznanjeno dana 11. januara 2012. godine. Grobnica otkrivena ispod tvrđave Haj-Nehaj pored Sutomora, stara oko pet hiljada godina. Radi se o jednoj od rijetkih grobnica na prostoru Balkana i ona pripada ranom gvozdenom dobu. Tumul dugačak trideset a visok 4-5 metara, bilježi mjesto na kome je izvršen ritual sahranjivanja.

Narona

NARONA
CICERONOV SAN

JEDAN CICERONOV SAN U KOME ON SANJA NARONU I U NJOJ SVOG ROBA DIONIZIJA KOJI MU JE POKRAO BIBLIOTEKU

„Marko Tulije Ciceron pozdravlja zapovjednika Publija Suplicija... moj rob Dionisije, koji je vodio brigu o mojoj biblioteci velike vrijednosti, pošto je ukrao moje knjige i pošto je smatrao da ih neće nekažnjeno odnijeti, pobjegao je. Njega su u Naroni vidjeli moj prijatelj Bolan i mnogi drugi, ali su mu povjerovali kad im je rekao da sam ga oslobodio. Ne mogu ti kazati koliko će mi biti drago ako se pobrineš da se ovaj vrati. Stvar je po sebi mala, ali mojoj duši zadaje veliku bol. Bolan će ti kazati gdje je i što se može učiniti. Ako ti pođe za rukom da mi vratiš tog čovjeka, smatrat ću da si me zadužio velikim dobročinstvom. – Marko Tulije Ciceron, XIII, pismo 77.

Dvije su priče vezane za Naronu. Pored one o Homeru, i priča o Ciceronu, čija je biblioteka prodavana u bescenje na tržnici toga grada.

– Knjige! – jeftino prodajem knjige! – vikao je Dionisije na tržnici Narone, dodajući nešto stišanijim glasom. – Knjige su iz biblioteke slavnog Cicerona.
Malo se ko obazirao. Ljudi su žurili, kupujući potrepštine neophodne za život. Samo rijetki su zastajali, gledali, cjenjkali se, a još rjeđi kupovali. U Naroni za Cicerona gotovo da nisu znali.
– Daj ovu! – viče priprosta žena, pokazujući na Homerovu *Ilijadu.* Dobra će biti da sa njome potpirim vatru. Na tržnici prepunoj različitih

roba, njegov glas se miješao sa glasovima ostalih prodvaca.
– Za nju sam dao mnogo sestercija! – negoduje Ciceron i više u snu, boreći se da spriječi prodaju i otme knjigu. Zalud, nemoćan je. Žena uzima *Ilijadu* i odlazi.

Čovjek, gorštak, prilazi i kupuje još jednu knjigu, koja se izdvaja ljepotom, ali i debljinom. Deblja je od ostalih, ispisana je na finim papirusovim listovima.
– Eshilove *Tragedije*! – viče slavni besjednik. Auh! Ode i Eshil. Za tu knjigu sam dao mnoge novce Avgustu, najboljem prepisivaču i kaligrafu u Rimu, da mi je prepiše i ukoriči. Nevjerovatno, nikada više neću imati tu knjigu. Ah, Dionizije! Budi se sav u znoju i ponovo piše prijatelju:

"Marko Tulije Ciceron zapovjedniku Publiju Vatiniju… pobrini se za Dionizija. Kakvu god mu riječ zadaš ja ću izvršiti. Ako bude nepošten, kao što jest, povest ćeš ga u trijumfu kao zarobljenika… o da bi bogovi kaznili Dalmate… – Marko Tulije Ciceron, V, pismo XI."

Kada je pismo završio i odaslao ga na naronsku adresu, ponovo razmišlja o odbjeglom robu i njegovom nečasnom postupku, a imao je u njega toliko povjerenja. Učinio mu je mnoge časti i milosti, mnogo puta ga je darovao sestercijama, pored redovne plate koju je imao kao lični bibliotekar, koji je, istina, revnosno brinuo o knjigama, od naručivanja, prepisivanja, ređanja na police, do brisanja prašine sa njih.
Knjige je volio sa nekom samo njemu znanom strašću.
Ništa tako ne privlači prašinu kao knjiga, poluglasno izusti slavni besjednik oko kojeg su u to vrijeme počele da se pletu urote. Samo što bijaše napisao *Besjedu protiv Milona,* i izgovorio je u rimskom Senatu, Intrige su krenule sa više strana istovremeno.
Nikakavih vijesti nije dobio iz Narone, ali se uzda u svog prijtelja Publija Vitinija. Nije spokojan, pun je srdžbe.
Konačno stiže i Vatinijevo pismo u kome mu piše:

Publije Vitinije pozdravlja svog Cicerona. Ako si zdrav dobro je, ja sam zdrav. Do sada nisam ušao u trag tvom Dioniziju, to više što me je dalmatinska studen odande izbacila i ovdje zadržala. Ali ipak ne odustajem da ga jednom otkrijem… Zdravo, 5. decembra u Naroni. – Marko Tulije Ciceron, V, pismo X.

– Knjige. Jeftino prodajem! – čuje i dalje onaj glas i zamišlja tržnicu u Naroni koju je vidio u snu, siguran da je baš takva kakvom mu se u snu prikazala. Ne gubi nadu u Vitinija koji će Dionzija uhititi i privesti pravdi. Tu nadu razdiru i klice sumnje.
Ustao je i sa jedne poluprazne, a nekad pune police knjiga, nasumce uzeo jednu. Radilo se o *Priurčniku o biljkama*. Slučajno je i otvorio 37. stranicu na kojoj je pisalo:

Antičke spolije i natpisi iz Nerone

" I perunika koju: propisuje da se tomu primiješa ilirska perunika. Drilon je naime rijeka u Iliriji, a to je i Naron, koji dijeli Ilire od Liburna. Tu su se nastanili Kadmo i Harmonija koji su se pretvorili u zmije, kako veli Dionizije: „Ondje su se naime promijenili u vijugav zmijski rod. – Sholije uz Nikandra.

Čudna je to zemlja, prozborio je za sebe, prepuna zmija. A ja se bojim zmija. No, uprkos tome, otputovao bih tamo. Možda bih sam najbolje uhitio Dionzija. Niko neće tuđu brigu, osim kad mora, ni moj Vitinije. Izbjegava da se sukobljava u gradu u kom vlada, sa odbjeglim robom neće spor. Mila mu je vlast, bez koje se može ostati, čak i zbog jednog nesmotrenog pokušaja hapšenja odbjeglog roba.
U vlasti je sve moguće, sve se brzo mijenja. Niko ne zna šta svjetina smjera. U suštini ona je uvijek protiv svake vlasti.

Ciceron nikada nije otišao u Naronu. Morao je ostati u Rimu, kako bi se branio od intriga, koje su pleli njegovi politički protivnici. Bijaše to vrijeme velikih borbi za vlast.
Da li je više sanjao Dionizija i Naronu, ne zna se pouzdano. Nije zapisano, a ni ostalo u priči.
Na jednom listu njegove *Bilježnice*, u kojoj je zapisivao svoje i tuđe misli, razne citate, napisana je slijedeća rečenica. Nije zapisao čija je, ali su kasniji istraživači utvrdili njen izvor.

"Unutar emporija je veliko jezero … U jezeru je otok od 120 stadija. Otok je vrlo pogodan za zemljoradnju. Iz tog jezera otječe rijeka Naron: – *Pseudo Skilak*, 24.

———————————————————————

U *Bilježnici,* na 187. strani Ciceron je zapisao nešto što bi moglo da slovi kao njegova lična ispovijest koja nosi datum od avgusta 43. godine: "… u martu 44. ubijen je Cezar. Nijesam bio upućen u zavjeru i nijesam bio prisutan u Senatu kada je ubistvo izvršeno, ali sam sa oduševljenjem pozdravio smrt 'tiranina'. Uključio sam se ponovo, sa velikim nadama, u politički život. Cezareva smrt, međutim, nije donijela povratak Republike. Atentatori – republikanci umjeli su da ubiju, ali su bili bez plana za dalje akcije. Novi pretendenti za vlast u novonastaloj situaciji su se već pojavili u Marku Antoniju, koji bijaše Cezarev pristalica i tek dvadesetogodišnjem, lukavom, ambicioznom i promućurnom Oktavijanu, Cezarevom nasljedniku. Ponovo je otpočela stara igra između Senata i, ovog puta, Antonija i Oktavijana. Iako sam prema Oktavijanu bio nepovjerljiv, smatrao sam ga manjim zlom i pokušao da ga upotrijebim kao oružje Senata protiv Antonija, kojeg sam u Senatu bespoštedno napadao. O tome najbolje svjedoče četrnaest mojih *Filipika*, koje sam izgovorio od septembra 44. do aprila 43. Znao sam da će mi one doći glave.
Kada je u novembru 43. ostvaren Drugi trijumvirat – Oktavijan, Antonije i Marko Emilije Lepid, počeo je obračun s političkim protivnicima, među koje i ja bijah svrstan. Svakog trena sam očekivao smrt, osjećao sam je u vazduhu."

Ovdje se završava ispovijest slavnog besjednika koji je, kao Antonijeva žrtva, ubijen u proskrip-

*
Ostaci antičkog grada Narone nalaze se na prostoru mjesta Vid, na udaljenosti 3 km od Metkovića. Narona, rimska kolonija i emporij, koji je svoje ogromno bogatstvo temeljio na trgovini, najdragocjeniji je ostatak povijesne baštine na ovom prostoru. Arheološka istraživanja iz 1995. i 1996. svojim epohalnim rezultatima, otkrićem *Augusteuma*, hrama posvećenog diviniziranom Avgustu, (16 monumentalnih figura), svrstala su ovaj lokalitet među najznačajnija arheološka nalazišta izvan Rima.
Na prostranom forumu najimpresivnije zdanje jest Augusteum. Taj mali hram, s celom i predvorjem, na povišenom platou uz forum, bio je podignut za cara Avgusta oko 10. god. pr. Hrista. Tada su bile postavljene i prve statue u njegovoj unutrašnjosti, a najveća od njih je skoro 3 m visoka i predstavlja Avgusta u odori imperatora. Nakon Avgustove smrti obnovu hrama izvršio je carski namjesnik Publije Kornelije Dolabela.
Naronu prvi spominje grčki istoričar *Pseudo Skilak* u 4. v. pr. Hr., pišući da je Neretva plovna do emporija (pristaništa), koje je očito bilo u Naroni. Teopomp, o kojemu piše geograf *Strabon*, kaže da su u Naroni grčki trgovci prodavali keramičke proizvode.
Jezikoslovac A. Mayer izvodi toponim Narona po rijeci Náron, od korijena ner-nar, u značenju, roniti, odakle i hrvatsko noriti (roniti), kao u po-nor-nica.

cijama izvršenim nad neistomišljenicima. Ciceron je ubijen u decembru 43. godine. Te godine je uništen Daorson. Po Antonijevom naređenju, na forumu su izložene glava i ruke slavnog besjednika, kao opomena.
Ista sudbina je snašla i njegovog brata Kvinta.

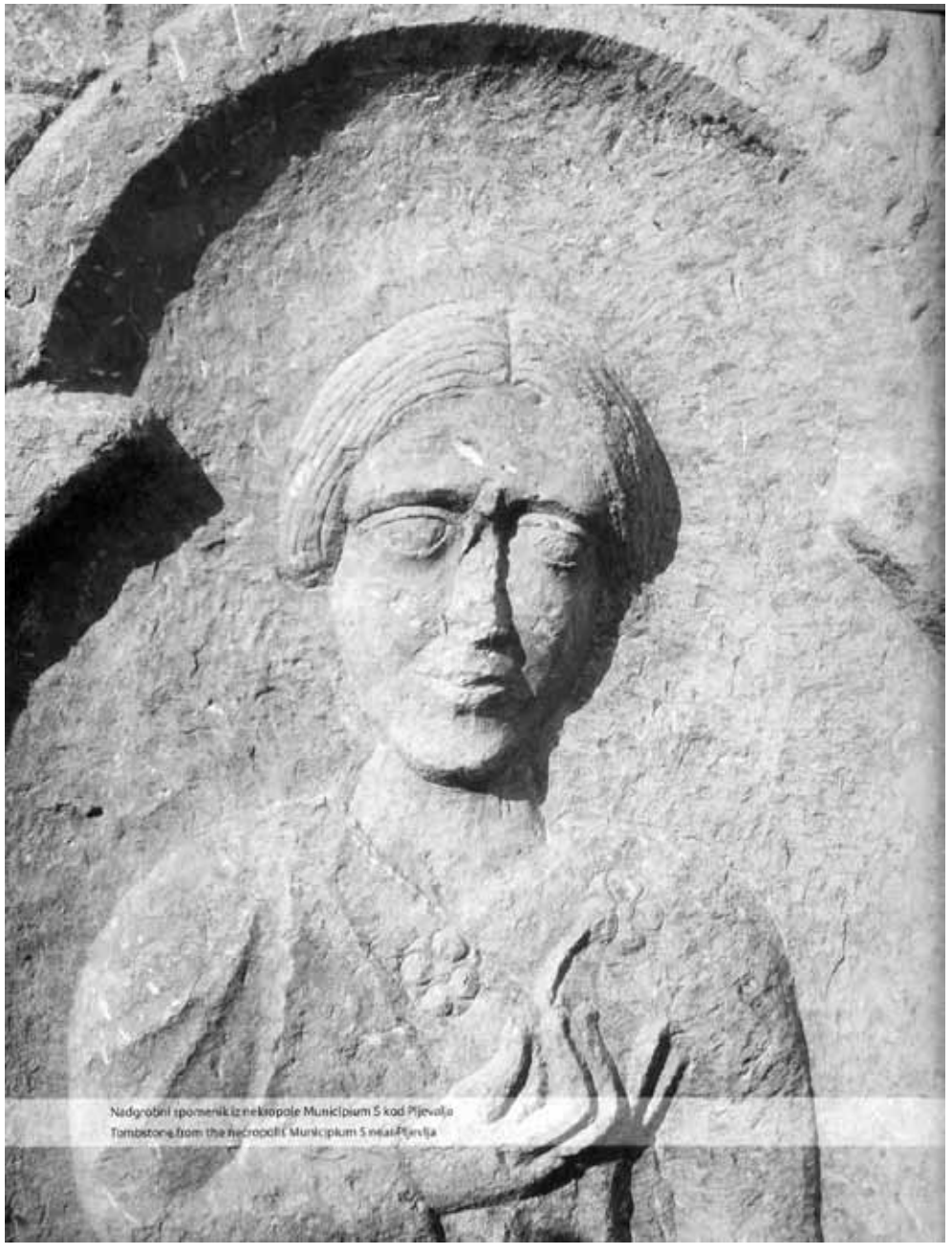

Nadgrobni spomenik iz nekropole Municipium S kod Pljevalja

MUNICIPIUM S...

Grad je napala kuga. U III vijeku je umro i nikada se više nije oživio. Osim u snovima arheologice Aleksandre C.K. 1970. prilikom arheloških istraživanja. Kada je vodila dnevnik iskopavanja na terenu, ali i dnevnik snova koje je sanjala dok je vršila otkopavanja sa grupom studenata sa Katedre za arheologiju.

Oni žive kroz naše snove, zapisala je u Dneviku 1. avgusta 1970. godine.

Danas, trećeg dana kamapanje, našli smo u jednom grobu ostatke čovjeka i ostatke konja. Novi etnikum, do sada nepoznat na ovim prostorima. Najvjerovatnije običaj koji je ovdje donesen iz podunavskih zemalja. Ratnik. Al' nema ostatak oružja!...?

3. avgust

Sanjala sam čovjeka na krilatom konju. Letio je iznad ruševina, kao da su blili ostaci grada. Ali nijesam bila sigurna da je grad. Htio je nešto da mi kaže, spuštao se na visinu koja je bila na dohvat moje ruke Šaputao je, mrmljao, kao da mi saopštava važnu

poruku, glas mu je bio toliko tih, skoro da ga nijesam čula, ni razumjela ono što mi je htio saopštiti. Na kraju je konj sa jahačem odletio u nebo. Postao sazvježđe. Probudila sam se uplašena, u znoju. Čudan osjećaj ožalošćenosti. Kao da sam izgubila nešto što je bilo na dohvat moje ruke. Nešto što sam mogla dotaći, za malo mi je umaklo. Sreća koja se samo jednom javi smrtnom biću.

7. avgust

Našli smo dvije nekropole, stariju sa gusto ukopavanim grobovima bez određenog reda i malu koju smo obležili sa rimskim brojem II. Na nekropoli II smo otkrili monumentalne grobnice i grobne konstrukcije sa nadgrobnim spomenicima raznih oblika i ukrasa. Na blažoj padini Belog brega terasasto je usječen veći broj aleja koje prate blagi luk brežuljka i pružaju se u određenom smjeru sjever-jug, prema ulazu u grad.

Spaljeni grobovi po svojim oblicima imaju više veze sa praistorijskim grobovima Ilira nego sa tipovima rimskih grobova. Najčešći oblik grobova spaljenih pokojnika je keramička urna koja se po pravilu postavlja u vijenac sitnijeg ili krupnijeg kamena, ne direktno na zemlju, već na bazu od mekog laporca. Ovaj način postavljanja urne kao i običaj stavljanja noža zabodenog u zemlju pored nje, karakerisitičan je za Ilire u pra i pra-istorijskom periodu.

San u noći između 7. i 8. avgusta

Čula sam neki glas, dolazio je iz daljine. Govorio: Razbij urnu u kojoj sam zarobljen. Tražila sam, a urna koju smo prethodnog dana našli, uz koju je bio zaboden nož (pitala sam se u snu: ko je i kada zabo taj nož?), bježala je, nijesam je mogla stići.

Razbij je! U njoj je zarobljena moja duša, oslobodi me, vikao je isti gas, bio je ujednačen, bez promjene u tonalitetu.
Urna je pobjegla. Glas je ostao da zvoni u mojim ušima i da me progoni. Ako bih nekom kazala, smijao bi se. Zato će ostati u ovom zapisu. S nadom da će me vremenom napustit i otići tamo odakle je došao.

Lucija Parida - Komini

11. avgust

Danas smo pronašli ostatke kamenorezačke radionice. Po svemu sudeći bilo ih je više na užoj i široj periferiji grada. No, za sada, to su samo pretpostavke. Na ovakav zaključak navode spomenici sa stilizovanim i, sa puno smisla, majstorski oblikovanim ornamentima. Vjerovatno se radilo o lokalnim kamenorazečakim majstorima koji su znali da oblikuju lik i tako očuvaju njegov karakter i njegovu ličnost. Na jednom i danas treperi neprolazno savršen osmijeh žene.

U noći između 12. i 13. avgusta

Sanjala sam kamenoresce, čula udarce njihovih alatki. Razgovarali su sa kamenom koji su obrađivali.

Sačuvaću ovaj lik, – kaže jedan od njih.
A ko će sačuvati naše likove? – postavlja pitanje drugi, uz glasno smijanje.
Naši nastavaljači! – odgovara treći ozbiljnim glasom.

Nadjačaše ih udarci alatki koji su bili sve brži, kao da su htjeli da ubiju glasove.

14. avgust

PAKONIJA MONTANA U SNU

Nakon što smo očistili spomenik Pakonije Montane i njenog brata Lucija Pakoninija Barbara na kome je uklesan krilati genije jeseni, sa kotaricom punom grožđa i vinogardarskim nožem u ruci, javila mi se u snu lijepa djevojka sa osmijehom koji je zračio sa kamene ploče. *Rekla je da je bila kćerka bogatih roditelja, čiji je otac bio na čelu gradske vlasti, uticajan i bogat. Na žalost roditelja i čitavog grada umrla je mlada. Lik u kamen je uklesao, pa je tako i ovjekovječio, Aul Gablija koji ju je mnogo volio. Isticao se među onima koji su oblikovali kamen do savršentva..*

Lik njenog brata koji je poginuo pod neobičnim okolnostima, na istoj kamenoj ploči, uklesao je drugi klesar. Osmijeh Pakonije Montane razlivao se iznad nekropole.

– Može li smijeh da oživljava mrtve? – čuo se glas. Čiji je to bio glas – teško je odrediti. Kao da je govorio osmijeh. Činilo mi se da, u snu, čujem govor smijeha. A bila sam na javi. Bila sam pred njenim spomenikom, čistila ga od naslaga prašine koje su nanijeli mnogi vjetrovi kroz mnogo vjekova. Njihove spomenike niko nije čistio. Bili su zaboravljeni.

Cipus Dekuriona Lucija Pakonija Barbara - Komini

17. avgust

Razlika između grobnica I i II, ne ogledaju se samo u dimenzijama. Grobnica I je manja, dok je grobnica II veća – i u tome što se u unutrašnjosti grobnice II nalaze dvije kamene komore; odnosno iznad njih su bila postavljena dva nadgrobna cipusa, dok je grobnica I imala samo jednu komoru i jedan cipus. Zahvaljujući natpisima na cipusima možemo da odredimo ne samo sahranjene ličnosti već i porodice kojima su ove grobnice pripadale.Tako je grobnica I pripadala kćerki jednog dekuriona municipija čije je ime na ploči sačuvano, a zvao se AURELIUS MAXIMUS ARGENIANUS.

21. avgust

Četiri dana nako što smo očistili ostatke grobnice (čiji sam opis dala u Dnevniku od 17. avgusta, u noći između 21. i 22. avgusta), u snu me pohodio Aurelius Maxsimus Argenianus. *Prvo mi je rekao da je on dekurion SALONIANE, te da se grad tako zvao, a da su MUNICIPIUM S... kasnije pridodali. Rekao mi je i gdje da potražim ploču na kojoj je bilo ispisano ime grada.*

Slušala sam ga dok je govorio. Glas mu bijaše razgovijetan, a svaka izgovorena riječ jasna i slikovita. Cvjetala je trgovina, govorio je. Najbolji zidari i kamenoresci zidali su javne zgrade, terme i palate. Podizali hramove u kojima se narod molio bogovima. Njegovi stanovnici bijahu pobožni.

Karavani sa robom sa istoka i zapada ovdje su se ukrštali. Najveća pijaca bila je u ovom gradu. Imao sam sreće da postanem njegov dekurion i nesreću što sam zadnji tu dužnost obavljao. Poslije više na ovom mjestu nije bilo potrebe ni za kakvim dužnostima.
Grad se pretvorio u pustoš.
Nastupila je bolest i nemilosrdno je harala. Njegovi stanovnici, moji sugrađani, umirali su u najvećim mukama. Sahranio sam mnoge, među njima i moju kćerku.

Živi su prelazili u groblje, a mrtvi su se bunili, bojeći se da će im donijeti opaku bolest.

Grad se prtevarao u nekropolu.

Nekada velelepna Saloniana – postala je Municipium S... Grad mrtvih.

Samo rijetki su preživjeli smrt grada, među njima i ja njegov dekurion Aurelius. Niko odavno nije izgovorio moje ime.

Nas nekoliko preživijelih napustili smo grad i krenuli opustjelim putevima, svako svojim, na različite strane i u različite pravce. Glas koji je čuo kroz snove, koje je sanjala Alexandra C., u avgustu, dok je otkrivala mjesto, gdje nekada bijaše grad.

Grad je oživio, ipak!, zapisala je u *Dnevniku istraživanja* iz kojeg za ovu priliku uzimamo još jedan pasus.

Grobnca III na istoj terasi građena je u drugoj tehnici, od lomljenog je kamena (*opus incertum*) i lošije je sačuvana. Uz njenu fasadu otkrivena je nadgrobna ploča *Aula Gablija*, što znači da je njemu pripadala grobnici .
U okviru nje bilo je pohranjeno više spaljenih pokojnika u keramčkim urnama i kružnim jamama. Posebno je zanimljiva grobnica X, velikih dimenzija, koja je imala više odaja i ćelija. Grobnica je sadržala brojne sandučiće za pepeo sa bogatim prilozima: zlatnim minđušama i srebrnim fibulama. Značaj ove grobnice i istaknuti društveni položaj u njoj sahranjenih pokojnika, vjerovatno ličnosti koje su upavljaljanje gradom, dokazao je

nalaz iz groba u okviru grobnice. Grob je sagrađen od velikih opeka vezanih malterom, a u njemu se nalazio olovni sarkofag sa ostacima pokojnika i staklenim posudama. Iako je ovaj grob već ranije bio djelimično opljačkan, nalaz skupocjene staklene čaše, tzv. *dijatrete*, kraj ramena pokojnika, ukazuje na izuzetan društveni položaj, ekonomski značaj ovdje sahranjenog pokojnika, muškarca pedesetih godina....

25. avgust

Pod ovim datumom, sa naslovom PANELENIJEV PEHAR, A.C.K. je na posebnom listu zapisala:
Dva dana prije završetka kamapnje, našli smo luksuzni pehar za piće u obrednim svečanim prilikama, najvjerovatnije rađen u nekoj od staklenih radionica u Kelnu, koje onda bijahu na glasu. U Salonianu je došao preko Dalmacije, najvjerovatnije preko Splita, a zatim preko Risna i Kotora. Na ovakav zaključak me navode identična prezimena na nadgrobnim spomenicima Soline, Kotora i Risna: Lucius Cipius Faustus, Luria Frunita i druga. Pehar je sigurno morao biti vlasništvi nekog bogatog građanina. Rađen je tehnikom brušenja u jednom komadu bezbojnog stakla. Umjetnik je za svog zemaljskog života mogao uraditi samo jedan primjerak. Nije isključeno da ga je radilo više umjetnika (jedan čašu, a drugi čipku i slova). Optočen je staklenom mrežom kobaltno – plavog stakla u tri reda kružića, od kojih su dva-tri oštećena u donjem dijelu. Sigurno je postojala stopa koja ga je držala.
Zadivljujuće je kako je plava staklena čipka pričvršćena za čašu.
Na isti način su pričvršćena i plava slova na obodu pehara: VIVAS PANELLENI BONA M(emorai!), što u prevodu znači: ŽIVIO PANELENIE DOBRI. Ili je ovo neka uzrečica tipa:"Živjeli".

KO JE BIO PANELENIJE KOJI JE PIO IZ OVOG PEHARA?, zapitala se i pri dnu lista zapisala, ovo naizgled beznačajno, a u suštini veoma značajno pitanje.

*

A onda je, pod datumom 27. avgust, dopisala na slijedećem listu, obilježenom sa str. 59:

AKO JE NEKI GRAD MOGUĆE REKONSTRISATI OD SNOVA, ONDA JE TO MOGUĆE SA SALONIANOM, čiji su me stanovnici pohodili dok sam obavljala istraživanja na lokalitetu u Kominima...

*

Stari grad čije je sjedište bilo u blizini današnjih Pljevalja. Pored kolonija kao naselja rimskih građana, organizovanih prema uzoru na metropole, Rimljani su na teritoriji provincije Dalmacije formirali i svoje municipije, gradove sa određenom samoupravom. Najznačajnije, i za sada najbolje poznato rimsko naselje u unutrašnjosti provincije Dalmacije je Municipijum S...Prvo naseljeno mjesto na području današnjih Pljevalja potiče iz I vijeka nove ere, iz doba kada su ovim krajevima vladali Rimljani. Nalazi se na prostoru Komina, naselja udaljenog četiri kilometra od današnjih Pljevalja, u polju između rijeke Vezičnice i Ćehotine. U stručnoj literaturi ovo naselje je poznato kao Municipijum S. Puni naziv grada nije poznat, a današnji potiče s nadgrobnog spomenika koji je posvećen Titu Aureliju Sekstijanu –rimskom vitezu *(Eor egues Romanus)*, dekurionu Municpijuma S.
Moguća imena ovog municipijuma su *Splonum, Sikulatorum i Salonijana*. Arheološkim istraživanjima je otkriveno obilje materjala: keramičke urne, posude, staklene posude, nakit i novac, kao i monumentalne grobnice koje datiraju od II do IV vijeka nove ere, a što sve svjedoči postojanje većeg grada na tom prostoru, koji je nestao ulsijed sukoba raznih vojnih i drugih intresa, koji su se preklapali na tom prostoru.

Gabela

GABELA
ODISEJEVI
NEPOSTOJEĆI GRADOVI

Odisej se nikada nije vratio na Itaku.
To je plod bujne Homerove imaginacije, možda želja da opravda rat svojih sunarodnika Grka protiv Trojanaca, a time ublaži surovost i tragediju koja je zadesila taj grad.

U stvarnosti je bilo drugačije. On je duboko zažalio što je srušen velelijepni grad, u čemu je njegova zasluga. Zahvaljujući domišljatosti i drvenom konju koji je ubačen unutra, Troja je pala.
Možda bi opstala da nije toga bilo. Ahajska vojska bijaše na granici izdržljivosti, gotova da odustane od daljeg ratovanja. Među vojnim stratezima mišljenja su bila podijeljena. Da li nastaviti rat ili otići? Odisejeva ideja bila je prekretnica koja je odlučila sudbinu grada.

Na povratku iz tog ratnog pohoda, sa slikama srušene Troje i poginulim stanovnicima, nije imao mira, ni sna. Ploveći po morima punim neizvjesnosti, prepušten sudbini i vjetrovima, jedna misao bila je sve prisutnija, da sagradi novi grad, te tako iskupi savjest koja ga je pekla, i kajanje za porušenom Trojom, koje ga je razdiralo, ne dajući mu mira.

Bila je to neka vrsta njegovog zavjeta.
Agamemnon se vratio sa preostalim ratnicima u domovinu i završio surovo, bez premca. Odisej nikada neće saznati njegov kraj i sudbinu koja ga je zadesila.
Progonili su ga mrtvi ratnici sa jedne i druge strane. Da smo im bar pripremili zajedničku grobnicu, gdje bi počivali u miru. Prepustili smo ih grabljivicama, suši i kišama. Neslavno su poginuli. A slava im je bila putokaz. Šta je slava?
U suštini svi ratovi su isti. Oduševljenje sa kojim se kreće, vremenom blijedi, kao i zastave za kojima idu.
Sve postaje besmisao.

A ljudi ginu, gradovi nestaju. Nestala je Prijamova i Agamemnonova vojska, ove druge sam bio vojnik. Krenuo sam s oduševljenjem, a vraćam se poražen, bez nade. Nije više ni bitno da li ću i gdje stići. Samo da okajem savjest i učinim nešto dobro. Konačno, da podignem grad.

Ako sam ga porušio, trebam ga i sagraditi. Tada ću mirno skončati ovozemljske dane. Kao i svaki smrtnik. To što će pjesnici opjevati moja junačka djela, ne zanima me. Radije bih se njih odrekao. Sada je gotovo. Pjesnici ih već slažu u heksametre, a heksametri, putujući svijetom od usta do usta, ne umiru. Kad izađemo iz čovječijih obličja, biće svejedno, nama koji smo činili junačka djela i pjesnicima koji su ih opjevali.
Dobro je govorio Ahil: Više vrijedi dan biti prosjak u životu nego hiljadu godina kralj u Hadu. Odisej ga je tješio kako je i tamo sačuvao „veliku moć“.
Pjesnici su poslije uljepšali njegovu misao.
Najljepše ju je uobličio Homer: *„Ne uljepšavaj mi smrt, plemeniti Odiseju. Više bih volio da živim kao čuvar volova, u službi nekog siromašnog seljaka, s oskudnom trpezom, nego da vladam nad svim ovim ispijenim mrtvacima“*.
Ove riječi su ostale usamljene među principima koji su izblijedili i uveli. U svakom čovjeku bar jednom su našle potvrdu.
Ispunjavao sam ono što su mi propisali bogovi i sudbina. Duboka želja da nakon napuštanja smrtnog, ostanem da živim u nekom drugom tijelu, a to drugo mogu samo da obezbijede pjesnici, koji inače slijede ratove kao mogućnost za stvaranje epova i velikih poema.

Odisej nikada nije podigao grad. Samo je nosio ideju o njemu. Hrvao se sa njom, ne pretočivši je u djelo.
Ostatak života proveo je po morima. Prilikom jedne arheološke kampanje u blizini Gabele pronađen je osatak broda, za koga se može pretposaviti da bi mogao biti Odisejev. Da li je na tom putovanju bilo saputnika, teško je utvrditi. Tu potporu ne daju ni pjesnici. Možda buduće vrijeme potvrdi njegovo putovanje i sagradi gradove koji su mu se javljali u snovima.

Rušenje Troje je prokletstvo koje se moralo iskupiti.

***

U Hutovom blatu nađeni su ostaci broda, za koji se vjeruje, da je mogao biti Odisejev.
Postoji i priča koja kruži kroz pamćenje: da je Daorson bio zadnja stanica na njegovom putu. Da je upravo u tom gradu izašao iz zemaljskih obličja. Bio je zadivljen njegovom ljepotom, pa je ustuknuviši pred njom, prestao da sanja svoje gradove.
Dok sam ove riječi zapisivao u nedjeljnom jutru 4. septembra na terasi kuće mojih prijatelja u Mostaru, nedaleko od Hutovog blata, u magnovenju sam vidio Odisejeve gradove. Čuo neobičan glas. Mogao je biti Odisejev, pomislio sam.

Lanac nepostojećih gradova – gradova koji se umnožavaju – naziva se jednim imenom – O D I S E J A – rekao je isti glas.

*

Grad se prostire u dolini rijeke Neretve. Na sredini jugoistočne dužine, u tri kraka, put kroz njega vodi iz ravnice ka zapadnom i sjevernom kraku. U suprotnom pravcu put vodi ka brdu na kraju jugoistočnog kraka. Zapadni krak je najviši. Na vrhu se nalazi ovalan kameni plato neolitskog porijekla, a na njemu ostaci osmatračnice, najvjerovatnije iz rimskog doba. Nasred platoa je crkva sv. Stefana, čije ime kao da je inspirisano time što plato ostavlja utisak krune oko vrha.

Na vrhu sjevernog kraka odmah ispod uzvišice zapadnog, nalaze se ostaci masivne konstrukcije u obliku slova L sa nekoliko terasastih nivoa.
Kružni toranj iz vremena turske vlasti pripojen je konstrukciji na jednom uglu, a na kamenu iznad vrata urezan je datum koji glasi + 11.1.

Jogoistočni kark se spušta nekoliko metara iznad ravnice, i ide dalje do pojave treće i najniže od tri uzvišice. Ta uzvišica je okružena kamenim zidom i kulom u obliku gotovo pravougaone tvrđave, i u tom, manje –više, ravnom ograđenom prostoru nalaze se ostaci ruševine zgrade zarasle u bršljan. Oni su, može biti rimskog ili turskog porijekla. Kao suprotnost suvim i golim sjevernim i zapadnim kracima, jugoistočni je oivičen

paštati. Nije ga mogao potisnuti zadobijenom slavom. Prokletstvo je bilo jače od slave, u ovom slučaju.

Odisej je zbog toga htio da bude sam i da ništa ne čuje o sebi i svojim djelima.
Zahvaljujući meni nestali su mnogi ljudi, mislio je, a mogli su uživati u suncu i moru, radovati se životu, barem onoliko koliko su im propisele zvijezde i bogovi.

Znao je da se prokletstva ne može osloboditi sve dok ne napravi grad.
Vjerovao je da će se gradovi koje je zamišljao, javiti u snovima budućih graditelja – koji će ih sagraditi.

***

Po nekim pričama, viđen je u Daorsonu, gdje je na glavnom trgu – svirao na kitari, okružen svjetinom koja mu je pljeskala, ne skrivajući zadovoljstvo.
Odatle mu se gubi svaki trag, osim u pričima.
Po jednoj od njih, bio je zadivljen ljepotom grada, pa se pobojao da može biti svjedok njegovog rušenja, te ga je zbog toga brzo napustio..

*

Dok sam pisao o Odiseju, sa terase sam posmatrao velikog žutog leptira, kako slijeće na ruže u bašti, gotovo siguran da je u njemu Odisejeva duša.

*

Koliko je dug vijek leptira?...
Gdje je Duša Odisejava?
Možda je prebivala u meni, dok sam oživljavao njegove gradove.

*

Odisej se u Daorsonu konačno zaustavio, ali ne i priča o njemu koja je nastavila da putuje kroz vrijeme. Prenosi je vijek vijeku i pokoljenje pokoljenju. I tako traje priča, a sa njom i lutalica Odisej, čije lutanje živi u onima koji je pričaju, ali i onima koji je prenose, i zapisuju. Iz Daorsona je uplovio u pamćenje čovječanstva, iz njega ne izlazi i nikada neće izaći dok traje čovječanstvo i njegovo pamćenje. Pretvorio se u simbol koji ne umire.

*

(Ove sam riječi juče, 5. septembra zapisao na terasi S. kuće u Mostaru u prijepodnevnim satima. Popodne sam već napustio taj grad i otputovao za Herceg Novi.)

drvećem i bogatom vegetacijom duž zidova.

To je nekadašnji grad Ilij, tvrdi Roberto Salinas Prajs. Prema njegovim teorijama, Troja slovi kao svojevrsni okrug, a obuhvatala je Hercegovinu i dio Dalmacije, kao i njen glavni grad Daorson, a kao sveti grad Ilios navodi Gabelu.

Ostaci njegovog prethodnog postajanja još su sačuvani u sadašnjem položaju Gabele, a njihove opise zabilježio je Homer (vjerovatno u stanju u kakvom ih je vidio neko vrijeme poslije trojanskog rata) sa dovoljno pojedinosti da se idnetifikuju pomoću teksta.

U prostoru koji zahvata područje Gabele nalazi se i jedna kasnoantička palata Mogorjelo, koja je nekada služila za reprezentativno stanovanje, a nazivala se Palatium. Zgrada se sastojala od monotonog niza velikih prostorija, u koje se ulazilo iz trijema na pročelju. Taj trijem su nosili stupovi korintskog reda. Uz svako krilo se nalaze kamene stepenice kojima se penje na sprat, gdje su se nalazile prostorije za stanovanje, od kojih su neke imale pragove ukrašene mozaicima a zidove oslikane freskama. Od svega toga su se sačuvali neznatni fragmenti koji su nakon rušenja građevine početkom 5. vijeka pali u prizemlje.

Stari Mataguži

GRAD O KOME SVJEDOČE ČETIRI KAMENA

PRIČA O GRADU U KOJEM SE ODRŽAVAO FESTIVAL PJESNIKA, A KOJI JE BIO NA MJESTU DANAŠNJIH STARIH MATAGUŽA U ZETI. IME GRADA OSTALO JE NEPOZNATO, ALI JE OSTALO KAMENJE, KOJE SVEJEDOČI O NJEMU*

Ostala je nakon svega priča i četiri kamena koja svjedoče o gradu (od kojega ni ime nije ostalo) i okupljanju pjesnika-aeda iz svih krajeva svijeta. Susret i takmičenje se održavalo sredinom ljeta i trajalo je sedam dana. Za to vrijeme, pjesnici koji bi pristigli u grad, bardovi drevnih naroda, donosili su djelove epa koje bi sami smislili ili pokupili od onih prije njih, pa su ih na gradskoj agori recitovali, pred okupljenom svjetinom koja je bila šarenolika. Toj svojevsrsnoj procesiji riječi koja je dolazila iz svih pravaca i uvezivala se na ovom mjestu, prisustvovali su i stanovnici bliskih, ali i udaljenih gradova, koji su takođe dolazili da se

* Priča je nađena u zaostavštini M.B.W., autora knjige *Troja u Crnoj Gori*. S neznatnim ispravkama sam je unio u ovu knjigu. Apokrifne je prirode. S pravom se postavlja pitanje postojanja ove svetkovine i dužina njenog trajanja, pošto pojedine njene učesnike dijele vjekovi. Možda ih je okupio prostor obilježen fikcijom pisca. A možda je ova priča samo metafora u čiju je istinitost nemoguće posumnjati.

dive jezicima, riječima, onome što su pjevali ili govorili aedi.

Fragmenti Epa koji je bio rasut po svijetu na ovom mjestu su se stapali u cjelinu. Bila je to jedinstvena veza između naroda, kultura i jezika.
Bili su uvijek srdačno dočekivani, gošćeni raznim jelima i pićima. Na kraju bio bi proglašen najbolji i on bi bio ovjenčan vijencom od lovora.
Postoji priče da je Homer u ovom gradu izgovorio prva pjevanja ILIJADE. On nije pisao, niti je bio naučen vještini pisanja, sve je znao napamet. Nije imao baš razgovijetan glas. Znao je da zamucne usred recitovanja. Iako je važio za najboljeg pjesnika, nijesu ga ovjenčali lovorom. Slabiji pjesnik je ponio odličje. Odmahnuo je rukom i, navodno, rekao:

Tako su bogovi odredili. Pravdajući slabost i potkupljivost onih koji su o nagradi odlučivali. Kažu da se te posljednje noći njegovog boravka u gradu M. napio, dozivao zvijezde i govorio nedolične riječi na račun bogova. Ukoliko je to tačno, a priča je sačuvala taj detalj, i sam je pokazao ljudsku slabost i sujetu, a mjerili su ga sa bogovima.
Ime pjesnika koji je pobijedio Homera je zaboravljeno, kao i njegovo djelo. Još jednom potvrđena istina da samo pravi opstaju

Festival bi se pretvorio u bahanalije. Pjesnici, i oni koji su ih slušali, pili su velike količine vina i u čast ovdašnjih vina izrekli su mnoge pohvale u stihovima.

Pjesnik Anakreont je napisao pjesmu za koju je dobio nagradu. Njeni stihovi su nadživjeli dvadeset i šest vjekova i zvuče jednako svježe kao i onog ljeta kada ih je pisao i na gradskom trgu izgovorio, uz odboravanje ushićene publike, koja je navijala za njega i vino:

Sa usana tvojih na usne mi
Čaša poljubac šalje,
Šapćući o draži
Što joj udijeli ti.
Kad Dionis dođe, brige
Na počinak moje odu.
Zamišljam da knez sam,
Najljepše pjesme pjevam,
Obavih lozom čelo,
I šta sad smeta meni?
Robe, ovamo pehar!
Bolje je biti prućen
Po zemlji pijan nego mrtav.

Fragment grckih skifosa
4-3 v.p.n.e.

Među učesnicima je bilo i domaćih pjesnika, jedan je ovjenčan lovorom. Tri njegova stiha ostala su, zahvaljujući kamenorezcu koji ih je možda po njegovom usputstvu uklesao, preživjeli su stoljeća.

Riječi su trajnije od kamena
Dugovjekije od zemlje
Uzvišenije od neba

Ispod stihova je zapisano: pjesnik sa ove zemlje. Nije se potpisao, što bijaše pravilo. Pjesnici se tada nijesu potpisivali ispod svojih umotvorina.

I Eshil je u vrijeme jedne pjesničke ljetnje svetkovine bio prisutan u gradu. Recitovao je tek napisane PERSIJANCE, ostavivši utisak na prisutne, uz velike ovacije. Ni on nije dobio lovor, iako je bio najbolji. Otišao je nakon tri dana, ne sačekavši kraj i proglašenje pobjednika. Kao da se bojao kraja i mogućnosti da neće biti ovjenčan kao najbolji.
Za vrijeme kratkog boravka u Meteonu, pričao je o bici na Salamini, u kojoj je učestvovao i njegov brat Kinegir, kome je, kada je hvatao krmu neprijateljskog broda, sjekirom otsječena ruka.
U njoj je učestvova kao helot, obični borac, pokazujući nenadmašno junaštvo. Kasnije će sebi spjevati epitaf, u kome, prednost daje junaštvu u borbi protiv Persijanaca, ispred svog pjesništva. To najbolje govore stihovi koji su urezani na njegov spomenik u Geli, gdje je proveo izgnaničke godine i dočekao smrt, pod čudnim okolnostima. Navodno pao je kamen iz kandži Zevsovog orla i usmrtio ga.
Postoji sumnja da je smrt iscenirana od strane onih koji su ga prognali.

Αισχύλον Ευφορίωνος Αθηναίον τόδε κεύθει
μνήμα,
πεπνυμένον πυροφόροιο Γέλας.
Αλκήν δ' ευδόκιμον Μαραθώνειον άλσος
αν είποι και βαθυχαιτήεις Μήδος επιστάμενος

Ovaj grob prah Eshila Atenjanina čuva
Euforiona sin i plodonosan ponos Gele
O njegovu junaštvu, Maraton neka govori
I dugokosi Perzijanci koji sve to znadu

Oni koji su odlučivali o nagradi, naljućeni njegovim odlaskom, nagradili su drugog, po talentu manjeg od njega. Ali da bi opravdali sebe pred istorijom i bogovima, na koje se često pozivahu, govorili su da su namjeravali da njega proglase za najboljeg. No, on je potcijenio njih i svetkovinu, čije dostojanstvo su morali braniti.

Na festival su jednog ljeta došli Alkinoj i Sapfo. Bili su oduševljeni gradom i zaluđeni sopstvenom ljubavlju. Nijesu nikog vidjeli osim sebe, a tako izdvojene i zaljubljene, njih su svi gledali. Djelovali su sablazno, posebno ona, svojom odjećom, ali i izgledom. Bijaše u purpur obučena i napadno našminkana. U svemu izazovna. Svi su se u nju pozaljubljivali, muškarci i žene. Imala je previše ženskog u sebi. Niko joj nije mogao odoljeti.

Pjesnici okupljeni toga ljeta pili su do iznemoglosti, zaboravivši na stihove i na sve oko sebe. Njeno prisustvo i izgled sve su narušili. Svetkovina je propala. Oni koji su odlučivali o VIJENCU, bili su kolebljivi. Polovina njih je bila da joj se da, a druga polovina se oštro suprotstavljala

Od grada su ostala tri pravougaona fino obrađena kamena, postavljena u pravolinijskom poretku, u pravcu sjeveroistok-jugozapad, koji su i danas vidljivi, iako obrasli žbunjem, na obali Skadarskog jezera, na prostoru mjesta Mataguži. Spojevi između blokova su gotovo idealni, sa svim karakteristikama megalistskog suhozida. Postavljeni su na kamenoj osnovi, na grubo obrađenim kamenim pločama, a unaokolo su vidni ostaci debelje podne keramike.
Na metar udaljenosti od ova tri kamena bloka, nalazi se četvrti, istih dimenzija postavljen pod pravim uglom. Taj četvrti blok je obavijen gustim šibljem, koje onemogućava da se sagleda šta ima u nastavku, te da li se zid produžava.
Nedaleko od ove zidine na livadi se uočavaju tragovi stare građevine, postavljeni u istom pravcu kao i zidina, dok se u okolnom žbunju nalazi gomila manjih kamenih blokova. Evidnetno je da su to ostaci grada M., za koji B. Borozan tvrdi, a na osnovu pretpostavki tragično preminulog arheologa M. Pravilovića koji je vršio iskopavanja na tom terenu, *„da su ostaci zidova koje je pronašao, građeni u megalitskom opusu, možda ostaci ilirskog grada Meteona“*. Ovom pretpostavkom, ukoliko bi se ona potvdila kao tačna, dovelo bi se u pitanje ubiciranje Meteona na

tome. Tako je ostalo neriješeno, bez pobjednika. Od tada je festival počeo da gubi na značaju, da pada u očima onih koji su držali do pjesništva. Prorjeđivali su se dolasci. Vijencem su nagađivani beznačajni pjesnici.

Postoji svjedočanstvo da je uplovio preko Labeatskog jezera, na čijim obalama bijaše grad. Pojavio se na otvaranju. Prisutni nijesu mogli da vjeruju da je to on. Mnogi su tvrdili da je neki nepoznati pjesnik uzeo njegovo ime, obukao njegovo odijelo i govorio njegove stihove.
Zagledivali su u njega učesnici svetkovine, ali i svjetina koja se okupljala u velikom broju, željna vina, neobičnih ljudi i isto takvih dešavanja.
Držao se dostojanstveno, malo je govorio. Na večeri koja je njemu bila posvećena izgovorio je mnoge stihove. Toliko da je i okupljenima dosadio. Nije imao mjere, iako se uvijek pozivao na nju.
– Pindar, pa da nema mjere u nastupu? – komentarisali su.
– Ima u stihovima! – branili su ga drugi.
Sjutradan ga nije bilo u gradu. Nestao je tokom noći. Ostala je zagonetka da li je to bio pravi Pindar. Nikada ta činjenica ničim opipljivim nije potvrdila njegovo prisustvo na ovoj svetkovini. Dobio je Vijenac, ali je ostao van domašaja njegovih ruku.
Vijenac je ostao u gradu, ali šta je sa njim dalje bilo, ne zna se. Njegove riječi kao da se i danas se čuju:

Milina pjesme što ljudima smrtnim svaku vlast daje
U ruhu istine često odjene laž i prida joj
Istinsku vrijednost i čast,
Al' kasniji dani najbolji svjedoci...

Učešće na svetkovini u gradu M. uzeo je Olin sa Delosa, čuveni pjesnik i kitarist, koji je više očarao kitarom nego pjesmama. Ovjenčan je Vijencem. Poslije njega, svetkovina je održavana još neko vrijeme, ne zna se do koje godine.

Među učesnicima je bilo onih čija svjetlost nikada nije zgasnula, ali i onih koji su se kitili ovim božanskim zvanjem. Ovjenčani lovorom, slovili za slavne, ali nijesu izdržali borbu sa vremenom, koje je raspršilo njihovu slavu poput prašine, obezimenilo ih, gurnulo u nepomen. Ostali su samo rijetki, čije su riječi bile moćne da se bore s prolaznošću, i da je pobijede. Neki od njih su ponovo oživjeli u ovoj priči, pa tako učinili počast gradu koji ih je primao otvorenih kapija, ukazujući im časti i zvanja i dostojna mjesta u amfiteatru, u kome su odjekivali njihovi stihovi. Treba zamisliti prazni amfiteatar, bez publike i pjesnika, sa riječima izgovornim davno, čiji odjek se i danas čuje, iako nema ni amfiteatra ni onih koji su u njemu govorili. To se meni dogodilo. Kada sam posjetio Stare Mataguže, osjetio sam prostor sa svjetskom dimenzijom – u kome su odjekivali stihovi drevnih pjesnika – ovdje nekada izgovoreni. Kamenovi bijahu jedva vid-

mjestu današnjeg Meduna, pa bi u vodu pale sve do sada važeće teorije koje Meteon ubiciraju na tom mjestu.
Ukoliko bi se ova hipoteza pokazala tačnom, otklonila bi se iznešena sumnja u vjerodostojnost navedenog dijela teksta Tita Livija koji je tvrdio da Meteon pripada plemenu Labeata.
Nakon Pravilovićevog i Borozanovog ukazivanja na megalitske blokove u starim Matagužima, neophodno je obratiti pažnju na još jedan detalj. Materajal i finoća obrade blokova u mataguškom priobalju veoma naliči obradi osam kamenih blokova koji se nalaze desetak kilometara istočno, u suvom riječnom koritu u Vuskanlekićima u blizini Podgorice.
Pozicija na kojoj se nalaze ovi fino obrađeni blokovi ukazuju da su iz Mataguža preneseni na to mjesto. Stanovnici koji tu žive kažu da su od svojih predaka čuli da kamenje dugo stoji na tom mjestu, te da služe za prelazak rječice.

Eto, šta je ostalo od grada M., možda Meteona. Grada u kojeme se održavala velika pjesnička svetkovina starog svijeta. Osam kamenih blokova nijemi su svjedoci njegovog postojanja, ali i potvrda njegovog trajanja.

ljivi, urasli u korov i bujnu travu.
Zaborav je prekrio sve osim poezije, koja i danas živi, poslije svega.

***

Na četvrtom kamenu, obraslom u žbunje, br-šaljan i travu, koji i danas stoji na prostoru Starih Mataguža, na izvjesnom rastojanju koje ga odjeljuje od ova tri, koji su sa njim bili nekada dio jednog zida, ima zapis. Kad smo podigli sa njega mahovinu i prašinu koja se taložila stoljećima, ukazale su se riječi pisane grčkim alfabetom. Prekopirali smo ih i dali prevodiocu, a on ih je preveo na naš jezik. I evo ih, oslobođeni, hiljaduljetnje prašine, sijaju kao zvijezde, koje su pobijedile svekoliku tamu, zvonko odjekuju kao što ih je one večeri izgovorila njihova autorica, sada i odavno mitska pjesnikanja Sapfo. *To je njen Plač za Adonidom*

Adonid, Kiterko, izdiše lijepi, što ćemo sada?
U grudi se udrite svoje, djevojke, derite ruho!

Ovi stihovi su dokaz da poezija ne umire. Da živi, pošto sve zemaljsko prođe, pošto nestanu gradovi kao onaj u kojem se održavala svetkovina pjesničke riječi.
Nestalo je i ime grada, ali je ostao kamen i u njega uklesani Sapfini stihovi. Pronađeni poslije toliko stoljeća, učinili su da i kamen progovori.

Da je Meton grad u oblasti Skadarskog jezera, a ne onaj na mjestu današnjeg Meduna, može da posvjedoči i činjenici koja potvrđuje da su Labeati živjeli u oblasti Skadrskog jezera (Lacus Labeatus), kao i činjenica da su bili dobri graditelji, pa i sagradili grad u oblasti koju je zahvatala njihova vladavina, a ne onoj koja je pripadala Dokleatima, a to je bio slučaj sa gradom koji je bio na mjestu današnjeg Meduna.

Na novcu koji su kovali u Skadru otisnut je lik grada. To bi mogao da bude Meteon u oblasti Labeata, kako ga locira Livije.

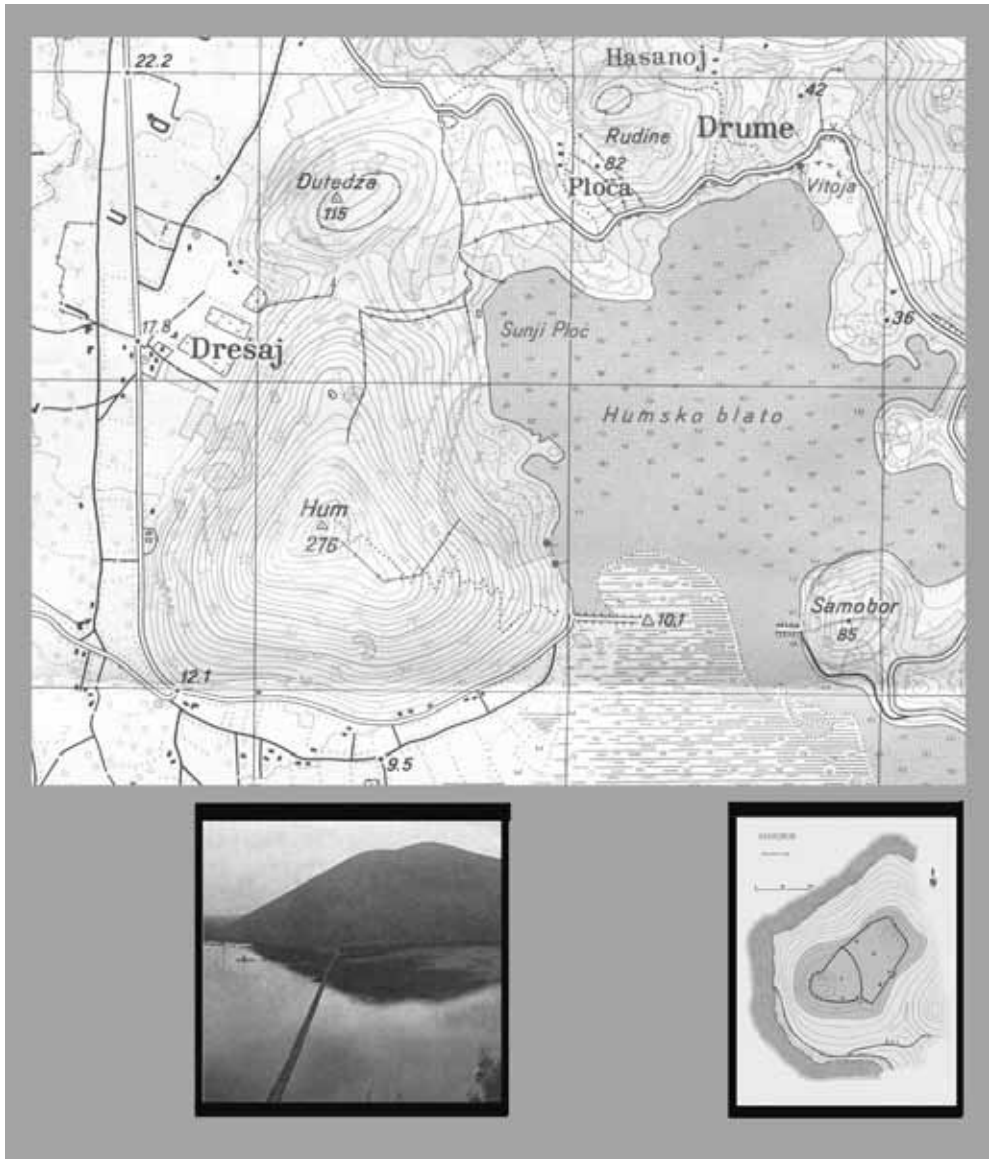

Mape starih gradova

77 ILIRSKIH GRADOVA ODBRANA I POSLJEDNJI DANI SAMOBORA

Svih sedamdeset i sedam ilirskih gradova koji su bili između Narone i Epira, na prostoru koji je zahvatala Gencijeva država, našli su se na udaru Rimljana, koji su ih opljačkali u toku jedne noći, i to je najveća pljačka u istoriji, koja je izvedena u svim gradovima u isto vrijeme.

*

Nakon Gencijeve propasti (čuveni rimski vojskovođa Emilije Paulo porazio je Makedonce i njihovog kralja Perseja, u isto vrijeme kada Lucije Anicije Gencija) u skladu sa tajnim uputstvima Senata, ovaj posljednji je krenuo u jedinstvenu ekspediciju. Prije povratka u Rim, u sve gradove je poslao vojne odrede s provjerenim zapovjednicima kojima je dao u zadatak da u svih sedamdeset i sedam gradova sprovedu njegovu naredbu u isto vrijeme, na način što će u toku jednog, a najkasnije tri sata, građani na gradske tržnice iznijeti sve dragocjenosti kojima raspolažu.

Pored očigledne koristi, Rimljani su ovom odlukom htjeli da pokore gradove koji bijahu stali uz Gencija.

Bila je to svojevrsna kazna, ali i poniženje.

Vijest o naredbi se brzo proširila, te su neki od pobunjenih gradova, odmah iskazali lojalnost novim upravljačima. Neki su to učinili malo kasnije. Neki su se dvoumili, ali je pred rimskom armadom, brzo splalšnjavla volja za otporom.
Odredi su razaslati u gradove, iz Skodre koja do skoro bijaše centar ilirske, a sada rimske novopostavljene vlasti i njihove vojne podrške.

Među rijetkim gradovima koji su se odlučili na bezuslovni otpor zavojevaču, našao se grad Cina (u toku odbrane će dobiti ime Samobor), pošto su njegovi branioci znali da su ostali usamljeni, izdvojeni između svih gradova, pa tako i postali meta rimskim falangama. Takvu odluku je donio hrabri Blodus, civilni starješna u miru, a sada, u ratnim uslovima, vojni zapovjednik. On je bio za bezuslovni otpor Rimljanima.

Naredio je da se zatvore svi ulazi u grad, glavna i još tri kapije koje su ga vezale sa spoljašnjim svijetom. To je značilo neprihvatanje povlastica koje su Rimljani ponudili (manji porezi nego u vrijeme kralja Gencija), ali i sloboda koje su im bila puna usta.
Sve je padalo pred njihovom propagandom.

Osim Cine koja je bila jedinstvena u odluci da to ne učini, što je Rimljane razjarivalo.

S malo otpora i negodovanja, rimsku ponudu prihvatilo je sedamdeset i šest gradova.
– Nećemo im ništa dati!, vikao je Blodus, a u svemu su ga podržavali njegovi potčinjeni komandanti: Scerdis, Epidius, Agiros i Tato.

– Nećemo! – ponavljao je Blodus pred okupljenim građanima. Kopljima i strijelama ćemo im prirediti dobrodošlicu.

Dok su u drugim gradovima iznosili zlato i srebro i druge dragocjenosti u toku tri, za to naredbom propisana sata, stanovnici Cine su sabirali sve snage odbrane kojima su raspolagali, oružje, smolu, bacače kamena.

Rimljani su uputili još jedan poziv – naglašavajući da je to i posljednji, nakon čega su najavljivali surovu odmazdu.

U međuvremenu, u istoj noći u naznačenom vremenu, stanovnici iz svojih škrinja i ostava, a upravitelji grada iz gradskih trezora, iznijeli su na tržnice bogatstvo i dragocjenosti i predali ih zapovjednicima odreda koji su vodili čitavu operaciju. Poslije toga vojnicima je dopušteno da sami uđu i provjere kroz palate, gradske ustanove i riznice, da li je sve predato. Ostatak su imali uzeti za sebe, a uvijek bi se našlo nešto što je zaostalo, a vojnicima

Zidine Samobora

dovoljno. To je bio i motiv i nagrada za posao koji im je povjeren.

– Izginućemo do posljednjeg! – vikao je Blodus. Ponavljajući te riječi i građani i komandanti davali su mu bezuslovnu podršku.
Htjeli su da ostane da se priča kako Cina nije pristala na poniženje i predaju.
– Sami, Samoborci! – uzviknu komnadant Agiros.
– Naš grad će se zvati Samobor! – dodade Tato, čovjek srednjeg rasta, širokih ramena, oštrog i odlučnog pogleda, uvjeravajući građane da treba da istraju.
Kada su gomile srebra i zlata iznijete na tržnice – rimski zapovjendici su vidjeli koliko je bogatstvo Ilira. Rasle su gomile, a praznile se škrinje, ostave i riznice.

S predajom blaga, svih sedamdeset i šest gradova je na velika vrata ušlo u ropstvo. Rimljani su govorili da im donose slobodu i da će im biti mnogo bolje nego za svojih gospodara. Pogotovo pod Gencijem, koji je, nakon što je ogromno blago zgrnuto, sada u riznice osvajača, ušao na glavnu kapiju Rima. Taj ulazak je bio gubitak svega.
– *Sada sam izgubio sve*! – riječi su izgovorene nakon što je prošao kapiju svetog grada. – *Moji bogovi su mrtvi. I mi sa njima*. I ove riječi mu pripisuju, iako nikada nijesu potvrđene opipljivim dokazom.

*
Poslije ove operacije, nakon što ju je uspješno završio, Paulo je otputovao za Rim, gdje su ga očekivale nagrade i priznanja. A sa njim je, prema pisanju istoričara Livija, iz Ilirije za Rim otišlo silno ilirsko blago: *„U trijmfu je povezao mnoge vojničke zastave i drugi plijen i kraljejvski namještaj, 27 tovara zlata, 19 tovara srebra, 13.000 denara i 120.000 srebrnog ilirskog novca“*.

I napad i otpor su bili jednako žestoki, trajali su puna trideset i tri dana. Trideset trećeg dana je poginuo komandant odbrane Blodus. Trideset i četvrtog dana su u grad provalili osvajači. Pale su kapije i utvrde. Bilo mnogo mrtvih. Rimski analisti i hroničari se razilaze u broju. Te razlike su tolike, da ih ne treba ni pominjati. Za bilo koju cifru da se odlučimo, ne bi bila pouzdna, sigurno ne prava.
– Zbog hrabre odbrane, preživjelima poštedujem živote! – rekao je pobjedonosno Emilio Paulo, glavnokomandujući rimske vojske u ovoj jedinstvenoj vojničkoj, a u neku ruku i ekonomskoj operaciji, postavljajući na bedem grada rimsku zastavu.
Brzo su se rastrčali, u potrazi za blagom. Ušli su u svaku kuću, palatu, spustali se u tri bunara, koliko ih je Cina imala za slučaj duže odbrane. Razidali su mnoge kule, gdje su pretpostavljali da se blago moglo sakriti, ali ga nijesu našli.
Isptivali su građane, ali nijesu ništa mogli saznati. Iako je to ljutilo i razjarivalo Paula, iako su to njegovi potčinjeni očekivali, nije promijenio odluku, poštedio im je život. Uprkos sumnji da bi neko od njih mogao znati gdje je sakriveno bogatstvo sedamdeset i sedmog ilirskog grada.

Prema Liviju, novac je išao s karavanom na čijem čelu je bio ukaveženi Gencije, a po drugim rimskim analistima, novac je u Rim došao s Emilijem Paulom, nakon što je smirio pobunjene gradove, Gencije je već bio u Rimu.

*
Etapu utvrđivanja gradina, ali u istom tipološkom okviru – s kružnim bedemima – predstavljaju najstariji ostaci gradine na Samoboru (Kaljaja Samoborit), kod Tuzi. I ova, kao i gradine u dolini Trebišnjice, nalazi se na prirodnoj saobraćajnici, koja je iz rimskog vremena poznata kao važan kontinentalni put između Skadarskog jezera i Narone, odnosno između njih i puta za Sirmijum na Savi. Glavica Samobor, na kojoj je smještena jedna od najvećih prvobitnih ilirskih gradina, s tri strane zadire, kao rt, u Jezero, a ima nadmorsku visinu od 85 m. Samobor zatvara pristup u mirnu pitomu dragu, s jakim izvorom Vitoja, jednim od ponora rijeke Cijevne. Između ove, niže, glavice i, više, gorske kose Kaljturka, vodi prirodni oblaski put ka Skadru. Zato je razumljivo što se gradina na Samoboru, kao i one u dolini Trebišnjice, nalazi pored samog puta, na nevisokoj glavici, s koje je i hladnim oružjem moguće spriječiti svaki nepoželjan prolaz ili prodor. Otuda u nazivu Samobora i značenje onog narodnog toponima, po kojem je takva glavica u stanju da se “sama bori”, što će biti karakteristika i svih drugih samobora, od prirode stvorenih da budu nepristupačni.

Samobor je lociran na dva visa – na jednom višem, s "citadelom", i drugom nižem, s "podragđem". Ustvari, oblik osnove utvrđenja je i ovdje isti kao u Gradcu: prsten nepravilnog oblika na koji se nadovezuje drugi, širi, vrlo deformisanog oblika. Jedina razlika je u sedlastom udubljenju između dva visa, koji odsustvuje u Gradcu.

Po onome što je ostalo nedirnuto, može se zaključiti da najstariji sloj ove gradine (Samobor I) pripada istom vremenu kojem i Gradac. Zauzevši Gencijevu državu 167. godine prije nove ere, Rimljani su, besumnje, aktivirali gradinu na Samoboru, odnosno, po nalazu u njemu novca Korinta, Apolonije Drača i Skadra iz vremena od 225. do 100. godine prije nove ere, ne može se reći da je ovo važno utvrđenje, na uvijek aktivnom putu za Skadar i dalje na Istok, ikada bilo napušteno.

Stariji zidovi Samobora građeni su, s oba lica, većim i manjim blokovima odvaljenog, netesanog kamena, a među njih je stavljano sitnije kamenje, kao na Gradcu.

Teško je utvrditi šta je istina, ko je ponio blago, u kojim stvarnim količinama. U velikim svakako, to je izvjesno, kao što je izvjesno da je blago stiglo u Rim. Da li s Gencijem ili Paulom Emilijanom, sporedno je i nebitno u kontekstu ove priče.
Tim činom je okončana ilirska država.
Većina stanovništva tokom trideset i tri dana opsade je izginula. Pored zapovjednika odbrane Blodusa, poginula su četiri komandanta: Scerdis, Epidius, Agirios i Tato.

Samobor je bio jedini grad kojeg Rimljani nijesu opljačkali. Ali su ga porušili do temelja. U njegovim ruševinama živi pomen njegovog otpora i danas, 2043 godine nakon događaja. Tragači blaga koji su tokom svih vjekova, išli za pričom da je to jedini ilirski neopljačkani grad, tragaju i danas za njim. U tom traganju, dok su premetali njegove ruševine, naišii su prvo na kamen na kom je bilo uklesno ime Blodusa. Poslije daljih premetanja, a kažu da ni jedan kamen nije ostao na mjestu, naišli su na imena, prvo Tata, zatim Scerdisa, Epidinusa i Agiriosa.
Uprkos Rimljanima koji su srušili i izbrisali sve pred sobom, vremenu koje je prošlo preko ruševina nekadašnjeg grada, njihova imena su izdržala do naših dana, zasjenjujući sunce svojom hrabrošću.
Dok sričem ta imena, čujem glasove njegovih branitelja, koji nijesu pristali na ropstvo i poniženje, zbog čega i danas žive, na kamenu i ovoj priči, koja je njima posvećena.

Kamen za koji se vjeruje da je bio dio Prapratne

P R A P R A T N A GRAD KOJEG NEMA

„Uistinu, sve su moje ptice i krilata bića odletjela –
'Jao, o moj grade!' reći ću ja.
'Moje kćeri i moji sinovi su odvedeni –
'Jao, o moji muževi!' reći ću ja.
'O moj grade koji više ne postojiš, moj (grade) napadnut
Bez razloga,
'O moj (grade) napadnut i razoreni!'"

Tužljaka iz grada Ura

Kakav smo mi narod kad ne znamo gdje su bila dva naša najvažnija grada – Propratana i Obolon? – pitao me Mladen Lompar u Morinju, na terasi caffea TRAMONTANA, dana 7. septembra 2011. godine. Zapis koji je nastao nakon sna što sam ga usnio iste noći – mogući je odgovor na ovo pitanje. Bio je to čudan san u kome me zvalo kamenje Prapratne.

Ko je srušio Prapratnu? – pitanje je koje je počelo da me muči poslije Lomparevog pitanja. I nije me ostavljalo. Iako je Prapratna moja davnja opsesija, tek sada sam počeo da je otkrivam. Shvativši da, uprkos onima koji su razrušili taj nekad, rezidencijalni grad, živi u nama. Nevidljiv, a postojeć.

***

U snu sam vidio grad koji je govorio:
Ime mi je bilo Parapratna, postojala sam na ovoj zemlji, bila grad, u kojem su stolovali Vojislavljevići. Rezidencijalni centar. Iz mene se upravljalo

***

Kada sam u proljeće 2011. sa Savom Markovićem posjeti Svač, pri povrtaku mi je pokazao na Mrkojeviće kao moguće mjesto Prapratne. Hiljadugodišnje masline, trepereći na vjetru, svjedočile su o mogućem starom naselju na tom prostoru. Možda gradu Prapratni.

zemljom. U mene se dolazilo i iz mene se odlazilo. U ratove i pohode, na putovanja, u mirovne misije.

Naišla je vojska, u velikom pohodu ka moru, sve je rušila i palila. Razurena sam do temelja, svaki moj kamen je raznesen na razne strane. Rušili su me i odnosili. Bacali u jame bezdanice, u korita rijeka, u morske dubine. Gdje me niko neće pronaći, ni sastaviti.
– Ni kamen na kamenu ne smije ostati! – zapovijest koja se bespogovorno izvršavala.
Nestajala sam polako, prvo moji unutrašnji djelovi, pošto sam bila opasana visokim bedemima, porušene su palate u kojima su stolovali kraljevi. Izbrisani zapisi sa kamenja. Da ne bi ostalo traga ni pomena o meni. Srušene su nekropole kako mrtvi ne bi svjedočili.
Ponekad su mrtvi nezgodni svjedoci od živih.
Shvatila sam sudbinu koja me čeka. Nemoguće je bilo oduprijeti se tolikoj sili. Mnogi moji branioci su poginuli. Oni rijetki koji su pretkli, vidjevši da me nemoguće odbraniti, pobjegli su u brda.

Slušao sam govor kamenja. Galasovi su dolazili iz raznih krajeva.

Nijesu stali, dok me nijesu iskopali. Nije ostao kamen na kamenu. Mnogo kamenja je zakopano ispod zemlje. Čitavi narod bi trebalo da krene u potragu za njim, da nađe i donese na mjesto gdje sam bila. A mjesto će se samo oglasiti kada sazrije želja da se okupi moje kamenje. Tada će nestati raskoli u zemlji koji je stalno potresaju. Stranka koja je učestvovala u mom rušenju i danas je prisutna i ona ne želi da budem pronađena ni sastavljena.
Nevidljivi sam grad. Možda jedini koji je iskopan, od kojeg nije ostalo traga.
Vi što živite na ovoj zemlji znaćete ko ste tek kada sakupite moje kamanje – čuo se jedan, a zatim mnogi glasovi.
Kamenje ćuti savršeno, rekao sam.
– Dosta je ćutalo – oglasio se jedan, a onda mnoštvo glasova razorenog grada, koji su nekada činili Prapratnu. – Došlo je vrijeme, progovorilo je kamenje! – čuo se isti glas. Neće nas ostaviti na miru sve dok ih ponovo ne sakupimo.
Pisac je preuzeo obavezu, koju je primio u snu, da sagradi Prapratnu od riječi. Veliki poduhvat, mislio je, čuo je unutrašnji glas, koji se izdvajao od ostalih.

*

Rezidencijalni centar Vojsilavljevića, prva prijestonica Zete. U doba dukljanske države, po navodima Popa Dukljanina, bila je jedna od devet župa. Prostirala se između Bara i Ulcinja, u današnjoj oblasti Mrkojevića. Centar Župe je bio dvor kralja Mihaila Vojislavljevića, koga spominje episkop M. Devolski u dodacima *Skiličinoj hornici*.
Prema jednoj legendi, rušiteljima nije bilo dovoljno što su grad porušili, nego su ga raskopali i njegovo kamenje razbacali na sve strane; u more, špilje, korita rijeka, bezdanice...
Jedne noći, dok je zamišljao scenu razbacivanja kamenova, piscu ove knjige je čio da kamanje viče i traži istinu o gradu u kome je nekada bilo zazidano.
Iz te noći je izašla priča o vikajućem kamenju.
Ubikacija Prapratne do danas nije riješena. K. Jiriček je identifikuje sa crmničkim selom Prapratnica. Istog mišljenja je i P. A. Rovinski. Prapratna je zhavatala predio Orahovice. Stara podjela je više gledala na priordnu podjelu. Da su mjesta: Oblik, Prapratna i Crmnica jedno uz drugo na zapadnoj strani Jezera, vidi se iz glave XXXIX *Ljetopisa Popa Dukljanina* u kojoj se kazuje kako su Dobroslavljevi sinovi izdijelili sebi upravu zemlje. Mikelja je dobio *Obliqquum, et Prapratna et Cemeniza.*

Drugačijeg je gledišta Lj. Jovanović koji, kao i J. Kovačević, smatra da se Praprtana nalazila između Bara i Ulcinja u današnjim Mrkojevićima. Oni je tu ubiciraju na osnovu XXXVIII poglavlja *Ljetopisa,* tačnije opisa bitke između kneza Vojislava i Vizantijaca, gdje se kaže da je Vojislav, poslije iznenadnog noćnog napada u barskoj ravnici, gonio neprijatelja sve dok je *„prešao preko potoka koji teče Prapratnom“* i dospio u šumu. Po Jovanoviću taj potok *„protiče među selima Pečoricom i Ravnom, te utiče u more.“*

*

U Prapratni je izgorjela Dvorska biblioteka, a sa njom i *Dukljanski ep* i svi njegovi prijepisi koji su se u Biblioteci čuvali. Prema predanju, dok su gorjele knjige, čuli su se krici. *Niko tako ne pišti kao knjige koje gore*, zapisao je ojađeni bibliotekar Pahomije. Iz pepela, zadugo poslije propasti grada, čuli su se uzdasi. Nije preživio ni grad ni *Ep*. Idući za govorom predanja, saznajemo da je u Biblioteci čuvan orginal KRALJEVSTVA SLOVENA (kasnije nazvanog *Ljetopis popa Dukljanina* ili *Barski rodoslov*), napisan na svom izvorniku, slovenskom jeziku. U plamenu Biblioteke nestao je izvornik, ali je ta dragocjena knjiga sačuvana u latinskom prevodu.

Vukova međa

KOLONISTI IZ TROJE

Neugasiva slava spoznade one što domovinu voleći
Preuzeše na sebe oblak mračne smrti

Konstantntin Kavafi.

Zovem se Demok. Mislio sam da ću napisati ep o stradanju Trojanaca. Nijesam uspio da taj naum ostvarim. Htio sam da ga uklešem u kamen i da tako ostane svjedočanstvo o nama. Bio je to veliki poduhvat, a moje snage su izgledale male u odnosu na ono što je trebalo opisati. Uspjelo mi je da uklešem neke fragmente od onoga što sam svojim očima vidio, čijim sam svjedokom bio.
Demokova priča živi na kamenju misterioznog zida čiji su ostaci i danas vidljivi Crnom Gorom. *

*

Bio je to rat kakav ne pamti istorija. Deset godina smrti. Lomače na kojima su spaljivani Ahajci i Trojanci, naši i njihovi. Desete godine poče da kosi kuga i ona je odnijela mnoge. Ta smrt bijaše strašnija od one u borbama. Pred njom smo bili nemoćni. Umiralo je na stotine dnevno. Niko mrtve nije mogao izbrojiti, ni sahraniti. Pomislismo, djelo bogova. Kasandra je proricala, vrišteći ulicama. Još nas ne bijahu zapalili iznutra. Drvena naprava, koja će poslije ući kroz skejska vrata, kao

*
Ko su bili njegovi graditelji? Pitanje je stalno otvoreno, ali bez dogovora.
Više je verzija priče koja govori o njegovim neimarima. Jedna govori da je ilirski odbrambeni zid, druga da je to *l i m e s* koji su podgli Rimljani, ali postoji i priča koja tvrdi da su taj zid podigle trojanske izbjeglice, nakon što su pristigle na ove obale. Da su to bedemi njihove nikada sagrađene Troje.
Iz te – nastala je ova priča.

dar boginji Ateni, ne bijaše ušla u grad. Ahil bijaše poginuo i to je u njihove redove unijelo uznemirenje, ali i žestitinu napada koja je uslijedila i kojoj nećemo odoljeti.

Nijesmo ih sahranjivali, ni mi ni oni, davali smo ih vatri, i to je bio najbrži vid sahrane. Dati ih vatri, a ne zemlji, bio je uzvišeniji čin, dostojan poginulih.

Što se tiče drvenog konja, najveće prevare koju su nam podmentuli Ahajci, tek kasnije smo shvatili njihvu namjeru. Bila je to kombinacija Odisejevog lukavstva i Epejeve majstorije. Neka vrsta kontramagije, čiji je cilj bio da poništi unutrašnju moć grada koja je zračila iz Paladiona, gradskog božanstva, da ahajske junake oslobodi straha od nepoznatih čini kojima su zračile zidine Iliona.

Onda su otvorena skejska vrata, krenuo je požar. Ahajci spolja i Ahajci iznutra. Pokolji, pljačka, ubijanje. Isklaljivali su svoj deset godina sakupljani bijes.
Mali Ajant je u hramu silovao Kasandru, zbog čega se gnušala cijela ahajska vojska. Halkant je upozoravao Vrhovni savjet da prinese žrtve svetilištu. Ajant se u Hramu zakleo kako to nije uradio, da je to Odisejeva izmišljotina, pa je tako izbjegao već naređeno kamenovanje. Agamemnon je dao da je zarobe i svežu, kao dragocjen plijen pošla je s njegovom vojskom. Neslavno je završila, kao i onaj koji ju je zarobio, oboje će poginuti od ljubavnika njegove žene, koji je izvršio prevrat i otjerao Oresta Agamemnonovog sina. Posljednji otpor u gradu pružio je Eneja, u tvrđavi Pergam, zatim se povukao s borcima na planinu Idu, gdje ga je čekala ranije izvučena porodica. Na Idi je sakupio preživjele Trojance i sa njima krenuo preko Trakije i Makedonije prema Samotraki, odakle stiže u Epir. Mološani su ga srdačno dočekali (kao rođaka Prijamovog sina i djevera Andromahe), Hektorove udovice. Preko Jonskog mora stiže brodovima na Siciliju, osniva gradove Sagestu i Elimu. Na predlog rođaka Helena, sa Sicilije se upućuje prema zapadnim obalama Italije, ali ga bura baca na obale Afrike, gdje boravi kod kartaginske kraljice Didone. Uprkos ljubavi koja se između njih rasplamsala, ponovo se vraća na Siciliju, gdje ga prima kralj Akest. Tada umire njegov otac Anhis, sahranjuje ga uz sve počasti...

Torzo cara u oklopu iz Opuzena

Tu se njegova avantura ne završava...

Antenor preuzima komandu nad izbjeglim četama paflagonske vojske, čiji je kralj Pilemen pao pod Trojom i kasnije prelaze u Italiju, gdje se brodovima iskracava u luci koju proglašavaju Novom Trojom.

Svuda smo se rasijali.

Prijamov sin Helen i Hektorova supruga Andromaha stigli su u Epir.

Helen i Andromaha izgrađuju Novi Ilion, a dio Epira su nazvali Haonijom po imenu njegovog pratioca, gdje i dočekuju Eneju.
Poslije Helenove smrti, Andromaha odlazi sa sinom Pergamom u Novu Troadu u Maloj Aziji, kod izbjeglih Trojanaca, gdje je grad Pergam.
Onima iz više klase, s prinčevskim zvanjima, bilo je lakše. Zvanja su im otvarala puteve, dok običnom puku, izbjeglicama, sudbina je bila neumoljiva i teška.
Beskućnika niko neće u kuću, stara je mudrost koja se pokazala i u slučaju obeskućenih Trojanaca.
Oni su gradili Troje, a mi smo sanjali Troju, jedinu i neponovljivu. Nama je još samo bilo preostalo da sanjamo i čuvamo u sjećanju svaki dio grada: hramove, palate, trgove, tržnice. Bedeme kakve nemaše ni jedan grad.
Plamen Troje nikada nećemo zaboraviti. To je bilo posljednje što smo ponijeli u očima, mi preživjeli koji smo krenuli u veliko rasijanje po svijetu.
Utihnule su borbe, nasta onaj kobni čas tišine, kojim je obilježen poraz za jedne a pobjeda za druge.
Ako je pobjede uopšte bilo! Dozvolili su nam da uzmičemo, da napuštamo svoje domove, da tražimo nova staništa. Sa malim zavežljajima, onim najneophodnijim, s djecom u naručju, i hljebom u torbi. Ostalo su prisvojili i uzeli.
Živa glava, mislili smo, ako preživimo sazidaćemo novi grad. Važno je da ovaj ponesemo u očima i sjećanju, da sačuvamo njegovu sliku, da ga preslikamo tamo gdje se zaustavimo.
Poslije propasti našeg slavnog grada, rasuli smo se na sve strane. Svako je išao kuda je stigao, kuda su ga vukli talasi i sudbina. Eneja, vođen usudom – otišao je svojim putem. Sanjanjući grad koji će podići. Njegovu sliku je nosio u glavi. Nije odstupao od svog nauma, bar dokle smo bili zajedno.

Nastavili smo da plovimo morima, više uzbrukanim, nego mirnim. Povjerovasmo da nam podmeću bogovi i da se protiv njih nemoguće boriti. Prepušteni talasima, sudbini i olujama. Svuda su nas pratili oni ognjevi, sudbina grada koja bijaše naša sudbina. Svaki njegov kamen pritisako nas je kao planina Ida. Oltari popadali, kumiri izgorjeli. Arijel, Turn i druge vođe. Sjećali smo ih se. Pratile su nas njihove sjenke. Sjenke mnogih ratnika koji ostadoše pod Trojom. Kasandrina sjen sa zloslutnim proročanstvima za kojima smo išli, ne gubeći nadu. Ta sjen nas nikada nije ostavila. Njen glas i njena priviđenja nosili smo kao nadu.
Jedna misao je vezala nas koloniste, da sazidamo grad, i sebe u njega ugradimo. Tužna je sudbina onih kojima propadne grad.
Bili su nas vjetrovi, šibale oluje. Stravične ognjeve gledali smo jedni drugima u oči. Nosili plamenove u sjećanju; krike, samrtnički ropac, vapaje ratnika prije nego ih smrt osvoji.

– Sudbine gradova su kao i sudbine ljudi! – izdvajao se jedan između glasova trojanskih brodolomnika.
Isplovili smo na ove obale, nakon mnogih isku-

šenja koje su nam bogovi slali. Mi brodolomnici, nosimo strašno sjećanje.

Lijepo nas primiše stanovnici Ilirije, koji življahu na ovim obalama i u brdima.
Imali smo svi jednu želju – da zidamo grad i da u njega utkamo naše sjećanje.

– Ima dosta kamenja! – govorili su nam starosjedioci koji od davnina nastanjivahu ovu zemlju. – Zidajte, ne štedite ga, mi ćemo vam pomoći.

Ispričasmo im kako su nas Ahajci prevarili – i kako su nam ubacili drvenog konja. Znamenje bogova, za koje vjerovasmo da će nas spasiti. Nismo ni pomišljali da su u njemu ahajski junaci koji će užiditi plamen u kojem je nestala Troja.

Započesmo graditi čvrste bedeme, s vjerom da ih niko neće srušiti, i kapije kroz koje neće biti ubačeno znamenje, poput onog koje nas bijaše sve opčinilo. Ta opčinjenost nas je skupo koštala. Naša vjera značila je naš poraz. Naprava je učinila da sve izgubimo.

Bez nje bi možda pobijedili. Odupirali bi se još, a to bi Ahajce iscrpilo više. Bili su na izmaku snaga. Pokazivali su to svakim danom. Samo je još malo trebalo istrajati i pobjeda bi bila naša. Tanka linija dijeli pobjedu od poraza.

Od tada ne vjerujemo u bogove. Naša vjera u njih izmjerena je našom propašću.

Krenuli smo sa zidanjem velikog zida. Kamenje su dovlačili sa svih strana, zajedno sa starosjediocima Ilirima.

Svoje živote, prvo pokoljenje kolonista iz Troje potrošilo je u podizanju zida, koji nikada nije završen. I naredna pokoljenja u njega su ugrađivala kamenje.
Sa sobom smo ponijeli *Paladion*, kip u kojem je bila sakupljena snaga grada, kako ga ne bi uništili oni koji su nas ubijali deset godina.
Ugradili smo ga u bedeme zida, vjerujući da će nas to spasiti.
– Neka Paladion tu ostane i neka to bude početak nove Troje! – govorio je prorok Trojil u čije riječi smo vjerovali.
Nova Troja nikada nije sagrađena. Ostali su djelovi zida koji su i danas vidljivi. Svoje snove i sjećanja na grad i njegovu sudbinu, poistovjetili su sa sobom, i odnijeli pod zemlju.

*

Ostale su samo zidine koje se danas zovu: *Međa Vuka Manitoga, Dekulionov zid, Dukljaninova međa.* Tako u pamćenju živi ime tog zida. Trojanci su za sobom ostavili tragove u nazivima toponima: *Trojanov krš, Trojanov zid, Trojanova međa, Trojanova greda*. Konačno, i u prezimenu Trojanovići s kojim i danas živi dio stanovnika poluostrva Luštica u Crnoj Gori.
Svuda su ostavili tragove nesrećni trojanski kolo-

*
Zid čiji su ostaci i danas vidljivi, u narodnom predanju poznat kao Vukova međa. Građen od ogromnih kamenih blokova, širok je više od dva, a visok preko tri metra, bio je dug čitavih pet stotina kilometara i išao je vrhovima najviših hercegovačkih, crnogorskih i sjevernoalabanskih planina. Ovaj jedinstveni odbrambeni kameni lanac imao je sopstveni vodovod koji je putem nekoliko stotina izvora napajao njegove čuvare, čitavom dužinom od Dubrovnika do Skadra na Bojani. Ti izvori još uvijek postoje i predstavljaju, svaki za sebe i svi zajedno, istinsko čudo u kraškim bezvodnim krajevima.

Naši etnolotzi su zabilježili više predanja o Vukovoj međi u kojima se ona zove i *Dukljaninova međa*. Pretpostavlja se da bi ovaj Dukllјanin mogao biti mitološki Deukalion, otac Helenov. Ako pročitamo predanja koja je Jovan Erdeljanović početkom prošlog vijeka zabilježio u Crnoj Gori, može dovesti u vezu Dukljana i Deukliona. U tim predanjima se ponavlja jedna te ista priča: da su u ovim krajevima nekada živjeli Grci. Skoro da nema sela (osobito uz Vukovu među!) u kojem ne postoji kakvo „grčko" groblje, „gračka" voda, „grčka" kula, „grčka" glavica, „grčka" gradina, „grčka"gomila... Uostalom, i samo ime „Dukljaninova grada" u svojim najstarijim i najčešće korišćenim oblicima ima korijen koji nedvosmisleno govori da se radi o grčkom gradu. Naime, *Duklja* se zvala *Dioklia, Dioklitija, Dioklia, Diokleja, a* „diokle" znači *– Zevsova slava.*

O Vukovoj međi se može govoriti i kao o Mjesečvom simbolu. Ako pogledamo crnogorske i hercegovačke kape sa četiri mjesečeva srpa koji zaštitnički natkriljuju onaj peti i najveći. Nikada još nije niko dokazao sa sigurnošću šta ti srpovi znače. Zar ta četiri mjesečeva srpa ne bi mogla da budu četiri helenska plemena: Jonjani, Ajoljani, Ahajci i Dorci, a onaj peti najveći njihov rodončalenik – Helen.

Na takvu pretpostavku vuku i oni najstariji folklorni elementi koji se javljaju unutar i oko Vukove međe, a u prvom redu tradicionalni tronošci (*„škanj"* i *„stolovač")* kakvih i danas imamo po našim kućama, i kakvih je puna grčka mitologija – od Limba do Tartara. I ne samo da ih ima po kućama, već je čitav prostor pun takvih „tronožaca" isklesan u ogromnom kamenju, sa obaveznim naslonom u obliku mjesečevog srpa, kao što je onaj u tajanstvenom Soko – gradu iznad sela Štitatara u Katunskoj nahiji, ili takozvana „Stolica Hercega Šćepana" u Pivi kod sela Stabana.

nisti, rasipajući se po svijetu, nakon što je uništen njihov grad.

*

Svi mi nosimo u sebi Troju! – odjekivao je glas.
–˝Našu Troju! – čuli su se glasovi u horu. Troja nikada nije umrla, zato što je živjela u nama! –ponavljao je hor besmrtnih kolonista.
Kao što ni ratovi nijesu stali. Tutanj onog rata odjekuje i kroz ovo vrijeme, jednako kao i kroz vremena koja su mu prethodila.
Paladion je negdje u ovom zidu, možda će ga jednom neko naći. Sa njegovim pronalaskom počeće da oživljava grad.
– Nikada! – čuli su se glasovi ahajskih vojnika. Možda glas samog Agamemnona. Glas koji je htio da Troje više ne bude. Šta je kumovalo njenom nestanku, volja bogova ili volja ljudi? – pitali su se neimari zida. Odgovora nije bilo. Zar je bitan odgovor, nakon svega?
S Trojom na usnama umirali smo rasuti po svijetu sa sazanjem da ostaju naši snovi o njoj iz kojih će se jednom ponovo uzdići! – umnožavali su se glasovi potomaka prvih Trojanaca koji su došli na ove obale, pretvarajući se u veliki hor koji se i danas čuje.

*

Tek će se kasnije ispostaviti, nakon što je desetogodišnji rat ponio mnoge živote Ahajaca i Trojanaca, da Jelena nije bila u Troji. Parisova priča o njenoj ljepoti, općinila je Trojance. Svi su je vidjeli u svakom trenutku. Bili su zasjenjeni njome. Nepodnošljiva za ljude, njena ljepota je bila motiv za masovno umiranje sa jedne i druge strane. Ahajcima je varka poslužila kao povod za rušenje i pljačku jednog od najbogatijih gradova na svijetu. Ni jedni ni drugi nijesu shvatili da su uzaludno umirali. Umrli su prije nego što su uvidjeli da Jelena ne postoji. Da je ona proizvod Parsiove zaljubljenosti i ahajskog lukavstva. Svi koji su se borili bili su već mrtvi kada je ova obmana izašla na svijetlo dana.

Parisova mašta se toliko rasplamsala da se pretvorila u buktinju koja je uništila Troju, iz čijih ruševina je zjapila bezuba nakaza, umjesto ljepote. Dobro je što on to nije shvatio. Bio je već mrtav.

Tvrđava na Lokrumu - Dubrovnik

DUBROVNIK DESISLAVINO IZGNANSTVO

Desislava me probudila oko četiri časa ujutro. Tražila je da završim njen životopis, pa da je tako i oživim, što sam i učinio pričom koja slijedi. Od dokumenata sam imao njenu ličnu ispovijest, koja se čuva u Arhivu Dubrovnika, na pet slabo čitljivih stranica. Na osnovu njih i onoga što mi je govorila sopstvena intucija rekonstrisao sam životopis posljednje dukljanske knjeginje, koja je neposredno nakon napada Rašana na Duklju, napustila svoju zemlju i otišla u Dubrovnik, koji je udovici velikog kneza Mihaila pružio utočište.

Desislavino izgnanstvo, moji snovi o Duborvniku i nemogućnosti da izađem iz grada, ona i ja, negdje su se duboko poistovjetili. Sada me probudila misao o njoj, koja već stoljećima traži izlaz iz ovoga grada. Čujem neki glas, siguran sam da je to njen

***

Bilo je to napuštanje Duklje na brzu ruku. Pred vojskom velikog župana koja je rušila gradove, sa

*

Postoji nekoliko teorija o snivanju Dubrovnika (lat. *Ragusa*), a opšteprihvaćena je, da je grad osnovan u 7. vijeku, kada su se Latini iz grada Epidauruma (južnije od Dubrovnika, na istom je položaju današnji Cavtat), sklonili pred navalom Avara i Slavena na hrid Laus, što znači stijena (Laus → Lausium → Rausium → Ragusium → Ragusa)[.]Kasnije su ti isti Slaveni izgradili naselje na južnim padinama brda Srđa, na kopnu preko puta hridi i nazvali ga Dubrava, što znači šuma duba (hrasta). Tokom vremena su se naselja sve više povezivala, da bi se potpuno spojila u 11. vijeku, nasuvši uski kanal, što ih je dijelio (današnja ulica Placa, tj. Stradun), a u 12. v. i 13. v. potpuno su ga zaštitili obrambenim zidinama. Prema nekim drugim teorijama i antičkim natpisima, Dubrovnik je možda osnovan i prije 3.v., kao malo naselje na otočiću Laus.

konjima ulazila u hramove, palila knjige. Donijela sam njihov pepeo, vjerujući da će se preobratiti u slova, i da će Knjiga ispisati samu sebe. Knjige ne umiru ni kada sagore, govorio mi je nečiji glas. Pali su gradovi Svač, Danj i Drivast. Mjesta ni vremena za čekanje nije bilo. Na redu je bio slavni grad Bar. I Prapratna, naša prijestonica. U njoj sam bila, osjećajući da više ne smijem čekati.

Uzeli smo ono što je najpotrebnije. Moja najuža pratnja, dvorska kancelarija i njeni službenici. Spise i dokumenta koji su od posebne važnosti. Rekla sam da se ponesu, da ne izgore. U pratnji mojoj, prilikom odstupanja, bili su: nadbiskup Grgur, župani Čeneh i Crenik, kazanac Grdomil i druga vlastela sa dvora.
Sa dva broda smo krenuli za Dubrovnik. Bio je najbliži a i najsigurniji. Za uzvrat sam im kasnije poklonila oba broda, što sam potvrdila potpisom mjeseca avgusta 1189. godišta, o Stjepanudne, pred svjedocima kojih bijaše dvadeset i jedan na broju, s Grgurom našim nadbiskupom na čelu i Marinom dijakom, notarom dubrovačkim koji povelju pisa i sam na kraju svoj potpis stavi.
Među svjedocima bijaše Desimir, sudija dubrovački, Grosius Goislav, Dobroslav Bodocije, vikar Mihatije, Balotije Belatabusi, Župan Krepun, Kasvej Grdomir, Bratoje Tehomirić i drugii

Duklja mi je često dolazila u san. Gradovi porušeni, sela popaljena. Garež i dim su lebdjeli nad čitavom zemljom. Usta su mi bila puna pepela. Davila sam se u snu, osluškujući zemlju kako stenje pod tuđinskim jarmom. U vazduhu se osjećao mirs sagorjelih knjiga, ljudi, živine, smokava i nara. Pepeo života. Nije bilo vjetra da dune, da rastjera dim i garež. Molila sam, ali su nebesa bila zatovrena. Nije me bog čuo. Bijaše zaboravio i mene i moju zemlju stao na stranu porobljivača, a ne onih koji se brane. Pitala sam se, zapomagala: Bože, Bože, oprosti im, ne znaju šta čine. Pruži nama ruku da izađemo iz ovog zla.

Stigle su prve izbjeglice sa naših strana, među njima i ugledna porodica Trifun iz Kotora. Srela sam se sa njima i saznala da je i Kotor pao. Odatle je Jakvinta vodila borbe sa svojim nasljednicima za kraljevski prijesto u Duklji, oko koga bijaše nastao veliki grabež.

Često sam odlazila u luku, čekajući brodove, koji su donosili vijesti iz svijeta, pa i iz Duklje. Bile su uglavnom žalosne i nepovoljne, svaki put bi me potresle. Mislila sam da njihovi donosioci uveličavaju pogibelj koja bijaše napala moju zemlju, tješeći sebe.

Nisam htjela da prihvatim činjenicu da sam posljednja dukljanska knjeginja. Čudno je i pod sumnjivim okolnostima završio moj muž. Nađen je mrtav u maslinjaku, nedaleko od dvora, u noći punoga mjeseca. Kada se vidjelo kao za dana.

Crkva sv. Nikole Dubrovnik

„Budući bezbjedna, od svoje volje otpuštam svoj galijun i sagiteju (dva moja najdraža broda, koja sam odabarala iz nevelike flote i sa njima krenula na put izgnanstva, zli put!), ukupnoj opštini dubrovačkoj određujući da, dok budu ostala u gradu ista drijeva, budu u mome imanju, ali u službi opštine Dubrovčana idući brodovi, a što se bude dogodilo od njih, koji bi se poslije mogli izgubiti, određujem da mi opština dade sto perpera, a sada kad ja ostavim Dubrovnik, ili se vratim, isti će brodovi hoditi kao moje imanje. A kada brodovi budu stati u Dubrovniku, ili izagnjiju ili se što mu drago njima dogodi, kako se kazalo, biće na štetu same opštine dubrovačke, ako uzmognu sto rečenih perpera meni platit.“

Bezbroj puta iščitavam ove riječi sa prepisa povelje koji su mi dali. Orginal je zadržan u notarskoj kancelariji.

*

Sanjao sam da ne mogu izaći iz grada, a taj san mi se javljao u toku čitave jedne decenije, od 1991–2000. godine, u kraćim i dužim razmacima. Bio sam u raznim situacijama, u raznim ambijentima grada. Ali kada sam htio da nađem izlaz, nije ga bilo, nikako nijesam mogao da napustim grad.
S tim snovima, žalim što ih nijesam zapisivao, dodirivao sam negdje snove i sudbinu izgnane dukljanske knjeginje i sudbinu njene i moje zemlje. Nekoliko puta je prošla kroz moje snove.

*

Sanjala sam Prapratnu, naš grad, od koga, to ću kasnije saznati, ni kamen na kamenu nije ostao. To što sam vidjela u snu dogodilo se na javi. Moji snovi će se obistiniti. Njima je prethodila surova stvarnost i zla sudbina koju je doživio. Propast grada mi je došla u san.
Potvrdile su je vijesti koje su do mene dolazile. Ovo što pišem u noćima dubrovačkim, moja je lična povelja. Nisam sigurna da će nekom trebati, a osjećam potrebu da moja osjećanja pretočim na papir i uvijem u slova. Za svjedočanstvo onima koji će doći i koji će se, sigurna sam, zanimati za moju sudbinu.
Želim da ovo bude uzeto kao dokument.

Kako je vrijeme mog izganstva odmicalo, uvećavao se prostor za zaborav. S novcem koji se osipao, osipala se i moja pratnja. Trošilo se ono što se imalo, a priliva nije bilo. Dubrovčani su i u mom slučaju pokazali škrtost, koja tada već bijaše uzela formu poslovice.
I zvanje knjeginje gubilo je na značaju. Mojim domaćinima sam sve manje bila interesantna. Služila sam im kao moneta za potkusurivanje, u političkoj trgovini koja nije gubila na značaju.
Bila sam zlatna moneta u početku, pa srebrna, pa bronzana... Na kraju, moneta bez vrijednosti.

U strahu da se mogu vratiti u zemlju, propaganda porobljivača je stalno dobijala krila i uzlete. Sva-

kakve vijesti o meni su odašiljali i širili. Htjeli su da sve izgubim u očima onih koji su ostali u zemlji, s malom nadom, u velikom beznađu.

Između ostalih, širili su vijesti o mom raspusnom životu u Dubrovniku. Raspusnosti nije billo. Živjela sam skromno, a s godinama, u moj život se uvalačilo siromaštvo i bijeda... Da ne bi jedne dubrovačke porodice, gladovala bih. Bojim se da ih pomenem, može im štetiti u nekom budućem vremenu. Nikada se ne zna kome mogu zasmetati naši prošli životi.
Bila sam se zagledala u dubrovačkog patricija T., ali ta ljubav je ostala neostvarena.
Toliko o mojim ljubavima.

Često sam odlazila na obalu i razgovarala s morem. I sa mojom zemljom. Pričala sam kao da je živo biće. Ispovijedila se. Njoj jedino. Episkopima nisam htjela, nijesam osjećala potrebu. Šteta što nijesam bilježila te razgovore. Moja nezapisana poezija.

U ustima sam osjećala gorkost pepela. Osjećam i sada dok ovo pišem. Miris paljevine dopirao je čak do Dubrovnika.

Donosile su ga izbjeglice na odjeći.

Odlazila sam Bodinovoj kuli. Molila se pred njom za Duklju. Stalno plakala. Mnogo sam suza izlila ispod njenih bedema. Ćutala je Kula, nikakvu utjehu mi nije pružala, osim sjećanja na moć Bodinovu i moć Duklje, koje bijahu spojene u jedno.

Kula je bila svjedok Bodinovih zločina. Dobar dio vladavine je proveo u svađi sa knezom Branislavom, bratom od strica, njegovim sinovima. Kraljca Jakvinta je neprestano podsticala te sukobe, pa je Branislav sa svojima pogubljen pred Dubrovnikom, a sahranjen u lokrumskom benediktinskom samostanu. Naš Ljetopisac je u svom i našem ljetopisu zapisao:

„Kad je to vidjela kraljica, odmah rasplete kose pa poče žestoko se tući šakama u glavu, plakati i govoriti svom mužu: 'Jao, jao, jao, zar zbilja ne vidiš, o kralju, kako ubijaju tvoje ljude?! Njihovi srodnici su u našim rukama, a oni ne prestaju da svakodnevno ubijaju i ranjavaju tvoje ljude. Zar još nijesi svjestan onoga što je učinio Kočopar? Zašto dozvoljavaš da žive njihova braća koju držiš u okovima?'. Tada kralj, razbiješnjen, podignuvši mač, naredi da se pred gradom Dubrovnikom i na očigled njihove rodbine odsiječe glava knezu Branislavu, njegovom bratu i sinu, nadovezujući tako ubistvo na vjerolomstvo. Tada epsikopi i opati koji su bili došli da mole kralja da im se ne odsijeku glave i da između njih ostave mir, vidjeći da su oni već ubijeni, mnogo su žalili što su zakasanili da dođu i počeše žestoko osuđivati i grditi kralja zbog toga što se pokorio želji svoje žene i što je ubio svoju braću. Kralj se odmah pokajao i gorko je plakao, pa pošto su mu oni bili braća, naredio je da se časno sahrane. Tada episkopi i opati, uzev-

Stradun koji su dotakla Desislavina stopala

ši njihova tjelesa, sahrane ih s velikim počastima u manastiru svetog Benedikta na ostrvu koje se nalazi pred Dubrovnikom. Zatim njihova braća i sinovi kao i ostali koji bijahu u gradu, pošto su čuli da neki žele da predaju grad kralju, pripremivši male lađe, pa ukrcavši se svi u njih, doplove u Split, a odatle preplove u Pulju, a zatim stignu u Carigrad. U međuvremenu kralj uze Dubrovnik i tu sagradi tvrđavu. Potom se vrati u Skadar. Vladao je dvadeset i šest godina, a u dvadeset i drugoj ubio je svoju braću.“

LJETOPIS POPA DUKLJANINA, str. 268 i 269.

Svaki put kad sam došla kod Kule, čula sam Bodinov plač. Zaludan, jer bijaše izvršio gnusno djelo. Plač mi je dolazio i u snove. Noćima mi nije dao mira. Plakala sam za braćom pogubljenom i Dukljom porobljenom. Ništa zaludnije od zaludnog plača, mislila sam.
Pločnike ovog grada zalivala sam suzama. Nema te kiše, iako je poznato da ovdje padaju obilne kiše, koja će ih sprati. Možda jednom neko iz moje zemlje, ko bude dohodio, pronađe ovdje tragove mojih suza.

Te suze sam tražio svaki put kada bih otišao u Dubrovnik. Zbog njih sam, u snu, postao zatočenik koji ne može izaći iz grada.

*

Gdje je knjeginja otpočinula? A sa njom sudbina Duklje koju je nosila sa sobom, to niko ne zna. Možda u jednom od benediktinskih crkava. Pomagala je benediktince, što govori i njen posljednji zvanični pomen u povelji od 15. juna 1193. godine, kojom Đuraš, sin Andrijin, vraća crkvi svetog Martina otetu zemlju.

***

Godine utjelovljenja Gospodnjega 1193. mjeseca juna, indikt XV u gradu Dubrovniku.
Pred knezom i savjetom, pred sudijom gospodina velikog župana (Rastka) Andrije, stotinka Velcina i vikara Mihata, Kranka Bubane, Ivana Petrake, Mengacia Bocina te Giraka od strane (grada Dubrovnika), ja Đuraš, sin Andrijin, stanovnik mjesta Gradesi, dajem na znanje da najvjernije obnavljam očevu oporuku i priznavam za svjedoka višnjega gospodina da zemlja u Zonhetu prpada crkvi svetog Martina, a ne kao mi je saopštila gospodarica knjeginja Desislava. Pošto ne želim da nosim ovaj grijeh, zapovijedam da svi od toga odustanu, jer je ta zemlja uvijek pripadala crkvi svetog Martina, poštujući moju želju kao i želju moga oca i mojih predaka. U ovome je bio prisutan Bratoš, sin Bratačanija. Pošto sam i ja đakon Marin i opštinski pisar bio prisutan, zamoljen sam da potpišem.

1193. godina

Priču o Desislavi sam zaokružio, koristeći njenu ličnu ispovijest, kako sam rekao na početku i dvije navedene povelje, a završio sam je 4. oktobra u 5,37 ujutro, nakon čega sam zaspao u miru.
Napokon smo se smirili, ona i ja.

CASTEL NUVO, 4. oktobar 2011.

*

Pored knjeginje, zemlju je napustila kompletna administracija, dvorska kacelarija i najveći crkveni dostojanstvenici. Pouzdano se zna da se arhiepiskop Grgur nije više vratio u Bar već je ostao u Zadru.
U Arhivu Dubrovnika čuva se njena povelja izdata 1189. godine. Sudbina poslednje knjeginje ne prestaje da me intrigira. Naročito, ono p o s lj e d nj a, i teret koji takvo određenje označava. Ubijeđen da neki trag još postoji koji je ona ostavila u tom gradu. Ako ništa drugo, a ono njena duša. Prilikom svake posjete Dubrovniku, imao sam osjećaj da ću je sresti.

Gradac

GRADAC
LEGENDA O NEIMARU

Čitav život mu je prošao u lutanju i traženju mjesta pogodnih za podizanje grada. Ispitivao je sve, nakon što bi odredio mjesto, osluškivao je zemlju, vjetrove, pratio izlaske i zalaske sunca.Vjerovao je da za srećan grad treba naći mjesto sa svim pogodnostima neophodnim za život onih koji budu njegovi stanovnici.
Kada bi sve ispitao, sjeo bi i nacrtao, kakvim bi se u njegovoj mašti prikazao.
U svakom gradu je zamišljao najmanje tri hrama. Bilo je gradova u kojima je zamišljao i po trinaest i po dvadeset i tri i trideset i tri hrama. Hramovi su za njega bili veoma važni. Mjesta gdje stanovnici imaju doticaj s Bogom i nebom.
Nebo i zvjezdane putanje bile su određujuće za njegove planove. Ritam života poistovjećivao je sa ritmom zvijezda, čiji bi odsjaji bili ljekoviti za stanovnike.
Uz svaku skicu zapisivao je ime, pa gradovi koje nikada nije sagradio žive i danas na skicama, u imenima koja im je dao, u bilješkama koje je pravio dok ih je projektovao.
Ti zapisi su dragocjeni, ali nijesu očuvani. Pergamenti na kojima je zapisivao i projektovao nijesu

odoljeli vremenu. Kamena škrinja u kojoj su ostali nije bila napravljena da bi ih zaštitila i obezbijedila njihovo trajanje. Da li ju je pravio on, ili je škrinju našao slučajano, pa je ona djelo nekog kamenoresca prije njega, nije utvrđeno.

Zvijezde je smatrao odlučujućim u biranju položaja grada. Na jednoj skici grada koji je nazvao Kaliopolis napisao je: *pojava PSA, pojava ARKTUROSA i iščezavanja Vlašića. Teško je odgonetnuti dovođenje u vezu ovih zvijezda.*
DARDONA
HERMPOLIS
DUKLIONA
SAIS
ERAH
HOMEROPOLIS
OBLUN
CORONA
GABANA
ATLANTIS

Imena nekih nijesu sačuvana, ostala su samo poneko slovo na oštećenoj pergameni:

LI... D...

HU...M

...M...O...P...

Vrijeme je bilo neuomoljivo, nagrizalo ih je, vlaga je prodirala u kamenu škrinju....

Oštećen je i životopis, nađen u kamenom sanduku, ispisan njegovom rukom. Sasatavio sam oštećene djelove i donekle ga rekonstruisao...
Najprije su zapisani stihovi:

MLADIĆ KRATKE KOSE
KLEČI
NALAZI SE IZMEĐU DVA STUBA
IMA POVEZ NA OČIMA
IMA OMČU OKO VRATA
STOPALA SU MU POSTAVLJENA
POD PRAVIM UGLOM....
U LIJEVOJ RUCI DRŽI NEKI PREDMET
NALIK NA KNJIGU
SA UREZANIM KRSTOM

A onda ŽIVOTOPIS:

...Želio sam da sagradim mnoge gradove... Gorio sam od želje za njima i njihovim građevinama, koje sam nosio u vizijama, vjerujući da ću ih pretočiti u materjal koji će odoljeti vremenu.

Borio sam se sa sopstvenom željom. Ostali su nesagrađeni, u skicama i riječima. Nijesam uspio da ih do kraja iscrtam, uz opise koje sam namjeravao dati riječima.

Klesani ukras antičkog hrama, I-II vijek n.e.

Bio je to dar od bogova, a možda prokletstvo putujućeg graditelja koga su bogovi zapahnuli željom građenja. Kotur i kanap, visak i mistrija, stalno su bili u mom prtljagu.

Znao sam da ih neću nikada sagraditi. Ali sam vjerovao, da će neki budući graditelj pronaći moje skice. I da će mu one poslužiti da gradove koje sam nosio u mašti pretočim u stvarnost.

Postoje na zemlji mjesta koja zrače kobnom energijom i mjesta koja zrače dobrom energijom i koja povoljno utiču na one koji u njima žive. U ispitivanju i putovanju ovom zemljom prolazile su godine. Život brzo prođe, taman koliko udarih dlanom o dlan.
Čovječiji vijek je prekratak da bi se izgradio i jedan, a ja sam htio mnoge gradove. Shvatio sam to na kraju, kada su godine uveliko protutnjale.
Pronašao sam mnogo mjesta.. Obilježio ih. Nadam se da nijesam zalud živio. Od mog života, ukoliko jednom bude pronađen ovaj životopis, neko će napisati priču. Neimar koji se zadubi u ove skice sagradiće grad. Postaviti kamen temeljac.
Sve ostavljam u kamenoj škrinji, s nadom da će preživjeti... Ovo je sarkofag mojih vizija, posljednja je rečenica njegovog životopisa.

979 godina.... Ove tri brojke su ostale. Da li su samo one bile napisane i da li znače 979 godinu? I da li se odnose na računanje prije nove ere ili na novu eru. Teško je utvrditi. Konac je, što je za mjere služio, istrunuo, a kameni kotur je sačuvan u škrinji, dijelom i zapisi i skice koje je ostavio neimar.

Njegovi nepostojeći gradovi žive u nazivima koji su sačuvani, u zapisima koje je ispisivao na marginama pergamena. Gradovi su nastavili da žive u njegovim snovima. Neke od njih sam sanjao, a neki će se prikazati nekom budućem neimaru sa graditeljskim darom ili piscu koji će napisati novu priču.
Snovi ne trunu i mašta je nepropadljiva. Gradovi od njih sagrađeni postojaniji su i trajniji i od onih koji su od kamena sazdani.

*

Prema nekim pretpostavkama GRDOVA GRADINA, od koje je ostala samo gomila kamenja, možda je grad koji je ovaj neimar sazidao. Na ovu prepostavku navodi legenda o graditelju Grdu, čiji se grob nalazi u gomili kamenja. Mnogi su ga tražili, ali ga do danas niko nije našao. Postavlja se pitanje, ako je grob u ruševinama ove gradine, otkuda njegove skice i projekti u kamenoj škrinji u Doklei? Na ovo pitanje niko nije dao odgovor. Možda je neka vrsta odgovora ova priča, u kojoj su oživjeli nepostojeći gradovi bezimenog neimara.

*
Gradac je teško ubicirati zato što postoji veliki broj takvih toponima, a na mnogim od tih mjesta nije ni bilo velikog naselja, jer grad po srednjevjekovnom poimanju ne mora da bude veliko naselje, već tvrda građevina, tvrđava (grad Soko naprimjer). Toponim Gradac Šafarik je identifikovao sa mjestom Gradić iznad Skadra, a Rački sasvim nedoređeno veli da je to Gradac u Crnoj Gori, iako znamo da takvih naziva ima više. Novaković ih je izbrojao četiri, pa zaključuje da je riječ o Građanima u Riječkoj nahiji, što prihvata i Grot. Koliko je nesigurno povoditi se za geografskim nazivom, pokazuje registar Erdeljanovićeve knjige *Stara Crna Gora* (1926:798), u kome nlazimo da je Gradac vis u Pješivcima, pleme u Lješanskoj nahiji, selo u „plemenu Gradac", brdo u Ržištima, brdo u Trešnjevu...Jiriček u studiji o trgovačkim drumovima misli da je to naselje Starigrad, možda stara Budva *Civitas antiqa*...

Novigrad Novaković traži u Lješanskoj nahiji ili Bjelopavlićim, razdvajajući ga, dakle od Građana, u Riječkoj nahiji, dok Jiriček misli da je to grad na Prevlaci u Tivatskom zalivu, čemu se priklonio i Skok.
Ni jedan od njih nije došao do zaključka da je bi Novigrad trebalo tražiti nasuprot Starigradu, *Civitas antiqui.* Takođe, nije se pitao zašto bi iščezao naziv Novigrad, kad znamo da se Prevlaka pominje još u Dukljanina.

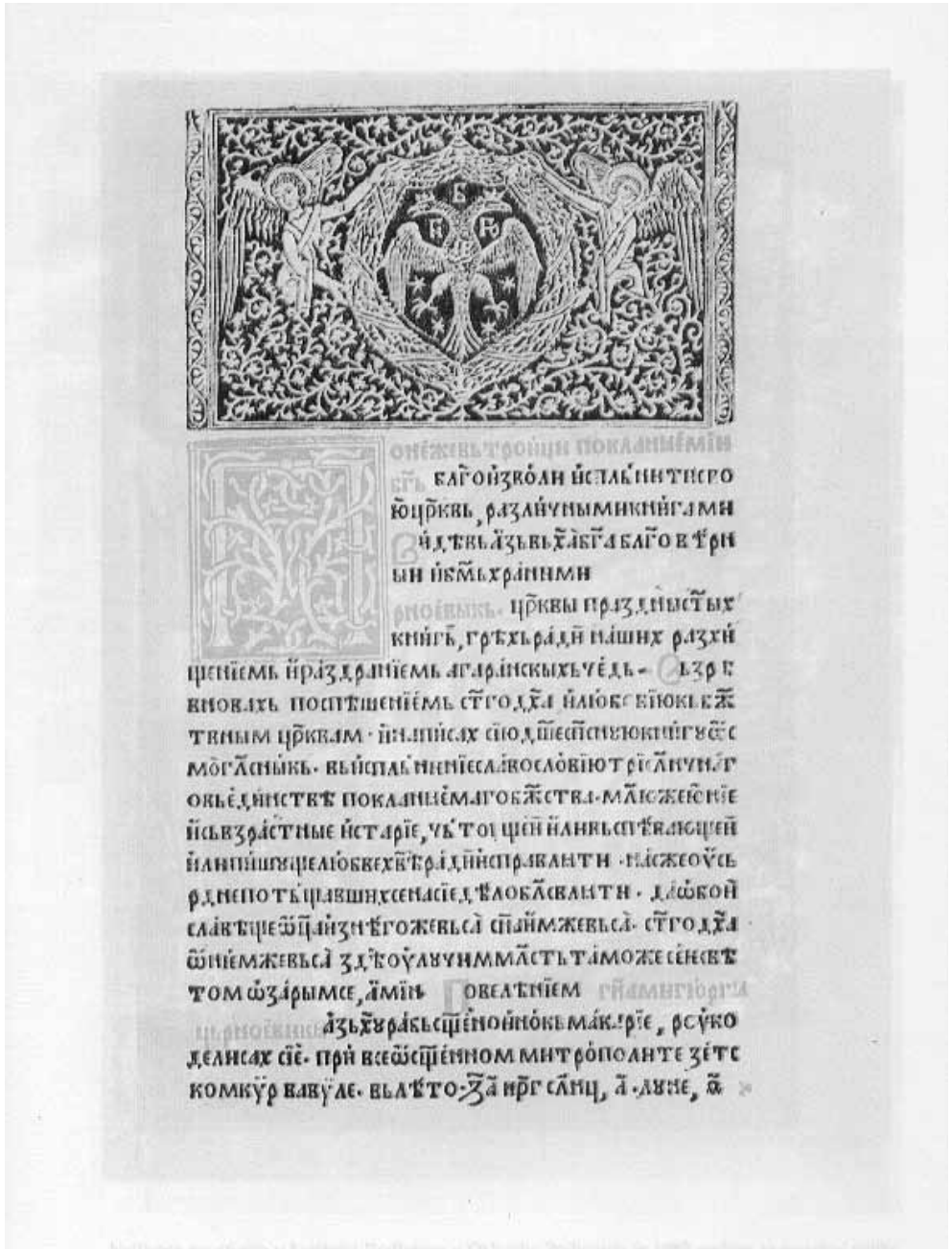

Stranica iz Oktoiha

KNJIGE – GRADOVI MAKARIJE OT ČERNIJE GORI

DIMITRIJU POPOVIĆU

Išeznućem Đurđa Crnojevića sa istorijske scene 1496.godine brzo su razgrađena zdanja njegovog oca, ugašena su cetinjska kandila, a slova štamparije rasukana i razbacana. Ali njihova zvijezda je već sjala, daleko u jednom djeliću dubine vaseljene, nedodirljiva za sve silnike.

Čudnim i nepredvidim putevima sam išao kroz život. Učinio sam bogobojažljiva djela, po kojima ću biti pominjan, ali i krivotvoren. Da bi ostavio tačne podatke o meni i mom životu mojim budućim biografima ostavljam ovaj zapis. Budući da ne znam gdje će me zateći smrt. A sa nadom da će biti sačuvan, uprkos burnim i nesigurnim vremenima, činim tri prijepisa. To je veća mogućnost da preživim.
Učio sam kod Paltašića, u njegovoj štampariji.

Od roda sam Crnojevića.

...i sastavih formi na njih že va jedno leto osmim čelovekom savršiti OHTOIH ot 4-go glasa...

Činismo to prvo na Obodu, nakon što gospodar Ivan tamo preseli prijestonicu, pomičući se u unutrašnjost zemlje ispred kletih Agarjana.

Slagasmo slova i zidasmo grad – knjigu. Slova bijahu zvijezde. Svjetlucala su u tami. Bijahu sjajnija od zvijezda. *Crkvi behu prazdni svetih knjig*... Narod bijaše neuk, te gospodar naloži da se donese Pečtnja iz Venecije. Dugo se pripremasmo i prođoše mjeseci dok sam naučio svoje pomagače. Taj zanat sam donio otuda odakle je došla i presa.
Gospodar Đurađ se veselio i u svemu nam pomagao. Govorio je da će to što radimo biti najljepši grad. I sam je slova stavljao i prisustvovao pečatanju knjiga.

Prvu knjigu, prvi grad koji sagradismo od slova, i pečatasmo 4.januara 1494.godine na Rijeci. Upravo ovdje gdje se još vije moja duša i duše mojih pomagača. Bijaše to *Osmoglasnik prvoglasnik*. *Psaltir s posledovanjem* završismo pečatanje (22. rujna 1494). *Osmoglasnik – petoglasnik* pečatasmo 1495.), a *Trebnik* (1496.) i *Četvoroevanđelje* u prvoj polovini(1496).
Sagradismo pet gradova, a ne jedan. Knjiga je koliko i najveći grad. Poslije vrijeme razori Žabljak, Obod razori, osta malo kamenova od njega. Grad od knjiga ostade i danas stoji i svijetli kao Nebeski Jerusalim. Pet gradova velikih ne nače vrijeme, niti razrušiše varvari. Spasiše se, i biše i jesu za spas naših duša. Vrelo nadahnuto.

.....

Trudih že sem o sem i rukodelisah sije smerni sveštenih mnih Makarije ot Černije Gori povelenijem gospodina mi Đurđa Crnojevića, pri vaseosveštenim arhiepiskupe zetskom mitropolite kir Vavile....

Slova sa njihovih stranica svjetle i ta svjetlost nikada neće zgasti.

Bijah prinuđen da napustim prijestonicu sa gospodarem Đurđem i da se vratim u Veneciju gdje sam sa sedam pomagača izučio posao knjigopečatanja. Na brod smo se ukrcali u Traštu kod Budve, sa pokućstvom iz dvora. Tako je naložila Porta. Suprostavljanja nije bilo.
Ostao je Stefan da upravlja Crnom Gorom.
U Veneciji sam provodio izbjegličke dane, podsjećajući se na dane kada sam gledao lijepe Venecijanke i učio znat koji će, kako sam vjerovao, donijeti sreću mojoj domovini.

Tri meloda u Oktoihu petoglasniku

U dane našeg izbjeglištva, kada nas svi gledahu s podozrenjem, upravo zato što smo izbjeglice i što moj gospodar više nije imao titulu gospodara, a oni kroz titulu gledahu sve i prema njoj jedino imahu poštovanje, bi mi tjeskobno.
Lijepe mladalačke – zamijeniše turobni izbjeglički dani. Poželjeh da napustim grad koji bijaše, čuven u svijetu. U njemu sve cvjetaše. Najviše ono što se tiče materjalne prirode.
U jesen 1502. godine, kada bijaše prošlo gotovo šest izbjegličkih godina, u Veneciju stiže jereomonah Maksim, rođak po majci gospodara Đurđa, kojega uvijek tako titulisah, pa i nakon što je zvanje gospodara izgubio. Pošto proboravi malo

i raželje se rođaka, nekadašnji despot Đurađ Branković sada u ulozi monaha, uze mene i gospodarevog sina Solomona i povede nas u Srijem. Odatle sam 1504. otišao u vlaški grad Trgovište, rezidencijalni centar vlaških kneževa u kome sam štampao ćirilske knjige od 1508. do 1512.godine. Godine 1510. pečatah OKTOIH a 1512. ČETVOROJEVANĐELJE.*
Onda sam prestao da se bavim knjigopečatanjem. Dalji svoj život posvetih crkvenim poslovima.

Sjedište ugro-vlaških mitropolita prenio sam iz Ardžeša u Trgovište, gdje sam narečen za mitropolita Makarija III.

Pred kraj života, 1526. godine otišao sam iz Vlaške u Svetu Goru i postao iguman manastira Hilandar, gdje sam napisao jedino svoje djelo, zemljopisni spis T o l o k o v a n i j e, u kome iznosim sve važne podatke o Dakiji i Zemlji Crnojevića, gdje sam rođen.
Godine 1533. u svojstvu igumana posjetio sam Moldaviju i vojvodu Petra IV Rareša i obezbijedio stalnu godišnju pomoć Hilandaru.

Starčke dane provodim u spokojstvu i miru, sjećajući se puteva kojima sam hodio i događaja koji su me pratili kroz život. Često se sjetim bogoljubivog gospodara Đurđa. Neka mu duša caruje na nebu. Bio je veći od svih gospodara, mnogo je ljubio svoju zemlju, a posljednje godine života, proveo je daleko od nje. U jednom pismu koje mi je napisao iz Anadolije, kaže: *…u san često dolaze cetinjke proljtnje plahe kiše, lovćenski vazduh mu manjka, zbog čega mi je tejskobno u grudima uvijek.*

Ovo je istina o meni, Makariju od Černije Gori, sve drugo su nagađanja. Uvijek sam se držao ono što reče i zapisa apostol Jovan na početku svog Evanđelja: u početku bi riječ. A ja dodajem: I na kraju.

***

I tako, u dane pobožnog i hristoljubivog Božijeg štićenika, gospodina mi Đurđa Crnojevića, njegovom zapovješću, ja, smjerni i svešteni mnih Makarije ot Černoj Gori, naštampah ovu knjigu pri preosvećenom mitropolitu zetskom, kir Vavili. Zato, starce kao očeve, odrasle kao braću, mlade kao djecu, one koji čitaju ili poju, ili prepisuju, molim, klečeći na koljenima, ako ne rukom, a ono riječju, ljubavi Hristove radi, ispravljajte, a nas koji smo se o ovome usrdno trudili, blagosiljajte, da i vi zadobijete ono Valaamovo koji je (rekao) Izrailju: „Oni koji blagosiljaju (biće) blagosloveni, a koji kunu (biće) prokleti.“

.....

Završi se ova knjiga od bitija, ljeta 7003, a od rođenja Hristova tisuću 495, krug suncu 3, luni 11, zlatoje čislo 14, indiktion 14, temelion 4, jepahta 3, meseca sektmvrija 22 dan, na Cetinju.

***

* Jedan list iz ove trgoviške knjige čuva se u Centrlanoj biblioteci „Đurđe Crnojević“ na Cetinju i predstavlja posebnu dragocjenost.

GLAS MAKARIJEV I DANAS SE ČUJE

Svršiše se sije knjigi od bitija va leto 7002, a ot roždestva Hristova tisušta 494, krug suncu 2, a luni 10, indiktion 11, temelion 12, epahti prvije, zlato čislo 12, meseca đenavra 4. dan.

Slova koja rukodelisasmo, rasuše se i pečatnja se razgradi, ali osta knjiga da svijetli u jednom kutku vaseljene, kao oko veliko koje na sve gleda. Knjiga bijaše zvijezda koja nas provede kroz tamu. Znadoh da će svijetliti i da neće zgasnuti dok bude ove zemlje.
Gradovi će proći i tvrdi bedemi se raspršiti, nestati parah kao što Ur haledjski nestade, i Niniva od koje sjen ne osta. Pašće i razmetnuće se se u prašinu kao gordi Ilion što pade i više se ne podiže.
Znadoh ja i znadoše osam mojih pomagača da će, poslije svega, knjiga ostati kao grad najtrajniji...

*

Dva lista Makarijevog životopisa čuvaju se u jednom manastiru u Trgovištu.
Ovo je prevod sa staroslovenskog jezika na kome je životpis napisan. Nikada se ne zna kada će list hartije iskrsnuti i baciti novo svijetlo na doba koje nam se čini obvijenim velom neprozirne tame. U ovom slučaju, sa ova dva lista, iz tame je vaskrsnuo život Makarijev, odbacivši sva krivotvorenja koja su se oko njega plela. Pod uslovom da je životopis pisala Makarijeva ruka.

GRADOVI
SNOVI I SUDBINE

Ako neko studira arheologiju 5-6 godina i diplomira, dobija zvanje arheologa. Ali ako neko trideset godina, iz ljubavi prema starinama i neke filozofske veze sa njima, proučava ovu materiju, nema *zvanje* ali ima *znanje*. I još ako je pjesnik i romanopisac, on će umjeti da prenese na čitaoce to svoje osjećanje, te svoje *snove* i *sudbine* davno izumrlih ljudi i davno oburdanih gradova, pa će nam pričati mnogo toga što ne znamo ni mi koji stalno drugujemo s knjigom, jer za nas je ruševina – kamena smrt.

Miraš Martinović je takav *čarobnjak,* da vaskrsava sve to što je nestalo i da nas kao strpljivi i obaviješteni vodič uvede na ulice, trgove, amfiteatre i bojišta, đe se ponovo začinju one stare ljubavi i oni stari ljudi, đe se trguje i tuguje, čitaju pjesme i smrtne presude. Krv teče u venama; krv se prolijeva u arenama i mi, začuđeni ovom čarolijom, i zaplašeni ovom strahotom, vidimo da vrijeme ne postoji, jer sve je isto, odnosno, sve se ponavlja, samo se mijenjaju imena ljudi, mjesta i bogova. Ali da nije tako, mi ne bismo razumjeli ni Sumere, koji su prije sedam hiljada godina tugovali nad svojim razrušenim gradovima Urom i Urukom,

jednako kao i hrišćani nad ostacima Jerusalima, Španci – Gernike a Njemci – Drezdenske galerije, kada je Gerhard Kelerman zapisao: ”Ako je neko zaboravio da plače, naučiće to ponovo gledajući srušeni Drezden”. Da nije tako ne bismo imali iste osjećaje gladi, straha, ljubavi, zavisti i cijela istorija bila bi nam nerazumljiva.

Kad smo bili u Kelnu, poslije velikih poplava, da obiđemo katedralu do čijih je dveri bila dospjela voda, viđeli smo na svakih sto metara mostove između Njemačke na jednoj i Francuske na drugoj strani. Te su zemlje često ratovale, a ti mostovi služe da se ratovi zaborave i obesnaže.

Knjige Miraša Martinovića liče na te mostove, s tom razlikom što one ne povezuju samo zemlje već i mnogo više – epohe u istim zemljama.

Čarolija ovih priča nije u iznošenju nama nepoznatih detalja, jer to su *legende*, nego u svježini motiva koji nas oplemenjuju.

Graditelji Daorsona, na primjer, pobijeni su zato da ne bi ozidali sličan gtrad. U Municipiumu S (Saloniana) kod Pljevalja na urni piše: ”Razbij urnu u kojoj sam zarobljen”! Gencijeva vojska vidi da ne može da izbjegne poraz, ali zna da može da izbjegne sramotu zarobljavanja. Zato na čelu te vojske nastupaju frulaši i kako koji gine, onaj koji je marširao iza njega uzima njegovu frulu i svira, kao što se uzima barjak od poginuloga barjaktara. Rimljani odapinju strijele, ubijaju frulaše ali vojska i dalje maršira i svira. To je čitava jedna poema. Kao da je Gorki mislio na njih kad je pisao: ”Bezumlju hrabrih mi pjevamo pjesmu”!

Prisustvo mrtvih među živima najčešća je tema ovih legendi a najjezgrovitije je iznesena u legendi o Halati, koja je nekad postojala na mjestu današnje Podgorice. A najsnažnije je u toj legendi nije to što autor sanja nekadašnje ljude, čuje njihove glasove, uzdahe, jadikovke što se kamenje njihovoga grada raznosi za privatne kuće i drugi grad, nego što oni koji tamo žive čuju te glasove! To je zaista divna neobičnost koja, uz ostale divote, preporučuje ovaj rukopis za štampu.

Akademik
Radoslav Rotković

MIRAŠ MARTINOVIĆ je poznati crnogorski pisac. Ono što ga čini prepoznatljivim na ex Yu i širim regionalnim prostorima, to su antičke teme i zaboravljeni pejzaži Crne Gore, kojima su posvećeni njegovim romani: *Putevi Prevalise* (objavljen u Italiji s naslovom *Pitere di Montenegro*, u prevodu Silvia Ferarria, a nekolikiko priča iz te knjige prvedeno je na hebrejski jezik i objavljeno u poznatim književnim časopisima u Izraelu u prevodu Dine Katon), *Otvaranje Agruviuma*, i roman *Teuta*, koji je doživio više izdanja, a po kome je napravljena i istoimena internacionalna pozorišna predstava, sa glumcima iz Crne Gore, Albanije, Grčke, Italije i Hravtske, u režiji Slobodana Milatovića.

Izdvačka kuća KOHA, iz Prištine, objavila je 2010.godine roman na albanskom jeziku.
Snovi u Doklei je knjiga, koja takođe pripada njegovom antičkom ciklusu, u kome autor na nov, osoben i literarno jedinstven način, kroz život rimskog grada Doklee čiji se ostaci nalaze u blizini današnje Podgorice, priča antičku
priču, na ovim prostorima, ali i priču u današnjoj Crnoj Gori i svoje tri velike ljubavi... *Vladimir i Kosara*, peta je knjiga ovog ciklusa.

Prije ovih Martinović je objavio romane: *Jeretik, Posljednji Eshilov dan* i *Vavilonski mudraci*.

U literaturu ulazi knjigom poezije *Mit o Trešnji*, za koju je dobio književnu nagradu „Lazar Vučković“.

Nevidljivi ljetopis (objavljen 2010.) prva je od četiri knjige koje će ići pod jedinstvenim naslovom *NEOTKRIVENA ZEMLJA*, a to su *Govor kraljeva* (objavljena 2011), *Govor zemlje* i *Govor vjekova*.

Roman *Posljednji Eshilov dan* objaviće poznata izdavačka kuća ONUFRI iz Tirane.
Član je Crnogorskog PEN-a i Matice Crnogorske.
Dobitnik je Okotobarske nagrade Herceg Novog, grada u kome živi.

E-mail: miras@t-com.me

S A D R Ž A J

GOVOR GRADOVA
(PREDRAG MATVEJEVIĆ) 7

UNIVERZALNE METAFORE
(VISAR ZHITI) 9

PRIČA O GLINENOJ PLOČI
I RIJEČIMA UTISNUTIM NA NJOJ 13

SOFOKLE U BUTUI 17

SVAČ
VRIJEME KATEDRALA 23

OBOLON (OBLUN) 33

METEON 43

DOKLEA
GRAD SJEĆANJA 53

MARTINIĆA GRADINA
SVETLOPELEKOVE RIJEČI 61

SPOLIJE 65

OLCINUIM – GRAD KOLHIĐANA 69

RIZINIUM – RIZON 77

ACRUVIUM – AGRUVIUM 85

SKODRA
FRULE U GROBOVIMA 95

HALATA
POBUNA PREDAKA 103

DAORSON
GRAD MISTERIJA 111

ĐUTEZA
USNULI NEIMARI 117

DRIVAST
BIVŠI STANOVNICI 123

TROJA U ZETSKOJ RAVNICI 127

ANTIVARI
PRIČA O LJETOPISCU 133

NARONA
CICERONOV SAN 137

MUNICIPIUM S. 145

GABELA
ODISEJEVI
NEPOSTOJEĆI GRADOVI 155

GRAD
O KOME SVJEDOČE
ČETIRI KAMENA 161

77 ILIRSKIH GRADOVA
ODBRANA I POSLJEDNJI DANI
SAMOBORA 171

PRAPRATNA GRAD
KOJEG NEMA 179

KOLONISTI IZ TROJE 183

DUBROVNIK
DESISLAVINO IZGNANSTVO 193

GRADAC
LEGENDA O NEIMARU 205

KNJIGE – GRADOVI
MAKARIJE OT ČERNIJE GORI 211

GRADOVI, SNOVI I SUDBINE
(akademik Radoslav Rotković) 219

MIRAŠ MARTINOVIĆ

ANTIČKI GRADOVI
SNOVI I SUDBINE

Izdavači
Matica Crnogorska
Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske
Skaner Studio d.o.o.

Za izdavače
Branko Banjević
Radomir Pavićević
Dragi Savićević

Urednik
Danilo Ivezić

Grafičko oblikovanje
Nebojša Glumac
Ivan Savićević

Naslovnica
Kapija grada Žabljaka

Zaslovnica
Pljevaljska čaša - Panelenijev pehar

Lektura
Radmila Benderać

Štampa
Skaner Studio, Zagreb

Tiraž
800

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske
ISBN: 978-953-7239-36-7

Skaner studio d.o.o.
ISBN: 978-953-7080-32-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 811744

Knjigu sufinancira
SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE

...Svaki nalaz ima svoj jezik, svoj govor... Konačno, svoj ključ koji nam otvara svoju unutrašnjost, nevidljivu običnom oku. Treba te ključeve naći i vidjeti kako ulaze u brave historije... otvoriti one nevidljive kapije koje privlače svojom metafizikom.
A onda svaki taj grad od kojeg je nešto ostalo, ima pred sobom neki nevidljivi grad, koji doziva naša mašta, a na neki način i uskrsava...

...I kada gradovi nestanu – ostanu te niti. Arheolog nije često onaj koji ih vidi. Te niti nalazi intuicija, ona ih identifikuje i artikuliše. I gradovi ponovo oživljavaju kada se te niti identifikuju i kada njima prostruji mašta onog koji ih oživljava, koji se odvažio poduzeti ulogu njihovog novog neimara...

Predrag Matvejević

...Pisac i pjesnik Miraš Martinović prepun je drevnih glasova, iznenađujućih likova i subjekata, koji toliko prenose život u besmrtnost, postojanje u san i san u postojanje, da nam se čini kao da se duša nekog drevnog pjesnika inkarnirala sada u nama, da bi na moderan način svjedočila o onome što je vječno i bezvremeno...

Visar Zhiti

ISBN 978-953723936-7